

Михайло Лецкін

ПРОЙТИСЯ ПО ЛЕЗУ ЧАСУ
*(Житомищина в письменницькому
вимірі)*

Житомир
Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка
2010

ББК 83.3(4УКР=4ЖИТ)6

УДК 82.0(477.42)

Л 33

Лецькін Михайло

Л 33 Пройтися по лезу часу (Житомирщина в письменницькому вимірі). – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2010. – 144 с.

Книжка кандидата філології, доцента Житомирського державного університету імені Івана Франка являє собою збірку критично-літературознавчих та історико-літературних статей, які протягом другої половини 2009 – першої половини 2010 років пройшли експертну апробацію, будучи опублікованими в газетах, альманахах, журналах, наукових збірниках регіонального та всеукраїнського рівня. Збірка органічно продовжує серію виданих у Житомирі книжок автора літературно-краєзнавчого спрямування: “Відблиск одвічного неспокою” (2003), “Я інших не сповідаю знамен!” (2004), “З глибоких і чистих витоків” (2006), “На берегах вічності” (2008), “Обереги української ідентичності” (2009). Закінчується видання окремими відомостями про автора, які належать його колегам “по перу” (а нині й по комп’ютеру). Автор буде душе втішеним, якщо запропоновані читачеві матеріали стануть комусь у пригоді при вивченні творчості та інтелектуального спадку відомих митців слова Житомирщини.

Лецькін Михайло, автор

Кравцова Валентина, редактор

ЯК Я БУВ ЛІТЕРАТУРНИМ РЕДАКТОРОМ «ГОЛОСУ ГРОМАДЯНИНА» (ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТИЧНА ВЕСНА)

Останні роки горбачовської перебудови (тільки ніхто достеменно не знав, що вони дійсно останні) дуже точно назвали в Житомирі *весною*: як навесні людина переходить річку по кризі, й боїться, й знає, що це небезпечно, ба навіть смертельно, що можна провалитися й не вижити, й інколи відступає, але йде вперед, бо щось таке там (не дуже чітке та зрозуміле, проте жадане) майорить попереду й кличе, що зупинитися вже немає змоги, – так і в тогочасному політичному житті було... Не був тут винятком і я...

Тому ми з дружиною почали з 1989 року постійно ходити майже на всі мітинги (включаючи велелюдні на стадіоні), зібрання, сходки під зарічанським дубом, які влаштовували керівники Громадянського фронту на допомогу перебудові (а фактично на зруйнування радянсько-комуністичного ладу) – Алла Ярошинська, Віталій Мельничук, Олександр Сугоняко та Яків Зайко. До останнього мене тягнуло особливо, бо він затіяв видавати приватну (чи не найпершу в Україні) щотижневу газету, а я колись замолоду працював у газеті, тож мав певні професійні журналістські навички, які хотілося поєднати зі згаданою вже жагою свободи та українськості... Тож із усієї неосяжної теми *житомирської політичної весни* зупинюся лише на цьому, моєму особистісному її аспекті.

...27 квітня 1990 року, день після четвертої річниці чорнобильської трагедії. Бурхливий мітинг перед будівлею облвиконкому (нинішньої облдержадміністрації). У приміщенні того крила, де тоді знаходився облполіграфвидав (нині там обласне головне управління сільського господарства), йдуть непрості дебати відносно

наміченого Я.Зайком на завтра випуску першого номера газети “Голос кооператора” (пізніше вона стала “Голосом громадянина” й мала ще декілька допоміжних назв). На ганок виходять по черзі то Я.Зайко, то секретар обкому партії з ідеологічних питань, кожен по-своєму тлумачить ситуацію, хід переговорів, важкість проблеми. Вже пізній вечір чи рання ніч... Нарешті Я.Зайко оголошує, що домігся права випустити газету, але боїться провокацій та зриву домовленостей, тому просить небайдужих влаштувати пікет біля обласної друкарні (недалеко, на Комсомольській – нинішній Малій Бердичівській – вулиці), аж поки наклад газети не буде відвантажений у редакцію – теж недалеко, по вул. Комсомольській, 29. Моя дружина негайно включається у цей нічний пікет, а я підходжу до Якова Яковича й коротко висловлюю йому своє бажання по-журналістському прислужитися справі демократії та свободи. Він, очевидно, вже встиг придивитися до мене на мітингах і зібраннях, бо миттєво відреагував позитивно, сказав: “Приходьте завтра-післязавтра до редакції, я вас зарахую у штат літературним редактором”.

28 квітня газета таки вийшла – накладом у 20000 примірників. 29-го я прийшов за вказаною адресою. В редакції було радісно, сумбурно й тісно, їй було виділено одну кімнату в екологічному комітеті. Головний редактор зарахував мене до штату й подарував мені перше число двомовного “Голосу кооператора”, до якого я ще не мав прямого відношення, з написом: “Михайлу Александровичу, одному из немногих (пока) сотрудников редакции “Голоса”, – на второй день после выхода газеты. 29/IV 90 г. Я.Зайко” (я ретельно зберігаю цю реліквію).

Отже, я став літредактором “Голосу”. До моїх обов’язків входило готувати до друку або пропонувати відхиляти ті матеріали, які вважав за потрібне давати мені головний редактор. Якщо матеріал ішов в унісон з нашими

політичними поглядами, я ретельно правив його, доводячи до кондицій грамотності й логіки; якщо ж це був матеріал явно ворожий, але все одно йшов у друк (бо газета була вільною трибуною без цензури), я залишав його в первозданному вигляді. Оскільки поговорити з Я.Зайком про кожну майбутню публікацію не було можливості, бо він уже був нардепом і мотався між Житомиром і Києвом, то я став практикувати адресовані йому записки з деякими думками щодо матеріалів, а також короткі листи авторам, коли вважав за потрібне щось прокоментувати. Такі записки я не вважав якимось газетним жанром, але таким їх зробив головред, бо став друкувати їх (коли вважав за потрібне) після авторських матеріалів. Помітивши це, я й сам відчув, що такий жанр мені до смаку, тож став інколи свідомо готувати подібні “післямови”. Супроводжувалися мої коментарі по-різному: то “від редакції”, то “від літредактора”, то «редакція “Голосу”», то з моїм підписом (реальним чи псевдонімним – псевдонім був найчастіше **В.Михальченко**, це дівоче прізвище матері моєї дружини, співзвучне з моїм ім'ям), то взагалі без супроводу.

Зупинюся перш за все на матеріалах, які мали соціально-політичну чи національну спрямованість.

Так, у №11 за 1990 р. після російськомовного листа “Пора трезветь” (автор – В.Н.Костенко зі Львова) було вміщено такий мій коментар: “**ВІД РЕДАКЦІЇ.** “Голос”, як помітив читач, не вперше друкує нападки на демократів. І все ж у даному випадку дещо впадає у вічі. Автор досить просторо і ніби навіть із викликом підписується як “бывший член “Руха”, но своевременно разочаровавшийся и из него вышедший”. Але, по-перше, хай буде відомо авторові, що “Голос” – газета для всіх, а не спеціально для Руху, тож вихід когось із кола прихильників Руху не може бути для редакції більш болючим, ніж вихід, скажімо, з Товариства польської культури чи з одеського

“Чорноморця”. По-друге, колишній член чи прихильник Руху, а нині “один из многочисленного народа Украины”, якому від діяльності демократів “страшно для родной Украины”, міг би звернутися до нашої двомовної газети й українською мовою, а не іронізувати російським написом про “самостійну рідну Україну”. Ну, а по-третє, коли автор, уже без іронії, а з серйозним гнівним пафосом повстає проти “быдла”, проти “людей з арестантским прошлым”, що стали нині парламентаріями (ніби Л.Лук’яненко сидів за крадіжку чи вбивство, а не за святі для нього ідеї), то тут для вдумливого читача все ясно, бо двічі вживаний у листі вислів “кто есть кто” відносно самого автора опублікованого вище листа коментаря не потребує”.

А наступний мій відгук на опубліковану статтю О.І.Карабанова “Грабеж среди бела дня и криминальная преемственность поколений” (№16 за 1990 р.), не розрахований на газетне оприлюднення й адресований особисто Яковові Зайку, одначе все ж таки ним оприлюднений, довго викликав у нас із ним (та й в інших працівників редакції) усмішку: **“Первая рецензия на публикацию – литредактора. Я не очень понял смысл, но пишет товарищ превосходно”**.

Інколи я виявляв обережність, не підтриману сміливим Я.Зайком, і намагався убезпечити газету від можливих репресій, бо ще існували Радянський Союз і його каральна машина. Про це свідчить наступний мій коментар до статті В.Дружного “Ком-па-нія” в №16 за 1990 р.: **“ВІД ЛІТРЕДАКТОРА**. На першій сторінці те, що відкреслено зліва, може бути розцінено як образа Президента. Втім, це, може, й не так, бо автор висловлюється нібито від імені висміюваних ним бюрократів – але де він “бере інтерв’ю” в бюрократів, а де в неформалів, зрозуміти я не зміг (мені здається, що гумор тут неточно адресований). Може, автор ще попрацює над матеріалом?”. Після цього – рішуче

резюме головного редактора: “Редакція друкує матеріал таким, яким написав його В.Дружний”.

Забігаючи трохи наперед, продемонструю ще один прояв загальнополітичної та внутріредакційної демократії, коли позиції редакції та авторів-дописувачів, а також думки літредактора й головного редактора не співпадали, але знаходили собі місце на шпальтах газети. У №27 (58) за 1991 рік було вміщено матеріал В.Топінка з Новограда-Волинського “Чого ви ластесь? Відповідь Ю.Соколовському на його статтю “Пока еще не поздно” (“Правда Украины”, 11.11.1990 р.)”. За публікацією слідувала моя “рецензія”: “Цей матеріал здається застарілим ще на корені: автор у березні надсилає відповідь на листопадову публікацію! Газета друкує в травні. Ситуацію можна було б дещо пом’якшити, якщо позбутися форми безпосереднього звертання до Соколовського. Скажімо, так: “Якось, ще у листопаді (точніше, 11.11.1990 р.) довелося мені прочитати в “Правде Украины”...”. І, оскільки автор протестує проти лайливості Соколовського, можна було б і в самого Топінка (автора) зробити стиль спокійнішим (а то “наклепи”, “бруд”, “брехня”). **В.МИХАЛЬЧЕНКО**, літредактор”. А після цього – резолюція Я.Зайка: “Головний редактор “Голосу громадянина” вважає, що відповідь Ю.Соколовському на його статтю “Пока еще не поздно”, на прохання комуністів передруковану “Голосом”, і через три місяці буде актуальною. І через три роки – доки Україна не виборе реальної незалежності”.

І ще відвертіше, гостріше – отже, й цікавіше - проглядається ця редакційна демократія в №18 за 1990 рік. Там було оприлюднено велику статтю П.Павлюка “Немного истории, или Чем мы обязаны Марксу”. Після статті під заголовком “Неожиданные комментарии” вміщено спочатку думку про неї працівника редакції (досить

відомого старшим за віком житомирянам піонера анархізму): «"Немного истории, или Чем мы обязаны Марксу": нужно здорово поработать автору, а то там большая путаница, много логических, стилистических да и политических несоответствий. Например, с лозунгом "От каждого по способностям, каждому – по потребностям". Автор путает марксизм как метод и неомарксизм как революционную теорию! **Ю.АНИСИМОВ**»; потім – мою рецензію: "Хороший материал, но неубедительна концовка: 1. Официальное признание Бога – это тоже идеологизация общества, поэтому предшествующий тезис о необходимости деидеологизации повисает в воздухе (тогда надо говорить не о деидеологизации, а о декоммунизации). 2. Автор – не просто верующий, а верующий **православный**, поэтому его авторитет – Иисус; но для буддиста, мусульманина, иудаиста, индуиста авторитеты были бы другие. Поскольку этот автор у нас публикуется довольно часто (и будет публиковаться), то не превратится ли "Голос" из газеты для всех в рупор РПЦ помимо своей воли? ¹ Может быть, выйти из этого положения так: 1. Из предпоследнего предложения вычеркнуть слова "не только о деидеологизации общества, но и..."; 2. Перед заголовком поставить рубрику типа

¹ Виявилося, що я з тексту статті не зовсім збагнув міжконфесійні тонкощі християнства, тому редакція одержала і в №1-2 (32-33) за 1991 рік опублікувала "Ответ на комментари", де П.Павлюк писав: "Уважаемый Михаил Александрович Лецкий пишет: "...Как бы "Голос" не превратился в рупор РПЦ". Хочется ответить, положив руку на сердце: эта опасность ему не грозит, потому что я не православный верующий, а протестант и не придаю особого значения разделению на конфессии". Пізніше П.Павлюк зміцнив стосунки з "Голосом", став його позаштатним кореспондентом, ми з ним заприятелювали, він "достав" для мене Біблію (тоді це було ще справою непростою); ще пізніше він іще посилювався у вірі, став автором декількох книжок із проблем християнства і в 1997 році презентував їх мені.

“Размышления христианина”. **М.ЛЕЦКИН**”. А завершувала цю низочку думок резолюція Я.Зайка:

“ОТ РЕДАКТОРА. Как заметил наблюдательный читатель, в редакции «Голоса» появились штатные сотрудники – не только главный бухгалтер, машинистка, снабженцы, работники службы милосердия, но и творческие сотрудники, литературный редактор, ведущие тематических разделов и рубрик.

В процессе становления печатного органа формируется штат, определяется и тип издания. Это аксиома. Речь о другом. От взгляда наблюдательного читателя, очевидно, не ускользнуло то, что «первозданность» публикаций первых номеров «Голоса» в последующих выпусках как-то теряется. «Не так» (с точки зрения работника редакции) сказанное слово автора вызывает пока что осторожный, но вместе с тем ощутимый редакционный комментарий.

В последнее время даже появились попытки отказа авторам в праве публикаций их выстраданных мнений. Такая позиция несовместима с типом нашего издания – **ГАЗЕТЫ ВСЕХ И ДЛЯ ВСЕХ**, – и сейчас приходится публично говорить об этом внутриредакционном сползании к принципу коммунистического единомыслия для того, чтобы в самом начале предупредить нежелательные тенденции в складывающемся диалоге: «Голос» – читатель».

У 19 числі за 1990 рік було опубліковано російськомовний матеріал М.Беленького з Києва “Возмездие”, де автор у формі сну висловлює побоювання щодо можливих фізичних розправ із комуністами. Після матеріалу було надруковано мою (без підпису) теж російськомовну післямову: “Что и говорит, крепкий сон, – не дай Бог никому. И, главное, видеть такие сны у многих есть все основания... Но, думается, сон этот не вещий: ведь

“герою” сна привиделось всё в русле того, чем его КПСС сама занималась не один год (и, пожалуй, не одно десятилетие). На смену же кровавым силам идут в обществе те, кто, отметая большевизм, отмечает и его бесчеловечные методы общественного бытия. Так что редакция просила бы коммунистов не бояться физической расправы, а М.Беленького и других авторов – не пугать политических противников кошмарами... Живые люди все-таки!”. Ці мої слова викликали гнівну реакцію в газеті “Радянська Житомирщина”, яка в номері за 30 жовтня 1990 р. сердилася – мабуть, не стільки на мою репліку, скільки на лідерів антикомуністичного руху, яких дуже бажано було розсварити (але й ця реакція цікава, бо в ній пробиваються важливі тогочасні події, навіть мимовільні пророцтва):

“Такі-от сны сняться “Голосу гражданина”. Та ще й з таким редакційним резюме: “Що й казати, кріпкий сон, – не дай Бог нікому. І головне, бачити такі сны в багатьох є всі підстави...”. І тут же: “Редакція просила б комуністів не боятися фізичної розправи”.

Цікаво, правда? Це вже не ті електричні стовпи, про які хтось колись сказав – а слова й вітром здуло, тільки гіркий осад на душі у ветерана праці остався, про що вона й розповіла на зустрічі ветеранів з молоддю. Тут друкарською фарбою на папері тиражем 15 тисяч примірників іде чорний гумор про те, як люди вистоюють у довжелезній черзі, щоб особисто повісити комуніста.

Не знаю, чи сміялася А.О.Ярошинська, читаючи цей і подібний опус. Цілком можливо, що Я.Я.Зайко, редактор цього “Голосу”, взагалі не посилав їй примірники газети в Москву. Допускаю навіть, що А.О.Ярошинська, можливо, після останніх подій скоса дивиться на Я.Я.Зайка. Ще б пак! Скільки зусиль доклала на початку року, щоб він став таки народним депутатом республіки, а він у жовтні

оголосив голодовку, добиваючись негайного виходу України з СРСР. Уявіть, що так і зробили. Як би вона могла представляти виборців Житомира в Москві, якби між двома республіками поставили прикордонників з тризубцями на кашкетах?”.

...А тим часом настав 1991 рік. Наближався розпад “живого трупа” – СРСР. Всі передчували це, але життя нібито ще тягнулося за правилами горбачовської перебудови. Тож тривало й життя “Голосу громадянина”, тривало й моє листування з читачами й дописувачами. У №11 (42) після матеріалу М.Устименка із Красноярського краю Росії з’явився мій коротенький лист до автора: “Здравствуйте, глубокоуважаемый Михаил Иванович! Весь коллектив работников газеты «Голос гражданина» взволновало Ваше искреннее письмо. Такой документ мог выйти только из-под пера человека, всем этим тяжело переболевшего. Надеемся, что Вы станете нашим постоянным автором, поведаете читателям о своей (явно нелегкой) судьбе. Хотелось бы получать от Вас разные материалы, особенно о жизни выходцев из Украины на Таймыре. Уверен, что Вы станете и агитатором нашей газеты, ее распространителем среди жителей далекой, но очень связанной с Украиной Сибири². В увеличении подписки, тиражности мы, как и любая газета, нуждаемся. “Голос гражданина” издается в Житомире, но является газетой республиканской. С искренним уважением литературный редактор В.Михальченко. 5 ноября 1990 г.”³.

М.Устименко серйозно поставився до нашої пропозиції й писав нам, ми ці дописи публікували. До

² Для реалізації цього побажання Я.Зайко поруч надрукував таке: “Публикуя данное письмо, редакция высылает М.И.Устименко гонорар – 100 экземпляров газеты и подписку на «Голос гражданина» на 1991 г. бесплатно”.

³ Матеріали готувалися до друку наприкінці 1990 року, але публікація відбулася в 1991-му.

одного з них, “Мрак полярної ночі світлеє” у №14 (45), було в газеті додано мій коментар: “Автор напечатанного вище письма – М.И.Устименко – несомненно, наш единомышленник. Однако не со всеми положениями его материала редакция может безоговорочно согласиться. Видимо, пребывание вдали от Украины делает его восприятие жизни в нашей республике не полностью адекватным самой этой жизни. Например, предложение 2-е об охранных грамотах «хорошим» неукраинцам в Украине было бы оправданным при атмосфере грозящих вот-вот разразиться погромов... К счастью, Украина весьма далека от подобной атмосферы. 3-е предложение, касающееся крымских татар, смахивает на холодный политический торг в духе Молотова-Риббентропа, а не на реальные демократические стремления обеспечить гражданские права всем жителям Украины. Программы демократических движений и партий (пункт 4) печатались и печатаются – и не только в нашей газете. 8-е предложение – либо юмор, либо оно невольно походит на провокацию, хотя в 6-м предложении М.И.Устименко предупреждает против провокаций; 11-е предложение не совсем демократично и противоречит практике демократических обществ относительно свободы въезда и выезда. Редакция надеется, что читатели выскажут свои мнения по вопросам, затронутым М.И.Устименко и этим нашим комментарием”.

І читачі таки висловлювали свої міркування з цих питань. Інколи ці міркування були ще більш рішучими, ніж у М.Устименка. Так, у №19 за 1991 рік “Голос” опублікував статтю вчительки з Херсона О.Розан “Єднатися демократам!”. Матеріал був настільки гострим, радикалістським, що головний редактор вирішив супроводити його моїм (від імені всього часопису) висновком: “Редакція не поділяє думок авторки відносно

неконституційних, непарламентських шляхів демократизації України, її узагальнень щодо неукраїнців в Україні, її атомнонаручникових перспектив на адресу нинішніх комуністичних можновладців. Але ми вважали своїм обов'язком оприлюднити крик душі, яка не може байдуже дивитися на те, що зробила Система з її та нашою Батьківщиною, з великим і нещасливим народом”.

Аналогічна ситуація мала місце й у №75 (108) за 1991 рік – тільки з більш національним, аніж соціально-політичним аспектом. М.Жуков із Севастополя назвав свою велику статтю рішуче та відверто: “У Росії нема будуччини, бо попереду у неї – націонал-соціалізм”. Тепер, по 17 роках після публікації, нехай кожен сам робить висновок, мав чи не мав автор зі зросійщеного Криму резон для таких думок, але тоді редакція вважала за потрібне супроводити статтю таким коментарем:

“ВІД ЛІТРЕДАКТОРА. М.Жуков має, безперечно, розум аналітичний. Тож невже він не збагне, що це примітивно – звеличувати себе чи свій нарід приниженням іншого народу? Наш автор справедливо виступає проти ідеї російського месіянства, але, виносячи великому народові смертний вирок (“У Росії нема будуччини”), хіба він не йде сталінським шляхом звинувачення не людей чи устроїв, а саме народів, не натякає тим самим на месіянство “сусідів” Росії, в яких будуччина є?

У №35-36 (66-67) з'явився матеріал киянина-робітника І.Сидорова “В преддверии принятия Конституции” з наступним моїм резюме: **“От редакции.** Представляется, что в предложениях И.В.Сидорова пункты 3 и 4 противоречат друг другу: если СССР не может быть признан государством (п.3), то зачем ему вообще Конституция – атрибут “государства” (п.4)? Неясно, как сюда “пристыковать” пункт 5, согласно которому республики могут входить в состав СССР и как в

федерацию (а это – государство), и как в конфедерацию (а это – союз государств). Ср. с этим строгую логичность пункта 6 о президенте”.

Але, звісно, найрезонанснішим у 1991 році було число 22 (53) “Голосу громадянина”, яке вийшло ще до ГКЧП й мало підзаголовок “Ленініана. Випуск №2”. В ньому були опубліковані вірші, публіцистична проза й малюнки М.Носенка з Сумщини, спрямовані проти Леніна та ленінізму. На якому рівні це було виконано, стане ясно трохи пізніше, а поки що – про автора. Він досить часто надсилав до газети свої твори, ділився автобіографічними даними, з яких було зрозуміло, що “найгуманніша” радянська система довго обробляла його у психлікарні; матеріали були, на мій погляд, грубими й доволі примітивними – вистражданими, але одноманітними, і про це я якось написав записку Я.Зайкові.

Я мав пряме відношення до зближення М.Носенка з нашим часописом, бо в №28 за 1990 рік було опубліковано мого листа до цього автора (зі змісту листа читач зрозуміє, що М.Носенко мав фінансові проблеми і що тут передано й думку Я.Зайка):

“Миколо Гавриловичу!

Дякуємо Вам за слова щирої прихильності до нашого видання, за все, щó Ви надіслали. Ваші вірші обома мовами ми (з деякою правкою і скороченнями) маємо намір з часом надрукувати (з *часом*, бо портфель редакції перевантажений і вже маємо запас матеріалів на найближчі 6-7 номерів).

Щодо роботи в редакції, то запрошуємо бути нашим кореспондентом по Сумській області – на договірних засадах, як працюють в “Голосі громадянина” всі журналісти.

Гонорар – це й є журналістська зарплатня. Пишіть не тільки вірші, а й публіцистику, хроніку політичної

боротьби на Сумщині. Пропонуємо також стати розповсюджувачем “Голосу громадянина” (із 100 карбованців, одержаних за продаж газети, – 15 Ваші). Якщо будете згодні, треба буде Вам один раз приїхати з паспортом до нас і звернутися (якщо не буде редактора) до нашого головного бухгалтера.

Ми були б Вам вдячні, якби Ви посприяли нам і відносно ширшої передплати нашої газети серед Ваших земляків.

З найкращими побажаннями
літературний редактор **М.О.ЛЄЦКІН**”.

Та повернімося до №22 за 1991 рік. Присвячуючи цілий номер газети Носенковій “Ленініані”, головний редактор розумів, на що йшов, – йшов сміливо, однак за традицією, яка вже склалася, трохи убезпечив редакцію отою моєю запискою: **“Відгук на одну із статей М.Носенка.** Я виправив, наскільки це можливо, але друкувати б не став у газеті (я пояснював нещодавно на прикладі одного з попередніх матеріалів М.Носенка). Людина все-таки хвора, хоч це вина не її, а тієї Системи, яку вона описує (але описує неймовірно одноманітними лайками). **В.МИХАЛЬЧЕНКО**, літредактор”.

Що тут почалося! Шквал гнівних філіпик проти “Голосу громадянина”, прокльони і плювання, публікації в комуністичних (на той час) газетах, стурбованість мандатної та з питань депутатської етики комісії Верховної Ради України й її претензії до Я.Зайка... Та головний редактор залишився вірним собі: у №37 (68) він опублікував увесь цей гнів, розбавивши його й матеріалами на підтримку редакції. Наведу тут лише ті відгуки чи уривки з них, в яких “задіяний” я, тобто ті, де є посилання на процитовану мою ремарку, не сортуючи їх і не називаючи авторів:

“Прочитавши цей номер, не можемо погодитися з літредактором Михальченком, що це пише хвора людина. Думки виражені логічно й дотепно, малюнки вдалі. А що здорово лає систему – так це природній біль і крик душі за змарнованими в психушках 20-ма роками життя. Роками, які могли б бути найкращими в його житті” (Тернопілля).

“Нашкрябала це “откровення”, як публічно мусив визнати в “Голосі” його літредактор В.Михальченко, “хвора людина”, що 20 років лікувалася у психлікарнях. Поезією і живописом у тому шкрябанні, зрозуміло, й не пахне, зате різко тхне від неї специфічним смородом. Які тільки “неймовірно одноманітні лайки” (думка того ж Михальченка) не вживає автор “Ленініани” “великомученик Микола Носенко” з редакторського благословення Я.Я.Зайка” (передрук із газети “Житомир”).

“А потім іде відверте знущання над пам’яттю Ілліча. Правда, на останній сторінці вміщено і відгук на одну із статей М.Носенка. “Я виправив, – пише літредактор В.Михальченко, – наскільки це можливо, але друкувати б не став у газеті. Людина все-таки хвора, хоч це вина не її, а тієї Системи, яку вона описує (але описує неймовірно одноманітними лайками)”. Так і хочеться вигукнути: причому тут Ленін, коли в людини хворе сприйняття?” (передрук із газети “Радянська Житомирщина”).

Тут була опублікована й моя стаття “Поміркуймо спокійніше” на тему ленінського спадку, його переосмислення та згаданих відгуків на “Ленініану”; цю статтю не буду наводити через її доволі солідний обсяг, натомість процитую те місце із бесіди Я.Зайка з головою згаданої парламентської комісії, де йдеться і про мою ремарку:

“Голова Мандатної Комісії і з питань депутатської етики Верховної Ради УРСР В.Рябоконт, людина собою, схоже, непогана, підійшов до мене і зажадав, аби я написав

пояснення, як це трапилося, що “Голос громадянина” надрукував добірку антиленінських віршів і малюнків М.Носенка “Ленініана”.

- Дуже просто. Носенко приніс матеріали, редакція неодностайно схвалила їх до друку, вмістила альтернативну думку літредактора і віддала доробок новомученика на суд читачеві”.

На завершення теми “Ленініани” відзначу, що по деякім часі, коли я прийшов до редакції, колеги сказали мені: “Добре, що вас учора тут не було, бо приїздив Носенко й був рішуче налаштований побити вас за те, що ви обізвали його хворою людиною”...

Наступного, вже незалежницького 1992 року “Голос громадянина” ще виходив до осені в Житомирі (потому перебазувався до Києва, до парламентського робочого місця головного редактора). Я продовжував управлятися з коментарями до авторських матеріалів, а Я.Зайко інколи пускав їх до читача. Так, число 7 вмістило статтю М.Харкова з Криму “Крим і третій Рим”, де піднімалося питання про доцільність територіального розширення України; тут же був і мій заключний “акорд”: **“Від редакції.** Наш шановний автор не зміг до кінця втриматися у своїй справедливій борні на позиціях цієї самої справедливості. Звідси – його остання загрозлива фраза, яка навряд чи розширить територію України, а надати їй імідж агресора здатна”. А в №11 після колективного матеріалу з Житомирського району “...Тягне все, що тільки їй під силу” була надрукована моя думка: **“Від редакції.** Життя викидає неабиякі фортелі. Ось і тут: колгоспний лад душить молоде українське фермерство, а колгоспники шукають захисту від рідної колгоспної мафії... в Асоціації фермерів, в її газеті!⁴ При цьому

⁴ Даний номер «Голосу» мав підзаголовок «Фермер – вільний селянин».

питання ставиться не про саму систему колгоспів – поживне середовище для мафії, а лише про знищення того, що не дає життя простим людям... Бідні колгоспники!”.

Звісно, “газета всіх і для всіх” публікувала читацькі дописи не лише з політичних питань – тож і мені доводилося відгукуватися (за бажання головреда) на них публічно. Наведу два приклади таких післямов:

“Шановний Аркадіє Степановичу!

Ми щиро вдячні Вам за теплі слова про нашу газету і пропозиції щодо відкриття сторінок гумору та еротики. Можете переконатися з надісланих Вам примірників, що ми вже дещо зробили в цьому напрямку.

Будемо раді отримати від Вас афоризми. Надсилайте, будьте ласкаві” (№28 за 1990 р.).

“Шановний П.А.Дячук, дякуємо Вам за позитивне ставлення до нашої газети, за турботу про її авторитет серед читачів. Ми *надіємося*, що Ваша *надія* довіряти нам залишиться незламною, а для цього виконуємо Ваше прохання. Червоноармійськ у XII-XVI ст. називався **Чортоліси**, з XVI ст. по 1935 р. – **Пулини**, а з 1935 р. носить сьогоднішнє найменування (про це Ви можете прочитати на 630-631 сторінках книжки “Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область”, що вийшла 1973 року в Києві). Ваша глибокоповажна теща, дай їй Господь довгі роки, не могла жити в XII-XVI століттях і тому назви **Чортоліс** – **Чортоліси** пам’ятати не може. Але є історична пам’ять, більша за тещину.

На цьому тлі випадок із триденними хлібними перебоями у Червоноармійській торгівельній мережі, на який Ви посилаєтеся і про який ішлося в публікації Хоми Брута, виглядає дрібницею. Наша доба – це ера повальних дефіцитів, і всім відомо, що влітку 1990 р. на певний час у категорію дефіцитів по всьому СРСР попав і печений хліб

(може, в Україні це було менш відчутним). Тож завбачлива матуся Вашої дружини, купивши колись хліба більш як на два дні, могла й не помітити тимчасових труднощів із хлібопостачанням.

...Отож: тещу поважай, але ж не зводь її до абсолюту! Теща – це ще не істина в останній інстанції” (№11 за 1991 р.).

Я вже наводив опубліковані в “Голосі” й поза його шпальтами відгуки на мої “післямови”. Ці відгуки, як помітив читач, були в контексті роздратування. Однак були й винятки. Наведу приємне для мене звернення читача, опубліковане в №51 за 1991 р.:

“ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ В.МИХАЛЬЧЕНКО!

Пробачте, гортаючи Вашу газету, ніде не знайшов Вашого імені та по батькові. Звернутися рішив лише до Вас особисто, оскільки ще в квітні одержав від Вас теплого листа у відповідь на мої вірші, надіслані до “Голосу”.

Отже, про все по порядку. В грудні минулого року, повертаючись до Вінничини з рідного села в Малинському районі, проїжджав автобусом через Житомир. На автовокзалі придбав два примірники сміливого і правдивого, як на той час, “Голосу громадянина”. Газета за своїм антикомуністичним напрямком, змістом мені сподобалась, оскільки і сам у своїх віршах нещадно борююсь зі злом і системою, яка його породжує. Ви з ними знайомі. Перший раз я Вам надіслав декілька. Потім одержав від Вас листа, в якому Ви обіцяєте мені місце на сторінках Вашого видання. Але то були часи, коли правила комуністи, а опозиційна преса була на становищі підпільної. Я вірив, що “Голос” зазвучить на повну силу. І надіслав до редакції ще три вірші.

І ось уже після провалу путчу я знову побував у важливих справах в краю Поліським, де пройшло

дитинство. Як я був радісно здивований, коли на тому ж таки житомирському автовокзалі відразу закупив усе, що друкується Вашим виданням, в тому числі “Сказку о пароходе”. “Голос громадянина” зареєстрований, легальний, і його читає весь світ. Вітаю з перемогою!

Надіюсь, що тепер у мене більше шансів бути в числі авторів Вашої і нашої газети. Спробую передплатити її на наступний рік. У нас її придбати в кіосках неможливо, бо сюди вона не доходить, а тому, як і в попередніх листах, прошу: якщо надрукуєте щось із моїх творинь, то надішліть, будь ласка, мені той примірник. Це і буде мій гонорар.

Про всяк випадок надсилаю ще дещо з нових віршів. Хотілося б порадитися з Вами, чи не можна було б видати добірку віршів. Я міг би приїхати до Вас, показати їх. Може, щось і підібрали б. Чекаю Вашої відповіді з нетерпінням.

З повагою **Ф.ШАЙДЕЦЬКИЙ**,
с.Окладне на Вінничині”.

Прохання автора було задоволене: в цьому ж числі газети опубліковано його поезію “Мій Бог”, а нижче – таке редакційне оголошення:

“Шановні автори! Гонорар ми надсилаємо здебільшого газетами.

У видавництві “Демократ” можна замовити випуск збірки поезій, повісті чи роману... на папері автора”.

Читаю, мабуть, помітив, що деякі з моїх післямов до авторських дописів були досить великими й самі наближалися за розмірами до статей. У зв’язку з цим зазначу, що я в “Голосі громадянина” друкував і справжні публіцистичні статті, тобто відносно самодостатні матеріали, не прив’язані до чиїхось публікацій; з гордістю згадую, що Яків Зайко в цілому прихильно ставився до

такої моєї творчості. Звісно, я тут не можу наводити ті мої статті – мабуть, коли-небудь випущу їх окремим виданням. Те ж саме стосується й моїх поезій, опублікованих у “Голосі”; для мене тут особливо важливим є те, що я вперше в житті передав до друку своє *українське* віршування, тоді як російського в мене за 17 років життя в Росії було достатньо. Я ж на завершення цих спогадів про участь у житомирській політичній весні зупинюся на таких аспектах.

Співпраця в “Голосі громадянина” дозволила мені в 1990-1992 роках познайомитися і зблизитися з деякими цікавими людьми, а то й знаковими постатями. До них належить Юрко Гудзь, який часто бував у редакції, не маючи постійного місця праці; ми з ним прониклися взаємною симпатією і часто розмовляли на літературно-мистецькі теми. Працівником редакції був доволі відомий і досить скандальний літератор (нині покійний) Микола Мещеряк. Він головним чином заробляв на життя розповсюдженням газети й оригінально її рекламував; номер, у якому йшлося про популярну тоді уринотерапію, він продавав під вигуки: “Не їдьте в Саки – пийте сцяки!”. Звісно, час від часу редакцію відвідували співголови Громадянського фронту, народні депутати України Олександр Сугоняко та Віталій Мельничук, а також і нардепка СРСР Алла Ярошинська. В нас інколи бували й, говорячи сучасною мовою, корпоративні вечірки, на яких панувала невимущена атмосфера спілкування. Бували в нас і журналіст Михайло Сидоржевський (пізніше - головний редактор газети “Літературна Україна”, видавець “Української літературної газети”), і один із керівників Народного руху України на Житомирщині Олег Ігамбердієв...

Напружені відносини між “Голосом громадянина” та тодішньою радянською владою відчувалися в усьому.

Йдучи до редакції з педінституту чи до педінституту з редакції (основним місцем моєї роботи був саме педінститут), я інколи зустрічав біля “Білого дому” колег по вишу й чув запитання: “Михайле, що ти тут робиш?”. – “Прогулююся”, – не дуже оригінально брехав я, розуміючи, що старе керівництво інституту не подарує мені співпраці з радикально-опозиційним органом преси... І чув у відповідь таке, що свідчило про ілюзорність моїх спроб заховатися за псевдонімами: “Не вигадуй, ти не гуляєш, а йдеш до Зайка (чи від Зайка); дивися, щоб не наваритися на неприємності”... Двічі чи тричі офіс редакції було в нічний час пограбовано, забрано літературу та архіви (тоді зник і мій особистий українсько-російський словник, який я приніс до редакції з дому для постійного користування); Я.Зайко звертався до міліції, та, звісно, обіцяла розслідувати справу, однак розслідування, очевидно, є важким і триває досі...

Нервували нас і стосунки з обласною друкарнею – державним поліграфічним підприємством. Скільки не чергували там по вечорах так звані “свіжі голови” (і я в тому числі), газета назавтра виходила малограмотною, винних у цьому знайти було неможливо, а головному редакторові потім тикали в очі (особливо в Києві нардепи) великою кількістю помилок. Був навіть такий випадок: одній із сторінок ми дали римовану назву “Прихильники Івашка⁵, вам буде важко”. Вранці розгортаємо газету й бачимо нісенітницю: “Прихильники Іванова, вам буде важко”; і скільки не билися ми, намагаючися з’ясувати, на якому етапі та з чієї вини відбулася така “правка”, домогтися результату не вдалося. Вершиною ж такої “співпраці” з облдрукарнею стало ось що. Наприкінці 1990 року Я.Зайко звернувся до мене: “Михайле Олександровичу, ми плануємо випустити російськомовну

⁵ В.Івашко – тодішній перший секретар ЦК КПУ.

брошуру про академіка-правозахисника-дисидента Андрія Сахарова з матеріалами, які в Україні не друкувалися. Прошу вас, як кваліфікованого доцента-філолога, стати коректором цієї книжки, щоб до неї не було претензій з точки зору грамотності”. Я з радістю погодився, уявляючи своє прізвище поряд із прізвищем славетного науковця і сміливого політика. Добре знаючи процедуру коректорства, я тричі вичитував гранки, розписуючися на кожній сторінці. Коли була завершена третя коректура (найлегша з усіх трьох), директор друкарні запропонував мені розписатися, крім кожної сторінки, ще й на титульному аркуші, що я і зробив, бо так було прийнято. З великим хвилюванням і головний редактор Я.Зайко, і художній редактор О.Рихлюк (відомий поет, який по деяким часі трагічно загинув), і я (коректор) розгорнули видану на початку 1991 року збірку “Сахаров. Таким он был” (Житомир, редакция газети “Голос гражданина”) – й були приголомшені її безграмотністю, освяченою моїм доцентсько-коректорським прізвищем: книжку було видруковано на основі перших, найбільш безграмотних (так завжди буває, це природньо) гранок. Ми цілою комісією кинулися до директора друкарні: “Що й за яким правом ви наробили?!”. – “А нічого ми не наробили, ось підпис вашого коректора”, – спокійно відповідає директор і показує мій підпис на титульному аркуші третіх гранок. “А де самі гранки?” – питаємо. “А ми вже їх знищили, бо немає такого закону, щоб зберігати їх”... Так і залишилися ми з носом, і Яків Якович змушений був до кожного з 50000 примірників робити вклейку із сумно-жартівливими поясненнями читачам ситуації, а я й досі зі змішаним почуттям гордості й сорому дивлюся на це нещасливе видання.

(Житомирський прорив: спецвипуск часопису “Світло спілкування”. – Житомир: Рута, 2009. – С.96-107)

ПИСАВ ТАКИ “ДЕДУШКА” ЛЕНІН ПРО НАШИХ ВИЗНАЧНИХ КРАЯН...

Добрий “дедушка” Ленін все стоїть і стоїть у Житомирі біля свого обкому. Більшовики пильнують: чи не хочуть бандерівці скинути їхнього кумира? Перейменували ж Ленінську вулицю, то й до статуї можуть дотягнутися...

Як допомогти комуністам-соціалістам зберегти кам’яну “святиню”? Для цього треба знайти вагомий аргумент, бо старий (“Ленін облагодіяв український народ”) не спрацьовує: адже Сталін і Гітлер обсипали Україну такими ж “благодіяннями”, а їхніх монументів нема. Якби Ілліч жив на Житомирщині чи хоч проїздом зачепився б за наш край – так і цього не було...

І я знайшов аргумент, замислившись: а чи не писав щось “таваріщ” Ульянов про наших славетних земляків, чи не уславив їх ще більше? Якщо уславив, то й ми маємо підстави уславити його самого гранітною “хвігурою”. І, уявляєте, писав таки “дедушка” Ленін про наших визначних краян, “високо” їх поціновуючи. Ось неспростовні факти.

1. Про великого російського письменника, житомирянина Володимира Короленка довго говорити нема потреби: його, гуманіста й демократа, добре знає світ. А ось що писав про нього Ленін у листі до Максима Горького в 1919 році: *«За образец... возьму Короленко: я недавно прочел его, писанную в августе 1917 г., брошюру «Война, отечество и государство»... какая гнусная, мерзкая защита империалистической войны, прикрытая слащавыми фразами! Жалкий мещанин, плененный буржуазными предрассудками!.. на деле это не мозг, а г...»* (Полн. собр. соч., т.51, с.48).

2. Про нашу землячку зі Звягеля Лесю Українку Ленін, звичайно, і словом не згадує, і не дивно, бо, як він писав

матері в 1914 році, «я ужасно плохо понимаю по-украински» (т.55, с.353). Натомість Лесин дядько, відомий діяч Михайло Драгоманов, який нерідко навідувався до Косачів і політичні погляди якого Леся поділяла, писав не тільки по-українськи, а й по-російськи, бо був професором імператорського університету. Тож Драгоманова Ленін читав. І ось як у «Критических заметках по национальному вопросу» 1913 року уславив речника української демократії, який чомусь хотів, щоб його рідний народ був незалежним: «...марксисты ни в коем случае не будут проповедовать ни федеративного принципа, ни децентрализации. Централизованное крупное государство есть громадный исторический шаг вперед от средневековой раздробленности к будущему социалистическому единству всего мира, и иначе как через такое государство... нет и быть не может пути к социализму... На этот счет всякое мещанство вообще и националистическое мещанство (покойный Драгоманов в том числе) внесли... путаницу в вопрос...» (т.24, с.144). А оскільки М.Драгоманов висловлював погляди основної частини українського суспільства – селян, то від Леніна дісталось й нашим гречкосіям і плугатарям: Ілліч знову (вже в брошурі «О праве наций на самоопределение» 1914 року) вправляється відносно *«украинского мещанина Драгоманова, который выражал точку зрения крестьянина, ...еще дикого, сонного, приросшего к своей куче навоза...»* (т.25, с.297).

3. Народився 1865 року в Овручі Володимир Тан-Богораз, закінчив Петербурзький університет, між російськими революціями належав до партії трудовиків (народних соціалістів). Був людиною надзвичайно обдарованою, друкував і поезії, і романи, наукові дослідження про Чукотку, створив чукотську абетку, був, як і Драгоманов, професором (це вже недолік!). Ленін

віддав належне й цій постаті. Згадуючи у 1907 році про друкований орган трудовиків “Родная Земля” і про те, що *«можно указать на сотрудничество в этой газете г.Тана»*, Ленін пише про нього та його однодумців: *«Да вы и на самом деле разбитые морально люди»* (т.14, с.281), а велику статтю, з якої ми щойно цитували, назвав дуже доброзичливо: *«Услышишь суд глупца»*... Ще одна ленінська стаття в цьому ж томі – *«Выборная кампания социал-демократии в Петербурге»* - характеризує погляди й висловлювання Володимира Тана як *«игру втемную»* та *«двуличность»*. Коли В.Тан похвалив нову на той час генерацію демократів селянського походження, то Ульянов, “прихильність” якого до селян ми вже бачили, у статті *«Новая демократия»* (1913 р.) так відшмагав цих селянок: *«Эта новая... демократия... питается либеральной трухой...»*, її погляди – це *«убожество либеральных иллюзий»* (т.22, с.302).

Ну, як після таких оцінок підняти руку на пам’ятник їхньому геніальному авторові!? Щоправда, йде від нього специфічний запахок, як згадаєш таке типове для “доброго” “дедушки”: «не мозг, а г...», «куча навоза», «труха». Але ми до таких ароматів призвичаїлися: 74 роки тхнуло, а ми вважали це комуністичним озоном... Головне, що Ілліч не був байдужим до житомирських достойників - тож і нам не пристало бути байдужими до нього. У нинішніх ленінців, що так палко “полюбляють” Україну (як південно-західну околицю ленінської імперії), стало ще більше підстав пишатися своїм божком.

(Світло спілкування. - №10. – 2009. – С.54-55)

ВІДДАНИСТЬ СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Виступ на презентації 10 числа журналу “Світло спілкування” 10 вересня 2009 року в Житомирському обласному прес-клубі

Часопис “Світло спілкування”, ювілейне (десяте) число якого нині презентується, замислювався як видання інвалідське й релігійне, і в цьому напрямку він спочатку виходив. Але після двох номерів журнал переріс ці рамки, однак, на щастя, повністю не відійшов він початкових двох параметрів, і на цьому варто зупинитися. Дуже добре, що журнал не замкнувся в суто інвалідських проблемах і в суто інвалідській автурі, бо це дуже шкідливо – постійно варитися в соку власних болячок (“ох, як мені погано, й тобі не краще, а йому геть кепсько...”). Завдяки зусиллям таких ентузіастів, як Євген Концевич, як нинішній головний редактор Григорій Цимбалюк, як один із засновників часопису Сергій Черевко, видання, зберігши увагу до людей з обмеженими фізичними можливостями, переросло в літературно-мистецький та політико-публіцистичний журнал, знаний в усій Україні та серед зарубіжного українства, в журнал з параметрами аж ніяк не провінційними. Це стало явищем великої ваги, оскільки в мистецтві немає поняття інвалідності; мистецтво або є, або його немає, було б актом приниження гідності людини писати про неї: “Вірші в N, звісно, слабкуваті, та треба йому простити, зважити на те, що це інвалід”; тож, друкуючись у “Світлі спілкування” поруч з маститими майстрами слова (такими, як відомі письменники Валерій та Анатолій Шевчуки, Євген Пешковський, Василь Дацюк, Геннадій Шкляр, Василь Яр, згадані вже Євген Концевич, Григорій Цимбалюк та ін.), люди з обмеженими фізичними можливостями відчувають себе інтелектуально цілком

самодостатніми й потужними, а це найголовніше, бо, як колись підкреслив Є.Концевич, найстрашніше – це інвалідність духу й розуму, якої вже нічим не компенсуєш. Надрукуватися у “Світлі спілкування” нині – справа вельми престижна, я відношу це й до себе, бо, маючи можливість публікуватися в різних виданнях, включно зі столичними, й користуючись цією можливістю, я водночас пишаюся тим, що став одним із постійних авторів “Світла”.

До речі, активна участь у житті журналу тих, для кого він і був створений, дозволяє по-іншому поставитися до таких традиційних понять, як “інвалід” чи навіть більш обережне “людина з обмеженими можливостями”. Хто більший інвалід – здоровенне одоробало, яке напивається до чортиків, валяється попід тином і двох слів не може зв’язати, чи людина, якій важко ходити, яка не бачить довкілля, але яка своєю творчістю підносить на новий, більш високий рівень інтелект свого народу, збагачує його духовний потенціал? Відповідь очевидна... У світлі сказаного варто, вочевидь, говорити про людей не з обмеженими можливостями, а з особливими потребами – і так усе частіше нині й говориться. Можливо, горобець і думає про страуса: “Це птах з обмеженими можливостями, бо, на відміну від мене, він не вміє літати”, – але це помилка, бо горобець у свою чергу не здатний на багато чого з того, що під силу страусові.

А щодо того, що “Світло спілкування” розпочиналося як видання релігійне, то тут треба звернути увагу ось на що. Так, католицька церква Житомира, виходячи з незмінного християнського постулату допомоги тим, хто її потребує, свого часу посприяла матеріально та морально тому, аби люди з особливими потребами знайшли можливість для самореалізації. І “Світло” досі незмінно пропагує ідеали добра й гуманності, закладені в журнал наприпочатку його народження. Але, звісно, фінансова

підтримка, яку надавала католицька громада виданню, аж ніяк не робила його органом церкви, як нинішня фінансова підтримка збоку Житомирської міської ради не робить журнал органом цієї владної інституції.

Втім, не будемо перебільшувати значимість фінансової підтримки часопису з того чи іншого боку. Все одно “Світло спілкування” відчуває безперервні положові муки, кожне число дається творцям журналу так важко, що доводиться чути від них у приватних розмовах: “Цей номер дотягнемо – і все, досить...”. Наше щастя, що люди ці настільки віддані справі української духовності, що ніколи не виконають отого свого “все, досить”, отож можна лише висловити на їхню адресу (і на адресу авторського корпусу) безмежну вдячність.

До речі, про відданість справі української духовності. У той час, коли Київ – столиця Української держави й, таким чином, обличчя України, у свою чергу має таке неукраїнське обличчя, як столичний мер – високопосадовець не лише “рускоязычний”, а й просто “косноязычний”, та ще й, пом’якшено кажучи, неадекватний, – у цій ситуації хочеться наголосити на тому, що такі видання, як “Світло”, виконують найважливішу націотворчу функцію, вони в умовах, коли великий прошарок злюмпенізованого населення ладний за кіло гречки й десять дармових гривень вибрати кого завгодно й куди завгодно, не дають обірватися тонкій ниточці української культури, забезпечують тяглість українського духу від минулих поколінь до сьогоднішніх і прийдешніх.

...Не будемо сумувати з того приводу, що на сьогоднішню презентацію зібрався не дуже великий гурт поціновувачів. Це нормально. Коли культуру намагаються творити з великим галасом і на великих стадіонах при великих масах людей, то це гарне прагнення до популярної

культури спочатку зводить її до рівня поп-культури, а потім і до сучасної попси, де основа поп- набуває вже зовсім іншого, тілесного значення, ніж у латинському першоджерелі **популюс** “народ”. Височенні дерева культури завжди з’являлися в негаласливих камерних умовах, а вже потім навколо них розросталися численні пагони продовжень і підтримок. Думаю, наша зустріч підтвердить цю істину.

(“Мистецька вітальня” Житомирського обласного радіо. – 19 вересня 2009 року)

Червень 2009 р. Справа наліво: письменники Євген Концевич, Григорій Цимбалюк, авторп цієї книжки Михайло Лецкін.

ПИСЬМЕННИКИ НА ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ ІВАНА ОГІЄНКА

1

“ТА ДОРОГИ РОЗІЙШЛИСЯ...” (ІВАН ОГІЄНКО ТА ДЕМ’ЯН БЕДНИЙ)

В автобіографічній праці “Моє життя”, опублікованій уперше в 1935-1936 роках, Іван Огієнко, фіксує факти й перебіг своєї післяшкільної, післябрусилівської освіти та називаючи себе у третій особі, зазначив таке:

“1896. УІІ – 1900. УІ. Навчається в чотирирітній Військово-Фельдшерській Школі... Ближчі товариші в школі: Юхим Придворов (тепер письменник Дем’ян Бедний), Михайло Донець (тепер оперний артист) і ін. ...

1897 – 1900. Писання поем і віршів російською мовою наперегонки з Юхимом Придворовим (Дем’яном Бедним)...

1899 – 1900. Співредактор із Юх. Придворовим (Д.Бедним) рукописного шкільного місячника: “Моя Библиотека”, де містить свої вірші” [1, с.11-12].

Здавалося б, багато чого спільного було в цих двох юнаків – Івана Огієнка та Юхима Придворова. Юхим, 1883 року народження, був лише на рік молодший за Івана, народженого 1882 року. Обоє були з бідних українських родин: Іван – напівсирота, син померлого на той час відставного солдата з містечка Брусилова (нині це Житомирщина, а тоді Київська губернія), Юхим, народжений у селі під Єлисаветградом, виховувався переважно дідом [2, с.6]. Обоє в дитинстві мали контакти з православною церквою: Іван в Брусилові співав у церковному хорі, Юхим був сином церковного сторожа. Обоє саме через нестатки опинилися учнями згаданої Київської військово-фельдшерської школи (хоч зацікавлення мали філологічні, а ніяк не медичні), бо для

продовження освіти в інших навчальних закладах потрібні були чималі гроші, тоді як у згадану спеціалізовану школу приймали хлопців на безкоштовне навчання [3, с.51]. Обоє знайшли у фельдшерській школі вихід для свого поетичного хисту – звісно, офіційною в імперії російською мовою [8, с.40]. І.Огієнко, маючи о тій порі дуже обмежені фінансові можливості для комплектування власної бібліотеки, жадібно “ковтав” книжки з особистої бібліотеки однокурсника Ю.Придворова (як і майбутнього видатного українського співака-патріота, теж однокурсника М.Донця) [10, с.327]. “Здібності Ю.Придворова, його спілкування з редакціями київських журналів, свідком яких час від часу був й І.Огієнко, публікації в газеті “Киевлянин”, визнання молодого поета громадськістю стимулюють юнацьку амбітність Івана” [9, с.33]. Обоє, віддавши по закінченні цієї школи належне за законом медицині (І.Огієнко – поступивши на медичний факультет, Ю.Придворов – відбувши армійську службу), врешті-решт спромоглися віддатися вимріяній гуманітарній вищій освіті (Огієнко – у Київському університеті, Придворов – у Петербурзькому). Обоє прибрали для своїх поетичних публікацій (вже у справжніх, не рукописних виданнях) псевда: Іван Огієнко виступав як *Іван Ренька*, Юхим Придворов – як *Дем’ян Бедний*.

“Мотиви душевного смутку, печалі, безвиході, болісних розчарувань, тривожного очікування чергової невдачі, а то й біди присутні в переважній більшості поетичних творів, написаних Іваном Огієнком у період з 1906-го по 1911 роки. Ліричний герой поета – зовсім юний, вразливий душею, змалку пізнав і сирітську долю, і тяжку працю, і людську підлість, заздрість та зраду” [4, с.167]; ці настрої переростають у соціальний протест. Схожі мотиви

були притаманні також раннім поезіям Ю.Придворова, що можна простежити навіть текстуально, наприклад:

*Ось ходімо в село, там побачимо горе,
Та таке, що ніколи й не снилось тобі...
Якби сльози села, що пролиті в журбі,
Та злилися в одно – було б справжнєє море...*

(Іван Огієнко).

*С тревогой жуткою привык встречать я день
Под гнетом черного кошмара.
Я знаю: принесет мне утро бюллетень
О тех, над кем свершилась кара...*

(Юхим Придворов).

Однак уже у фельдшерській школі виявилось те, що розрізняло двох початкуючих поетів, які, за словами І.Огієнка, були “ближчими товаришами” та співредакторами. І тут, перетинаючи великий, більш аніж 60-річний часовий простір, варто згадати, що 1963 року в 10-11 (118-119) числі свого вінніпезького журналу “Віра й культура” Іван Огієнко – митрополит Іларіон – опублікував порівняно невеликий (на чотири сторінки) матеріал “Дем’ян Бедний (1883 – 1945). Спогади” [5, с.219]. Цей мемуарний текст був навіяний Іванові Івановичу 80-ми роковинами колишнього колеги [10, с.51], і звідси ми довідуємося про деякі особливості духовної атмосфери Київської військово-фельдшерської школи кінця XIX – початку XX століття. За словами І.Огієнка, ця школа давала обом (як, звісно, й іншим учням) рівні стартові можливості у подальшому світоглядному розвитку, бо хоча вона спеціально й не культивувала української національної ідеї, але “не накидала й російського патріотизму” [5, с.9]. Іван Огієнко, згаданий ним в автобіографії майбутній оперний співак Михайло Донець, а

також випускник 1907 року майбутній письменник Остап Вишня – Павло Губенко [6, с.9], обрали перший шлях, осяяний українською ідеєю, за що й мали кожен свою Голгофу: Огієнко – піввікове вигнання, Вишня – гулагівські митарства, Донець – розстріл. Повним антиподом виявився Придворов-Бедний “з його відвертою зневагою не тільки до Бога, а й до найважливіших моральних чеснот людського життя” [5, с.9]. Можливо, в цій характеристиці є певна доза погляду на більш пізнього Юхима-Дем’яна, але в цілому вона абсолютно правильна, бо навіть і сам поет згадував: “Учился я старательно и успешно. *Казенную премудрость усвоил настолько основательно, что... долго я не мог отделаться от... патриотической закваски*”⁶ [2, с.6], та й в апологетичній статті на його честь ідеться про ранні вірші Дем’яна, “проникнутые верноподданническим духом” [2, с.6]. Цікаво, що й у віршованих рядках обидва поети показали різницю між собою. І.Огієнко у цитованих спогадах 1963 року наводить такі власні рядки, написані, вочевидь, у тридцяті роки (це припущення обґрунтуємо трохи згодом):

*А ми вкупі молодими
Правді присягали, –
Та дороги розійшлися,
Й ми не тими стали* [3, с.51].

А Дем’ян Бедний в поезії “Юной гвардии” так осмислює свій шлях у молоді роки, фактично визнаючи відсутність у себе принциповості й людської гідності:

*Перед кем лишь мне, парнишке,
Не случалось спину гнуть?..
Сиротливый одиночка,
Брел я слепо, наугад.
Вправо шел по бездорожью,*

⁶ Виділено мною. – М.Л.

*Влево брел наискосок,
И дрожал пугливой дрожью
Мой незрелый голосок.*

Тепер варто повернутися знову до Огієнкових спогадів 1963 року про Дем'яна Бєдного. “Коли я професорував у Варшавському університеті, я натрапив у якомусь журналі на поему Придворова, присвячену емігрантам”, де Дем'ян «висміював еміграцію і закликав мене “на рідину”» [5, с.142-143]. Ці слова І.Огієнка багато про що говорять.

І.Огієнко професорував у польській столиці з 1926 по 1932 рік [5, с.35-38], на цей час він був уже всеєвропейсько-відомим україністом, славістом і церковником, автором таких праць (і великих монографій, і портативних брошур), як “Огляд українського язикознавства”, “Українська граматична термінологія”, “Українська граматична література”, “Як селяни пишуть та читають по-українському”, “Вчімося рідної мови”, “Українська культура”, “Краткий курс украинского языка”, “Рідна мова в українській школі”, “Рідне писання”, “Українська граматика”, “Українська мова”, “Головніші питання українського правопису”, “Курс украинского языка”, “Друкарська трійця: Фіоль, Скорина і Хведорович: Історичний нарис із світанку українського друкарства”, “Свято української культури”, “Український стилістичний словник”, “Український правопис зі словничком”, “Чистота й правильність української мови”, “Нариси з історії української мови”, “Українська літературна мова ХУІ ст. і Крехівський “Апостол” 1560-х років”; “Історія церковнослов'янської мови”, “Новочасний церковнослов'янський правопис”; “Отражение в литературе “Неба Новаго” Іоаникия Галятовскаго, южнорусскаго проповедника ХУІ в.”, “Проповеди Іоаникия Галятовскаго, южнорусскаго проповедника ХУІ

века”, “Брусиловская Свято-Воскресенская замковая церковь”, “Брусиловское церковное братство и его культурно-просветительная деятельность”, “Отголоски современности и местные черты в “Ключе Разумения” Іоаникія Галяновскаго, южнорусскаго проповедника ХІІІ века”, «Як пішла молитва “Отче наш”», “Молитва перед навчанням”, «”Руно Орошенное” св. Димитрія Ростовського», “Мова українська була вже мовою Церкви”, “Світовий рух за утворення живої народної національної Церкви”, “Українська вимова церковнослов’янського богослужбового тексту”, “Українська мова як мова богослужбова”, “Українська Пересопницька Євангелія 1556 року”, “Як Москва взяла під свою аладу вільну Церкву Українську”, “Як Москва знищила волю друку Київсько-Печерської Лаври”, “Як цариця Катерина обмосковлювала Церкву Українську”, “Матеріали з історії церковного руху на В Україні”. “Новий Завіт у перекладі українською мовою Валентина Негалевського 1581 р.”, “Православний Молитовник для шкіл початкових мовою церковнослов’янською й українською”, “Приєднання Церкви Української до Московської у 1686 р.”, “Свята відправа Вечірня й Рання мовою українською”, “Українська Житомирська Євангелія 1571 р.”, “Псалтир половини ХІІІ ст. в лемківському перекладі”, “Початки християнства серед українського народу”, “Хрещення українського народу”, “Триязична ересь за часів Костянтина й Мефодія”, “Крехівський “Апостол” 1560-х років” та ін. Найвизначніші з цих праць “здобули велике визнання у європейській славістиці і стали обов’язковою лектурою для докторантів слов’янознавства в університетах Праги й Відня невдовзі вже після виходу їх у світ” [5, с.40]. Крім того, за плечима І.Огієнка був досвід міністра та головноуповноваженого УНР, а людину з таким минулим і з антиросійськими церковними поглядами варто

було б, на думку московських більшовицьких керманичів, спробувати заманити до СРСР, як це вони зробили (з різним ступенем успіху й відповідно з різними наслідками) стосовно В.Винниченка та М.Грушевського.

Чому ж саме Дем'янові Бедному випала така “честь” – спробувати повернути І.Огієнка “на родину”? Тут діяв складний комплекс факторів. З одного боку, Дем'ян на цей час остаточно перетворився на повного антипода І.Огієнка: він став вірним ленінцем-сталінцем (навіть мешкав у московському Кремлі поруч із “вождями”, брав особисту участь у страті Ф.Каплан: “Одной дорогой с Лениным я с давних пор держусь...”) і оспівував ту радянську фантазмагоричну дійсність та комуністичну ідеологію, проти яких мужньо боровся І.Огієнко. І якщо Огієнкові-поетові більше за все боліли знедолена рідна Україна та її народ (“Я взяв своє серце малими руками й віддано поклав Україні до ніг...”; “Що тяжчий хрест за край свій рідний, що більша за народ свій жертва, – скоріше прийде час побідний, й не буде праця наша мертва”), то Придворову-Бедному в душі горезвісного “пролетарського інтернаціоналізму” були ближчі до серця “латышские красные бойцы” (назва його поезії), для нього важливіше те, що “среди женщин узбекских прекраснее нет Зайнет”, він гнівно вимагав “Руки прочь от возмущенного Китая!” – та найголовніша проблема “інтернаціоналізму”, звісно, така: “Будь такие все, как вы, ротозеи, что б осталось от Москвы, от Расеи?”; “Кто он: захватчиак ли румынский, иль белый русский офицер, иль самостийник украинский, или махновский изувер?”. Дем'ян Бедний віддався червоній заразі з ентузіазмом неофіта: “Коммунизм – наше красное знамя, и священный наш лозунг – борьба”; хоча інколи в нього і проривалися зізнання в нещирості, награності своєї проицетності до комуністичних ідеалів: “Я сросся с бодрой маской. И прав, кто скажет мне в укор,

что я сплошною красной краской пишу и небо и забор”. Індустріалізація та колективізація разом із голодоморами довели український народ (і не лише український) до прірви вимирання, а у віршах Дем’яна царював “соціалістичний реалізм”: “Обо всех всего не скажешь вкратце, во дворцах – чем наша власть горда – вместо прежних подлых тунеядцев веселятся рыцари труда!”; “Стальные кони мчат победно на коллективной полосе”. Він позиціював себе войовничим атеїстом і висміював усе, що було пов’язане з Христовою вірою: поет радів тому часові, “когда забыли люди бога и стали сундуки трясти у богачей”; “Что с попом, что с кулаком – вся беседа: в брюхо толстое штыком мироеда!”; “Событий сколько, бог ты мой! (Тьфу! Бог! Нельзя без оговорки!)”; “Дурман поповского глагола томится в собственном гною...”. Словом, для союзної влади Дем’ян був “свій” і усім життям виправдовував не так своє псевдо (бо існував не бідно), як справжнє прізвище (бо був придворним при радянських можновладцях). З іншого боку, за ним водилися грішки, на які йому вказували “высочайшим перстом”: Ленін дорікав поетові за грубість (“Грубоват. Идет за читателем, а надо быть немножко впереди”), а ЦК ВКП(б) і Сталін поскубли його за те, що в нього якось мимоволі прорвалось його малоруське походження й він дозволив собі посміятися над деякими непрогресивними рисами російського народу, які відображені у фольклорних ідеалах лежання на пічці та “щучьего веления, моего хотения” [2, с.40-41]; отже, Дем’ян був у влади “на гачку”. І до того ж він колись був особисто знайомий з “українським буржуазно-клерикальним націоналістом” Іваном Огієнком – так кому ж і виманювати того професора “на родіну”, як не Придворову-Бедному?.. На щастя, І.Огієнко, при всій тузі за батьківщиною, на цю провокацію не піддався.

Спогади І.Огієнка про Дем'яна Бедного свідчать і про те, що професор при всій своїй титанічній діяльності й відповідній зайнятості встигав стежити, крім іншого, й за російськими радянськими часописами (“я натрапив у якомусь журналі на поему Придворова”). І це був не поодинокий випадок: І.Огієнко, наприклад, передруковував (щоправда, в більш пізній період) у журналі “Наша культура” під рубрикою “Для розваги” з російського оригіналу сатиричні оповідання М.Зощенка [7, с.70].

...Так, дороги українського велета-патріота Івана Огієнка – митрополита Іларіона – й російського поета-малороса Юхима Придворова – Дем'яна Бедного – діаметрально розійшлися. І хоч І.Огієнко більшу частину життя провів мимоволі в екзилі, а Ю.Придворов добровільно відмовився від батьківської землі та її заповітів, та немає сумніву в тому, що митрополит – людина щаслива і в своєму щасті вірцева, а оспівувач комуністичного “раю” – істота глибоко трагічна, незалежно від того, чи розумів свою трагічність Дем'ян Бедний, чи ні. Бо

*Коли забудеш Київ рідний,
Душа бездомною зостане*

(Іван Огієнко).

Список використаних джерел

1. Огієнко І. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Эвентов И. Демьян Бедный // Демьян Бедный. Стихотворения и поэмы. – Ленинград: Советский писатель, 1957. – 420 с.
3. Опанасюк О. Трійця з передпілля Києва. – Житомир: АСА, 1999. – 64 с.

4. Тимошик М. “Рідний край раз у раз мене кличе до праці...” (Іван Огієнко як поет) // Слов’янське віче. – 1997. - №3. – С.167.
5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 228 с.
6. Шинкарук В. Літературна Житомирщина: біобібліографічний довідник. – Житомир: Льонок, 1993. – 112 с.
7. Воротняк Т. “Наша культура” як продовження програми однойменного варшавського часопису // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
8. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
9. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). –Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
10. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.

(Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VI. - Кам’янець-Подільський, 2009. – С.60-65)

**«Я З ЗЕМЛЕЮ ЗРІСЯ – НЕ ВИРНУ...»
(ІВАН ОГІЄНКО ТА МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА)**

В автобіографії Івана Огієнка натрапляємо на такий скупий запис: “1918. Х. Прибуття до Кам’янця-Подільського частини призначених професорів і доцентів: Л.Т.Білецького, В.О.Біднова, М.Драй-Хмари” [1, с.40]. Йдеться про комплектування викладацького складу нового, фактично першого українського в молодій державі, Кам’янець-Подільського університету, який був заснований 1 липня 1918 року наказом гетьмана Павла Скоропадського й ректором якого став І.Огієнко, що доклав чималих зусиль до створення цієї навчально-наукової установи: за словами секретарки Комісії з питань постанов університету О.Пашенко, “цей син селянина, що дитиною у ходаках здобував власну освіту, умів віддаватися до самозабуття високій справі, пожертвувавши для того не тільки собою, а й своєю родиною” [2, с.17]. Без титанічних зусиль І.Огієнка важко уявити з’яву університету: як згадує В.Приходько, ”проф. Огієнкові не день і не два прийшлося просиджувати над планами, кошторисами, не один раз прийшлося переступити пороги Гетьмана Скоропадського, поки підписані були два декрети: один про утворення Державного Українського Університету в Кам’янці, а другий – про номінацію Ректора Кам’янецького Університету” [2, с.17].

Керівник нового університету, природньо, в інтенсивному режимі займався пошуками оптимальної факультетської структури вищого навчального закладу та добором педагогічних кадрів. Тут йому стала у пригоді нещодавня (за часів Центральної Ради) посада міністра

освіти УНР, який, звісно ж, знав найкращих викладачів-науковців України.

Зі згаданих вище трьох професорів і доцентів нас цікавить тут останній – Михайло Панасович Драй-Хмара. Чим, якими своїми якостями та здобутками привернув він увагу І.Огієнка? Спробуємо дати відповідь на це запитання.

М.Драй-Хмара народився на Полтавщині (нині це Чорнобаївський район Черкаської області) в заможній селянській сім'ї, яка мала давні козацькі традиції [11, с.78], у 1889 році, тобто був на сім літ молодший за І.Огієнка, початкову школу закінчив у містечку Золотоноша⁷, далі були гімназія в Черкасах та колегія Павла Галагана в Києві, яка дала Михайлові прекрасні знання, перш за все в гуманітарній сфері – зокрема, в галузі світової літератури та іноземних мов [3, с.94-95]. До речі, разом із Драй-Хмарою в колегії навчався П.Филипович – людина, доля якої і в подальшому була переплетена з долею Михайла. Та й І.Огієнко мав контакти з цією колегією: він зійшовся з викладачем навчального закладу Андрієм Короваєм [2, с.10].

Тут починаються моменти перебігу життя М.Драй-Хмари, які схожі на факти біографії І.Огієнка. Саме в колегії Михайло відчув подих поетичної музи й почав віршувати по-російському, пізніше перейшовши на українську мову (те ж саме було – звісно, трохи раніше – з І.Огієнком у Брусилівській школі та в Київській військовій школі лікарських помічників). Після колегії П.Галагана, 1910 року, М.Драй-Хмара стає студентом історико-філологічного факультету Київського університету, який

⁷ Хоча М.Драй-Хмара у спогадах і називав Золотоношу “брудною”, але автор цієї розвідки не може втриматися від приємної спокуси повідомити, що й він здобув освіту (середню) в цьому благословенному населеному пункті.

роком раніше закінчив І.Огієнко. Михайло опинився під науковим керівництвом професора-академіка Володимира Перетца – улюбленого вчителя й покровителя І.Огієнка [18, с.216], і вже студентом другого курсу М.Драй-Хмара 1912 року опублікував наукову працю “Интермедии 1-й половины ХУІІІ в. в рукописи собрания Тихонова Петербургской Публичной библиотеки”; І.Огієнко, який за рік до цього, в 1911 році, став професорським стипендіатом університету Святого Володимира за допомогою С.Єфремова та В.Перетца [2, с.13], не міг не знати про цю подію в межах постійно діючого семінара В.Перетца – цілком можливо, що він і особисто познайомився з талановитим студентом, тим паче що й магістерська праця І.Огієнка теж була присвячена давньоукраїнському авторові – Йоаникію Галятовському. Маючи завдання університету та Слов’янського товариства, М.Драй-Хмара відвідує 1913 року закордонні архіви та книгосховища Львова, Загреба, Белграда, Будапешта й Бухареста, що остаточно формує його як науковця-славіста й дає можливість написати дослідження, присвячене хорватському письменникові ХVІІ ст. А.Качічу-Міюшичу, а 1915 року, по закінченні університету, залишається при кафедрі слов’янознавства, працює, як це було трохи раніше з І.Огієнком, професорським стипендіатом, має наукові відрядження до Петербурга, де налагоджує контакти з такими провідними філологами Російської імперії, як О.Шахматов, І.Бодуен де Куртене, П.Лавров [3, с.95]; це також становить певну паралель до наукової біографії І.Огієнка, який теж працював у тодішніх центрах україністики в Петербурзі та Москві, теж співпрацював із академіком О.Шахматовим [2, с.13].

Усе це ще раз переконує в тому, що скоріше за все І.Огієнко та М.Драй-Хмара були особисто знайомі в період їхнього перебування та співпраці в Київському

університеті, що близькість їхніх історико-філологічних наукових (очевидно, й поетичних) інтересів стимулювала ці контакти протягом 1912-1917 років.

Тож не дивно, що ректором Кам'янець-Подільського університету Іваном Івановичем Огієнком був запрошений на посаду приват-доцента його науковий однодумець і спілльник по *alma mater* – Київському університету – Михайло Панасович Драй-Хмара, який читав у Кам'янці протягом 1918-1922 років лекції з поетики та слов'янознавства. [4, с.211]; в університетському видавництві вийшла друком його науково-освітня праця “Слов'янознавство” [15, с.73]. М.Драй-Хмара у червні 1919 року був залучений до безплатного читання в Кам'янці-Подільському науково-популярних лекцій про слов'янознавства, про відродженнч української нації [16, с.71]. Є свідчення і про те, що М.Драй-Хмара, як перекладач-поліглот, надавав майбутньому митрополитові Іларіону цінну допомогу в Комісії для українського перекладу Біблії та богослужбових книг [2, с.18; 14, с.229], тим паче що І.Огієнко прийняв на себе ще й посаду міністра ісповідань. Крім того, важливим є й те, що в університеті, враховуючи чималий відсоток польського населення Поділля, вперше на території колишньої російської імперії було зусиллями ректора відкрито кафедру полоністики [1, с.48-49], і курс історії польської мови було доручено читати також М.Драй-Хмарі [3, с.95].

При Кам'янець-Подільському університеті видавалися студентські журнали “Нова думка” та “Буяння”, і молодий професор не тільки став редактором історико-філологічної серії [15, с.72], а й надрукував у них кілька своїх поезій і перекладів [13, с.22; 14, с.291-292]. Очевидно, схильний до віршування ректор І.Огієнко і з цього приводу мав неформальні бесіди та поетичні читання з М.Драй-Хмарою.

Надалі життєві шляхи І.Огієнка та М.Драй-Хмари вже не перетиналися, однак були багато в чому схожими. Професорові Огієнку судилося довге – більш ніж 50-річне – перебування в еміграції й кочування з місця на місце, педагогові й поетові Драй-Хмарі – коротке (бо залишився в радянській Україні й попав під сталінську м'ясорубку) життя загальним виміром у півстоліття. Обоє бідували; І.Огієнко 1921 року зізнався: "... на руках маю хору жінку і троє дрібних дітей, тому коштів хватає лише на те, аби не померти буквально з голоду" [2, с.27], а М.Драй-Хмара на початку 30-х років, під час відомого голодомору, "скаржився друзям, що не може заробити навіть на картоплю й молоко для сім'ї" [3, с.96], бо перед цим був звільнений з усіх посад, а невдовзі (у лютому 1933 року) й заарештований (і показово, що на допитах "контрреволюційне" ім'я М.Драй-Хмари було безпосередньо пов'язано з ім'ям І.Огієнка [18, с.206]. Та й як було більшовицьким можновладцям не ув'язнити інтелектуала, який ще 1924 році записав у щоденнику про П.Тичину: «Тепер, здається, для всіх ясно, що фанфари революції заглушили його "кларнети"» [17, с.26]. Обоє, коли була можливість, продовжували займатися викладацькою діяльністю у вищій школі. Приблизно в один і той же період 1923 – 1929 років І.Огієнко працює (під постійним дамокловим мечем звільнень через свою проукраїнську позицію) у Львівській учительській семінарії, у Варшавському університеті, викладаючи мовознавчі дисципліни, а М.Драй-Хмара очолює кафедру українознавства в Київському медичному інституті та водночас аналогічну кафедру в сільськогосподарському інституті й кафедру загального мовознавства в Польському педагогічному інституті, є професором слов'янського відділу в Українському інституті лінгвістичної освіти, членом історико-літературного

товариства при Всеукраїнській академії наук, позаштатним науковим співробітником в академічному Науково-дослідному інституті мовознавства, спільно з А.Кримським редагує збірник Комісії для дослідження історії української наукової мови (він свідомо брав на себе титанічні обов'язки, бо передбачав, що період “українізації” в радянській Україні має ось-ось закінчитися, тож треба зробити якомога більше). 1926 року виходить у світ ґрунтовна монографія М.Драй-Хмари “Леся Українка, життя й творчість” (і коли у праці “Історія української літературної мови” 1949 року І.Огієнко характеризуватиме мовно-стилістичні особливості творчості Лесі, він, мабуть, вдячно згадає про дослідження свого київсько-кам'янецького колеги з цього приводу). За оцінкою Михайла Наєнка, монографія М.Драй-Хмари “була не тільки найвагомішим на той час науковим словом про поетесу, а й мала свою яскраво виражену естетичну й компаративістську специфіку... М.Драй-Хмара поставив завдання з'ясувати природу естетичного обличчя авторки “Лісової пісні”. Водночас не оминав і питань зв'язку естетики поетеси з модерними стихіями в інших слов'янських і неслов'янських літературах” [10, с.176].

І М.Драй-Хмара, і І.Огієнко після свого розлучення в Кам'янці-Подільському продовжували поетичну творчість. Вважається, що в Іванові Огієнку переважав науковець і богослов над поетом, а в Михайлові Драй-Хмарі – поет над науковцем. А між тим фантазмагорична радянська дійсність призвела до того, що Драй-Хмарі майже не довелося по-справжньому розкритися як поетові: він зміг видати за життя лише одну збірку віршів “Проростень” та збірку своїх українських перекладів поезій видатного білоруського поета М.Богдановича “Вінок” (обидві – 1926 року). Далі почалося типове для сталінської “інтернаціоналістичної демократії”: партія, “розум, честь і

сумління” епохи, почала демонструвати, що тільки вона знає, як треба творити поезію, тільки вона розуміє, чи потрібні пролетарським масам сонет або ямб... Оскільки на той час М.Драй-Хмара став одним із яскравих представників неокласицизму в українській поезії, однодумцем і товаришем досить вузької когорти неокласиків - М.Рильського, М.Зерова, П.Филиповича та Ю.Клена (Бургарда), а над цими поетами вже нависали хмари “ворогів народу”, то допильнувачі стерильності радянської літератури дуже зраділи, коли 1928 року в збірнику “Літературний ярмарок” М.Драй-Хмара опублікував прекрасний сонет “Лебеді”, до того ж із преамбулою “Присвячую своїм товаришам”, де тонко й водночас метафорично схарактеризував неокласиків у тодішній задушливій атмосфері як водночас і впокорених зовнішньо (“давно прибокани, і влітку, й восени то плюскоталися, то плавали вони”), і не приборканих духовно горделивих птахів:

*О гроно п'ятірне нездоланих співців,
крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
що розбиває лід одчаю і зневіри.
Дерзайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.*

Дарма трохи пізніше поет, аби відвести від друзів і від себе удар, намагався доводити, що цей сонет – це просто ремінісценція, навіяна сонетом француза С. Маллярме; його переслідувачі побачили в рядку “крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів” пряму вказівку на збірку поезій М.Рильського “Крізь бурю й сніг”, та й “гроно п'ятірне” було недвозначною кількісною характеристикою групи неокласиків, чого в Маллярме, звісно, не було [5, с.507-512; 7, с.119]. Після цього поетові було перекрито кисень, яким для письменника є можливість друкуватися, а

надруковане було вилучене з культурного обігу. Цькування неокласика містило традиційний набір звинувачень у відриві від потреб народу, від землі, хоча насправді його вірші пронизані атрибутикою сільського життя: “бо рала промінні глибоко урізались в мою ріллю”; “Бреду обніжками й житами... загони вбік – біжать ланами... По межах, де збуяв пирій”; “Я з землею зрісся – не вирну, тільки чую під спів бджоли, як ремигають сумирно десь на стерні воли”; “Наставила широких кросен” – але, звісно, на рівні справжньої поезії, в якій мають місце, як це відзначав ще у статті 1944 року Ю.Шерех, і “ірраціонально-суб’єктивістичні моменти”, і “символістичні основи поетового світосприйняття”; “За даним поет відчуває щось далше й вище, але незбагненне, позарозумове, мінливе в своїй безконечній многозначності” [6, с.500,504]. М.Драй-Хмара у щоденнику записав: “Значить, у них завдання – стежити за неокласиками” [7, с.126].

Це – щодо поетичної творчості М.Драй-Хмари та її трагічної долі. Що ж до І.Огієнка, то він, не полишаючи протягом усього життя віршування, мав більш щасливу можливість публікувати свої поетичні твори [2, с.193-222]. Мабуть, не варто порівнювати цей доробок двох українських будівничих духу. Але одне порівняння буде, вважаємо, доречним. Дивом збереглася одна з поезій М.Драй-Хмари періоду його жорстокого покарання (1936 року):

*І знов обугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхоchu...
Я на калиновім заплакав мості
і знов побачив мури ці сумні.
І клптик неба, розп’ятий на ґратах,
і недріманне око у “вовчку” ...*

*Ні, ні, на вороних уже не грати,
я в кам'янім, у кам'янім мішку. [8, с.108].*

Тут не вказано на винуватців цього жаху, бо це й так було зрозумілим, та й розшифровувати все в такій ситуації було небезпечно. Розшифровку зробив у своєму поетичному творі “Народження Людини” Іван Огієнко:

*А за селом вже шкiрив зуби
Й ставав у весь розбійний зріст
Примара безладу та згуби –
Хижак руйнний, комуніст.*

Так сумно відбувся заочний поетичний перегук Івана Огієнка та Михайла Драй-Хмари, двох великих українських науковців і поетів, які ще тільки повертаються нині до нас.

...1935 року Михайла Драй-Хмару було ув'язнено вдруге [7, с.120] – і цього разу вже остаточно, бо 1939 року він загинув там, де така ж участь спіткала чимало цвіту українського інтелекту – на Колимі. Та Іван Огієнко протягом усього свого життя не забував друга, соратника, однимця. Тому і в праці 1949 року “Історія української літературної мови” професор-митрополит згадає М.Драй-Хмару як представника неокласиків та його поетичну збірку “Проростень” [12, с.286-287].

Ставлячи перед науковцями та педагогами-філологами завдання “уведення репресованих письменників та їхніх творів у художню свідомість сучасного українського суспільства”, професор П.Білоус серед інших письменників називає й М.Драй-Хмару [9, с.5]. І таке введення, поза сумнівом, має статися.

Список використаних джерел

1. Іван Огієнко. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.

2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Львів, 1997. – 228 с.
3. Іванисенко Віктор. Михайло Драї-Хмара // “Дніпро”. – №10. – 1989.
4. Завальнюк Олександр. Мемуарні праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
5. Заславський І. “Лебеді” і їх творча історія // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – Книга перша. – Київ: Рось, 1994.
6. Шерех Юрій. Поезія Михайла Драї-Хмари // Там само.
7. Ільєнко Іван. “Скажи крізь муку – я людина!” // Максим Рильський. В муках моїх золотих. – Житомир: АСА, 1998.
8. Драї-Хмара Михайло. З неопублікованого // “Дніпро”. – №10. – 1989.
9. Білоус Петро. Сучасний літературний процес: програма спецкурсу, навчальні матеріали. – Житомир, 1999. – 48 с.
10. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
11. Білоус Петро. У колі неокласиків // Кожному мила своя сторона. – Частина друга. – Київ: Аверс, 1998.
12. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
13. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
14. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко і українське відродження). – Вінніпег-Київ: Український

православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.

15. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
16. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
17. Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.
18. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та творчості Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.

(Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: філологічні науки. – Випуск 19. - Кам’янець-Подільський, 2009. – С.103-106)

Липень 2009 р. Справа наліво: журналіст і автор політичних романів Яків Зайко, прозаїк із Федеративної Республіки Німеччини Леонід Борич. Зліва направо: Михайло Лецкін, політична діячка та авторка мемуаристичних і документально-публіцистичних книг Алла Ярошинська.

ТАЛАНТ, ЗАПОВІДАНИЙ ДУХОМ ТАРАСА Й ЛЕСІ *(Іван Огієнко та Петро Волиняк)*

Сучасне енциклопедичне видання повідомляє: “**ВОЛИНЯК** Петро (1907-1969), журналіст і видавець... Автор низки оповідань, критичних статей, видавець книжок для молоді” [1, с.67]. Письменник О.Опанасюк, відомий в останні роки як дослідник-огієнкознавець, таким чином доповнює цю інформацію: “Петро Волиняк-Чечет⁸ – відомий письменник, публіцист, редактор журналу “Нові Дні”, народився у селі Гульську на Житомирщині (біля Новограда-Волинського)” [2, с.97].

На місці народження нашого персонажа варто зупинитися дещо детальніше, бо це може пролляти світло на події дорослого життя П.Волиняка. Село Гульськ з явно міською назвою як малá батьківщина Петра робить його земляком Івана Огієнка (щоправда, лише в сучасних адміністративно-географічних вимірах), бо і Огієнків Брусилів, щó до більшовицької революції належав Київській губернії, і Волиняків Гульськ, який тоді ж був населеним пунктом Волинської губернії, нині об’єднані приналежністю до Житомирської області. Та справа не лише в цьому. Справа ще в тому, що Гульськ – село, документально відоме з 1577 року й розташоване біля залишків давньоруського городища по обидва береги річки Случ, – цією водною артерією поєднується з Новоградом-Волинським (колишнім славетним Звягелем) й нині підпорядковується йому як районному центрові – між ними всього лише 11 кілометрів [3, с.483-484]. А Звягель був

⁸ Волиняк – псевдо, Чечет – прізвище. – М.Л.

життєвою й літературною колискою славетної Лесі Українки, бо саме тут Леся (Лариса Косач) провела дитячі роки, тут зростала в інтелектуальному полі свого дядька Михайла Драгоманова, матері-письменниці Олени Пчілки (Ольги Драгоманової-Косач), тут і брат Лесин Михайло відчув у собі перший потяг до белетристики (в майбутньому став прозаїком); це українське літературне гніздо було настільки потужним, що його пізніше не обминув Іван Огієнко у праці 1949 року “Історія української літературної мови” [4, с.100-101].

Але й це ще не все. Ось у якому – вже шевченківському – контексті цікаве для нас родове село П.Волиняка: “І ще з одного приводу линув Тарас до наших країв. Він часто навідувався до села Гульськ, що під Новоградом-Волинським. Тут жила його наречена, познайомилися в Лаврі. Мали одружитися, завести сім’ю. Але арешт. Петербург, далі Оренбург і п-в Мангишлак, ця незамкнена тюрма. В листах із заслання зізнавався: “Уже й подружжє знайшлося”. Та не судилося. Так і прожив не одружений” [2, с.61]. Ще повніше й по-белетристичному яскраво, з цікавими й важливими деталями розкриває цю ситуацію О.Опанасюк в іншому місці своєї книжки:

“Це була тоді молода людина, і з нашою Житомирщиною – колишньою Волинською губернією – він був пов’язаний не лише обов’язками художника – члена Археографічної комісії (про це він писав у повісті “Художник”), а й щирим, незабутнім почуттям, яким є кохання чи його різновид – закоханість, захопленість. Їздив він до села Гульського, під Звягель (там зараз є пам’ятний знак про це) – в селі жила його суджена й не суджена. Через півроку, в квітні 1847-го, поет був заарештований, волинські стежки його обірвалися, і він побивався: “Уже ж бо і подружжє знайшлося”. Були й інші претендентки на

одруження, але побратися Тарасові не судилося ні з ким – ні тут, ні десь інше...

А тоді, у 1846 році, жандармське відомство в Києві збилося з ніг: чому Шевченко так часто товкся тут (Житомир – Звягель – Бердичів) і майже не писав, не малював?.. А виявилось, що він по вуха закохався. Запримітив у Лаврі панянку, була вона з матір'ю. Кинув слівце-друге – щось зав'язалося між двома. Дівча ходило за матір'ю, яка ревно молилася в одну й ту ж годину. Це сприяло зустрічам. То була попівна зі згаданого села Гульського під Звягелем. Заприятелювали. І коли Т.Г.Шевченко офіційно поїхав на Волинь у складі названої Археографічної комісії, то він, де б не був: у Кременці, в Житомирі, – спішив до Гульського, де його чекала панна. Жандарми проклинали його: член Кирило-Мефодіївського товариства, що хотіло відірвати Україну від Росії, виявився невольним парубком-конспіратором.

Між тим у Тараса й панни йшло вже до весілля. Залишалося добитися згоди батька, священика. Той не давав згоди, але донька з матір'ю вірили, що переконають... Не зуміли. Батько не поскупився тільки на коней до Житомира для 32-літнього художника імператорської Археографічної комісії. Була осінь, оте Тарасове: “дождавшись в Житомире осенней грязи, мы благополучно отбыли” наприкінці 1846-го... Що далі було – відомо” [2, с.136-137]⁹.

Отаким-то непростим, а прямо-таки харизматичним виявилось це село Гульськ-Гульське... То що ж дивного, що саме тут побачив Божий світ Петро Кузьмович Волиняк – людина з іскрою письменницького таланту, заповіданого духом Тараса й Лесі? Але ж ці великі попередники заповідали Петрові не лише творчу насагу – від них він

⁹ З Житомирщиною П.Волиняка зв'язував іще один факт – закінчення 1927 року в Житомирі землевпорядної школи [8, с.612].

успадкував ще й волелюбний ідеал, українську національну й державницьку ідею. Бо не тільки Шевченко зневажав у малоросах-хохлах “грязь Москви”, а й Леся вустами героїні картала московського “симпатика” своєї знедоленої, знекровленої Батьківщини:

*А я дивую, ти з яким лицем
збираєшся з'явитись на Вкраїні!
Сидів-сидів у запічку московським,
поки лилася кров, поки змагання
велоса за життя там, на Вкраїні, –
тепер, як “втихомирилось”, ти їдеш
туди ясного сонця заживати.
щоб не дістали руки заGREбуці,
та гаєм недопаленим втішатись.*

Юний Петро Волиняк розумів, що радянщина нічого в цій царистській ситуації не змінила – лише словесний камуфляж став іншим, іще більш лицемірним. Ось чому він з юних літ мотався неозорою імперією, то тікаючи від можливих репресій, то реалізуючи свої українські прагнення: навчався на філологічному факультеті далекого Ташкентського університету в Узбекистані, потім (1930 року) продовжив освіту в Українському інституті лінгвістичної освіти, 1932 року відправився на Кубань шкільним учителем української мови й літератури. Письменницький хист явив у ту ж пору, публікувався в журналах “Глобус”, “Життя і революція”, “Молодий більшовик”, “Червоний шлях”. Попри такі назви більшості часописів, Петро, очевидно, не вельми таївся зі своїми поглядами, зокрема, щодо заборони проведення українізації, – тому, відчувши небезпеку покарання, повернувся 1933 року до Києва, однак улітку того ж року був заарештований і змарнував три роки найкращої молодечої пори на горезвісному примусовому будівництві Біломорсько-Балтійського каналу; після відбуття терміну

повернувся в Україну, працював учителем, землеробом на Дніпропетровщині [8, с.612; 9, с.76].

Зрозуміло, це не дало йому приятні до більшовицько-сталінського режиму, тож наприкінці Другої світової війни П.Волиняк залишає “родіну”-мачуху й опиняється 1945 року на еміграції – в австрійському Зальцбурзі, де й засновує видавництво “Нові дні”, газету з цією ж назвою та ще одну газету – “Останні новини”, літературно-мистецький журнал “Літаври”, залучивши до редакційної праці значну частину українців, які перебували тоді в таборах для переміщених осіб. Опублікував збірки оповідань “Земля кличе” (1946), “Під Кизгуртом” (1948), історичний нарис про втілення національної політики в українських станицях Кубані “Кубань – земля українська, козацька” (того ж року). 1948 року П.Волиняк перебирається до м.Торонто в Канаді, де спочатку працював на фермі, з 1949 року – редактором газети “Гомін України”, а з 1950 року продовжив на американському континенті функціонування свого видавництва “Нові дні” та став редактором і активним автором (до смерті) однойменного щомісячного журналу, про що вже згадувалося при цитуванні О.Опанасюка; опублікував близько 100 статей, репортажів, оповідань, п’ять підручників і читанки для українських шкіл Канади, в яких працював учителем, видавав дитячий журнал “Соняшник” (1956-1960). Брав активну участь у політичному житті української громади, був із 1949 року членом Союзу українців – жертв російсько-комуністичного терору (1958-1960 років – його головою) [1, с.67; 8, с.613; 9, с.76].

Ще коли обоє – і І.Огієнко, і П.Волиняк – мали прихисток на теренах повоєнної Європи, Петро Кузьмович високо поцінював поетично-релігійну творчість Івана Івановича і мав із ним листовне спілкування. Про це є

яскраве свідчення-спогад Ігоря Качуровського: він у присутності П.Волиняка висловив своє захоплення якостями, зокрема “гарною українською мовою традиційних (а не ламаних з викрутасами) віршів поета – митрополита Іларіона “Марія Єгиптянка”, виданих у Парижі у видавництві “Наша культура”.

- Напишіть рецензію! – кинувся до мене Петро Кузьмович Волиняк.

Почав я, скільки пригадую, так: “Одна з небагатьох виданих останнім часом книжок, яка вже самим зовнішнім виглядом справляє позитивне враження...”.

Друкуючи рецензію (архіви мої загинули, і я вже не можу сказати, чи то були “Нові Дні”, чи “Останні новини”), Волиняк викреслив “не”, і вийшло “одна з багатьох...”.

Очевидно, газетну рецензію він вислав до митрополита Іларіона у Швейцарію.

За деякий час на моє ім’я надійшов з Лозанни невеличкий пакунок – в Україні кажуть “бандероль”. Там був примірник “Марії Єгиптянки” з дарчим написом автора на титульній сторінці...” [6, с.486].

У Канаді, куди доля після Європи закинула і І.Огієнка, і П.Волиняка, тривають взаємини двох синів України, двох вихідців із волинсько-поліської Житомирщини, двох талановитих українських інтелектуалів-емігрантів, двох письменників і видавців-редакторів. Взаємини ці не були безхмарними, як нерідко буває на вигнанні. Так, І.Огієнко та П.Волиняк мали певні тертя. Пов’язано це з тим, що у 50-ті роки професор-митрополит видавав щомісячник “Віра й культура”, і як видавець-редактор, аби уникнути зайвих суперечок навколо журналу, владику “фільтрував” матеріали, що опинялися в портфелі редакції, а в деяких випадках і відмовляв авторам у публікації надісланих ними текстів. Це, а також неминучі у видавничій справі помилки

й неточності, ревності поміж представниками пореволюційної (старшої) та повоєнної (молодшої) еміграції щодо того, кому віддає перевагу в журналі І.Огієнко, часом викликало на нього вогонь критики. Так от, “найдошкульнішими для видавця були закиди щодо змісту матеріалів голови Союзу українців, жертв російсько-більшовицького терору (СУЖЕРО) Петра Волиняка” [5, с. 283].

Однак ці непорозуміння мали не стратегічний, а лише тактичний характер, бо обое робили спільну справу й розуміли це. Ось чому таким переконливим документом став поздоровчий адрес, надісланий П.Волиняком із Торонто до Вінніпега митрополитові Іларіону – професорові Івану Огієнку – 1957 року на відзначення його 75-річчя:

“Високопреосвященніший і Дорогий Владико!

Прошу прийняти й моє найщиріше привітання й побажання ще довгих літ праці на добро нашої Церкви й народу. Ваш Ювілей – це наш Ювілей, бо Ваша праця сьогодні так тісно пов’язана з Церквою та народом, що майже немислимо відокремити Вашу Особу від народу, майже неможливо уявити Вас окремо від нашої Церкви.

Сьогодні нашу Православну Церкву не так легко зневажити, як це було недавно, бо кожна зневага, кожна неправда і наклеп тягне негайну Вашу відповідь, яку заперечити справді важко. Тому Ваша праця така важлива і для всього нашого народу, народу у величезній більшості православного.

Прийміть мої найщиріші побажання Вам довгих літ, щастя та здоров’я і дальшої праці на добро нашої Православної Церкви.

Щиро Ваш

П.Волиняк.

Торонто, Онт.” [2, с.97].

Прекрасна, глибока, всебічна характеристика постаті Івана Огієнка – митрополита Іларіона, яка й нині не застаріла!

Очевидно, контакти з І.Огієнком у Канаді П.Волиняк здійснював і через письменника Олексу Гай-Головка, який нещодавно упокоївся, автора 22 книжок. Про приятельські стосунки П.Волиняка та О.Гай-Головка свідчить фотосвітлина, на яку посилається О.Опанасюк [2, с.303]. О.Гай-Головка був завдяки карколомним поворотам долі земляком І.Огієнка в найтіснішому розумінні цього слова, тобто брусилівцем, свого часу (1938 року) вчителював у Брусилові й керував там літературною студією, вже знав тоді про Івана Огієнка – православного первосвященника. За його власними словами, “Брусилів був моєю схованкою від єжовської чуми – масових арештів і знищень 1937-1938 рр. української інтелігенції” [2, с.300]. До цієї “схованки”, протягом 1933-1934 років, співпрацював у Харкові з Максимом Рильським: Максим був редактором відділу поезії в журналі “Червоний шлях”, Олекса – відповідальним секретарем часопису. Пізніше брусилівський учитель-літератор опинився в Канаді – в тому самому Вінніпезі, що й І.Огієнко. “Під час довголітнього мого і його перебування у Вінніпезі (Канада) ми часто зустрічалися й багато-багато говорили... Він також був професором Манітобського університету, а я, аспірант, його учнем церковнослов’янської мови” [2, с.300]. Дружина пана Олекси, медсестра, доглядала хворого митрополита і прийняла його кончину. З 1999 року до кінця своїх земних днів О.Гай-Головка був закордонним членом редакційно-видавничої ради житомирського журналу “Косень” [2, с.126, 300-304].

Петра Волиняка не забуто й після його відходу в засвіти. 1975 року друзі в Торонто (де він похований) видали збірку його статей та оповідань “Поговоримо

відверто” [1, с.67; 8, с.613]. Дуже й дуже поволі, але все ж таки ім'я його повертається і в незалежну Україну, яку Петро Кузьмович виборював разом з Іваном Івановичем – Іларіоном. Так, професор В.Ляхоцький, відзначаючи авторів праць – представників української діаспори, які протягом 20-х – 80-х років ХХ століття заклали фундамент персоніфікованого наукового напрямку в українській біографістиці, присвяченого І.Огієнкові (митрополитові Іларіону), у цьому гроні, де є імена згаданого вже О.Гай-Головка, О.Геруса, В.Заїкіна, Ю.Мулика-Луцика, І.Стуса, А.Фігус-Ралько, С.Ярмуса та ін., назвав і Петра Волиняка [7, с.42]. Слід сподіватися, що цей шлях посмертного повернення на вимріяну вільну Батьківщину тільки ще розпочався й матиме гідне продовження.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
2. Опанасюк Олексій. Чи затишно пані провінції в Житомирі? З буднів письменницького голови. – Житомир: Волинь-Рута, 2000. – 320 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР: Житомирська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. – 728 с.
4. Лецкін Михайло. На берегах вічності (літературно-мистецькі розвідки). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 184 с.
5. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
6. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український

православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.

7. Ляхоцький Володимир. Митрополит Іларіон: досліді спадку та долі // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.
8. Енциклопедія історії України. – 1 том. – Київ: Наукова думка, 2003. – 688 с.
9. Енциклопедія сучасної України. – Том 5. – Київ, 2006. – 728 с.

(Волинь-Житомищина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – №19. – Житомир: Котвицький В.Б., 2009. – С.114-121)

Липень 2009 р. Зліва направо: директор Житомирського обласного літературного музею Віталій Єремєєв, письменник Євген Концевич, Михайло Лецкін.

ЖИТТЯ, СУГОЛОСНЕ ІСТОРИЧНИМ І СУСПІЛЬНИМ КАТАКЛІЗМАМ *(Іван Огієнко та Наталена Королева)*

“Історія творчих взаємин видатної письменниці Наталени Королевої та духовного провідника й блискучого інтелектуала Митрополита Іларіона (Івана Огієнка), – зазначає одна з дослідниць цих взаємин Ярослава Поліщук, – підтверджує спільність багатьох поглядів та інтенцій... Підтримка Митрополитом Іларіоном творчості Н.Королевої свідчить також про конфесійну відкритість та неупередженість чільного ієрарха української православної церкви за кордоном...” [2, с.107]. До нашого часу ця історія взаємин – а тим паче взаємин літературних – розпорошена по працях цілого ряду авторів. Мета нашої розвідки – спроба поєднати різні фрагменти теми в більш-менш цілісну концепцію, надавши цій концепції хронологічного розвитку.

1

5 січня 1919 року у професора Івана Огієнка відбулося “вступлення до виконання обов’язків Міністра Освіти” Української Народної Республіки [1, с.50], а до кінця того ж року при стрімкому розвитку політичної ситуації в Україні йому вже довелося суміщати цю посаду з посадами і міністра сповідань, і головноуповноваженого Директорії на окупованій Польщею західній частині України (не враховуючи ще й посади ректора Кам’янець-Подільського університету) [1, с.50-85].

У 1919 році Наталена Королева стала співробітницею дипломатичної місії УНР у Празі.

Отже, обоє вони були в той час урядовими службовцями (нехай і різного рангу) молодії Української держави, були особисто знайомі, невзабарі обоє стали емігрантами. І.Огієнко помітив у талановитій жінки творчі риси, які були близькі йому самому – письменницький хист, християнську зацікавленість і перекладацькі здібності при знанні шести мов; він сприяв виході у світ 1922 року в Польщі (Тарнові) першої книжки Наталени Королевої – перекладу з латини: “Життя Святої Великомучениці Варвари. Видав проф. І.Огієнко” [2, с.101-102,107; 10, с.91]. За словами дослідниці з Польщі, “саме її професійні вміння, як також і гаряче серце, щирі переконання служити словом українському народові, високо оцінив Огієнко” [2, с.102].

Вочевидь, варто роздивитися бодай побіжно, що являла собою “екзотична постать української літератури” [12, с.87] Наталена Королева (1888-1966) до того, як життєві шляхи її вперше перетнулися з Огієнковими і як вийшов її перший книжковий твір. А являла вона собою постать вельми колоритну; “Життя письменниці, може, комусь нагадає фантастично-пригодницьку арабську казку, але насправді воно було тяжким і тривожним, суголосним тим історичним і суспільним катаклізмам, свідком і учасником яких вона була” [3, с.430-431]. Народилася вона 1888 року (тобто була на шість років молодшою за І.Огієнка) в сільській місцевості Іспанії, тож не була етнічною українкою. Батьками її були іспанська дворянка Лачерда й польський граф Дунін-Борковський, бабуся була литовського походження; мати померла при пологах, батько жив переважно у Франції. Дівчинка спочатку жила й виховувалася в бабусі на Волині, потім у дядька, католицького священика, в Іспанії. Жила деякий час у французькому монастирі. Другий шлюб батька привів його до Києва, куди переїхала 1904 року і юна Наталенка, яка

закінчила тут інститут шляхетних дівчат і прилучилася до української та російської мов, здобувала подальшу освіту в навчальних закладах Парижа, Рима, Петербурга, стала доктором археології, мала й музичну освіту, влаштовувала власні персональні художні виставки, була актрисою. Під час Першої світової війни служила сестрою милосердя в російській армії, нагороджена двома Георгіївськими хрестами, мала й поранення. Була недовго одружена з іранцем – офіцером російської армії (він загинув на війні). Після падіння УНР емігрантська доля носила її світами (рідна Іспанія, Франція, нарешті – Чехословаччина, бо мачуха мала чеське коріння (у Празі Наталена займалася проблемами шкільництва, тут побралася з українським письменником, літературознавцем, видавцем і – ширше – культурним діячем Василем Королівом-Старим, з цього часу вона й стала Королевою; жило подружжя в містечку Мельнік біля Праги) [3, с.430-433; 4, с.196; 7, с.215]. Ще 16-річною дівчиною талановита Наталена публікує у французькій періодиці свої перші (зрозуміло, франкомовні) твори. Писати белетристику українською мовою почала за порадою В.Короліва-Старого з 1919 року, її перше україномовне оповідання “Гріх (3 пам’ятної книжки)” побачило світ 1921 року у віденському тижневику “Воля” [5, с.186].

2

Наступні відомі нам контакти І.Огієнка та Н.Королевої переносять нас до періоду 1935-1937 років, коли професор-видавець у своєму журналі “Наша культура” неодноразово друкував чудові твори письменниці, яка досягла в художній літературі чималих висот [6, с.28]. Чим же характеризується її белетристичний доробок у часовому відтинку 1922-1937 років?

Цей період був неодноплановим у творчому житті письменниці: якщо двадцяті та перша половина тридцятих років характеризуються затишшям, збиранням матеріалу та його осмисленням, то 1935-1937 роки – дуже плідними в різножанровій прозовій творчості Наталени Королевої. 1935 року з'являються збірка її легенд “Во дні они” й роман “1313”, 1936 року – автобіографічна повість “Без коріння” та збірка оповідань “Інакший світ”, 1937 року – повість “Предок” [5, с.182]. У цих творах чітко проступає одна з чільних тем письменниці – християнство, його виникнення, історія та розгалуження, взаємини з язичництвом. Зарубіжна українська (перважно галицька) критика по-різному оцінювала цю белетристику Н.Королевої (радянська, звісно, замовчувала). У варшавському журналі І.Огієнка “Наша культура” за 1936 рік у рубриці “Рецензії й огляди” з підзаголовком “Новини нашої літератури” було опубліковано розмірковування над творами Н.Королевої “Повість із середньовіччя” та “Во дни они. Нариси” (автор – доктор В.Безушко) [11, с.311]. Професор і церковний ієрарх І.Огієнко не тільки друкував як видавець твори Наталени, а й підтримував творчу спрямованість письменниці. Зокрема, враховуючи надто суворі закиди критиків щодо характеру української мови та її історичної стилізації у прозі Н.Королевої, І.Огієнко, уважний читач публікацій Наталени, присвятив цьому питанню статтю в часописі “Рідна мова” (1937 рік, ч.4); науковець високо в цілому поцінував мовно-стилістичний рівень Наталени, вважаючи його переважно взірцевим, правильним, літературним, хоча теж не обійшовся без критичних зауважень [2, с.104,108]. Та й змістовний бік цих творів Н.Королевої був близький І.Огієнкові; зокрема, “позицію категоричного несприйняття поганства, нищення та затирання всяких його слідів, з якою Королева зіштовхнулась у Росії, вона вважала немудрою,

недалекоглядною. Такі оцінки, висловлені в повісті “Без коріння”, перегукуються з добре аргументованими думками Митрополита Іларіона, котрий у своїх наукових студіях прагнув своєрідно реабілітувати дохристиянські культу на Україні. Королева і Огієнко сходяться у цьому погляді на історію віри” [2, с.105]. Пізніше, у ґрунтовній монографії 1949 року “Історія української літературної мови”, І.Огієнко сумарно повторив цю неоднопланову оцінку творчості Н.Королевої 30-х років XX століття: “Сильно зростає на своїй культурі й літературна мова наших е м і г р а н т с ь к и х письменників... поза Україною, що з 1918 року чи пізніше змушені були покинути свою Батьківщину, хоч деякі з них навчалися її головню на еміграції й з галицьких джерел: така мова... Наталі К о р о л е в о ї та ін. ...В українській літературі народилася нова ділянка її – література релігійна чисто х р и с т и я н с ь к а. Письменниця Наталя К о р о л е в а (Дунін-Борковська, 1888) часто торкається Євангельських тем, але мова її не чиста” [8, с.290].

3

Наступний період епістолярного спілкування І.Огієнка та Н.Королевої настав у середині 50-х років, коли митрополит, мешкаючи в Канаді, розшукав письменницю в Чехословаччині, й написав їй листа. Дякуючи своєму поважному симпатикові, Наталена в листі від 4 вересня 1956 року до редакції Огієнкового часопису “Віра й культура” (опубліковано 1958 року) розповіла йому про своє життя в нелегкій ситуації та про той проміжок часу, який минув після їхнього попереднього, ще довоєнного контактування: “Довго ходили чутки по світі, що я вже не живу, що мене вбили німці. Бо я не належала до жодної організації і за останні роки німецької окупації не писала, бо ніде мене не хотіли друкувати. Щоб жити – я

вчителювала. А по 5-6 годинах учительської праці не дуже розпишешся! Перший “об’явив”, що я жива, Митрополит д-р Іларіон... Об’явив він це випадково від якогось українця, що перенісся з Мельніка до Канади. Написав мені, прохаючи, аби я дала коротеньку замітку “про себе, щоб помістити у часописах”. Я написала...” [2, с.106]. Самому Іванові Івановичу вона повідомляла 15 жовтня 1957 року: «Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини українці мене йлком відцурались. Ось вже 15 років Дружина вмер 10/ХІІ 1941 р. – не голоситься до мене ніхто... Живу як Робінзон на безлюдному острові – навіть без “П’ятниці”» [5, с.190]. На прохання митрополита Н.Королева надіслала йому 1958 року автобіографічний нарис (додавши список своїх надрукованих і неопублікованих творів), якому І.Огієнко надав такого великого значення, що власноручно переписав його [5, с.191]. Крім того, редакція “Віри й культури”, взявши за основу лист Н.Королевої до митрополита від 19 січня 1958 року, підготувала інформаційну статтю про письменницю (опубліковано в ч.4-5 за 1958 рік) [2, с.106].

Отже, в 1957-1958 роках між І.Огієнком і Н.Королевою зав’язалося досить жваве листування. Та перш, аніж торкнутися його (та деяких дотичних до листування матеріалів) філологічної складової, доцільно простежити, щб вийшло з-під пера письменниці й побачило світ поміж 1937 та 1956-1958 роками, щб міг прочитати І.Огієнко. Публікації в Наталени таки були, попри її слова про довге творче мовчання. 1938 року читаюча уукраїнська публіка познайомилася з повістю “Сон тині”, 1942-1943 року – з “Легендами старокиївськими”; можна до цього додати ще повість 1939 року “Quid est veritas?” (“Що є істина?”), яка була опублікована в Чікаго аж 1961 року [3, с.433].

Як оцінював І.Огієнко цей доробок письменниці? Оскільки і в цих творах Н.Королевої помітною була християнська проблематика, то зі змістовної точки зору саме вона перш за все й цікавила митрополита – тут уже скоріше як теолога, ніж як літературознавця). Ось, наприклад, що писав він про нарис “Лепрозний”, в якому Наталена досить суперечливо взялася за художнє доосмислення образу євангельського Варавви (у Святому Письмі він лише згаданий там, де йдеться про спробу Понтія Пілата врятувати Ісуса Христа від страти): “Королева протиричить сама собі, бо зве його кілька разів розбишакою, таким і змальовує його в нарисі. Але інтуїтивне твердження, що Варавва оступився за гноблених, та й з багатіями довго не розмовляв, свідчить про те, що Н.Королева спинялася над питанням, чого то народ так завзято вимагав від Пілата відпустити їм власне Варавву. Вважаю Варавву за **повстанця** проти римської влади. В світлі цього погляду стають зовсім ясні два євангельські факти, а саме: 1) чому народ, що завжди йде проти звичайних розбишак, так уперто домагався звільнення Варавви, – бож він був народним месником у його очах проти проти чужої влади, і 2) чому Пілат бажав звільнення Ісуса, а замордування Варавви: з римського погляду небезпечніший був повстанець. Можливо, Королева намагалася уподобити образ Варавви із концепцією реабілітації Понтія Пілата, а тому і не дала однозначної відповіді на питання: ким же насправді був Варавва?” [5, с.185]. У цьому пасажі вражає глибинне проникнення І.Огієнка в євангельський текст, його вміння тонкими логічними ходами розшифрувати те, що в аналізованому біблійному тексті лише намічене штрихом. Окрім того, здається невинним і те, що І.Огієнко побачив у праці Н.Королевої спробу реабілітації Пілата: справа в тому, що уродженка Іспанії Наталена викохувала

ідею, згідно з якою вона є нащадком Понтія Пілата, також вихідця з Іспанії [5, с.184].

Що ж до мовного аспекту творів Н.Королевої, то тут, як і раніше, професор-лінгвіст І.Огієнко в листах до письменниці звертав увагу на деякі прояви важкості стилю, щό частково можна пояснити тематичною (історико-релігійною) специфікою цих творів. Н.Королева в листі до митрополита від 27 липня 1958 року не погоджувалася з цими критичними зауваженнями, але ця суперечка не призвела до якоїсь ворожнечі між двома творчими особистостями [5, с.190]; “Суттєві світоглядно-ідеологічні розбіжності чи дрібні непорозуміння не стали на шляху їхніх добрих стосунків” [2, с.101]. Листування між І.Огієнком та Н.Королевою 50-х років так оцінено дослідницею їхніх взаємин: “Це був істинний крок до повернення її літературного імені до активного обігу” [2, с.106].

Слід у розвиток нашої теми присвятити бодай декілька слів чоловікові Наталени – Василеві Короліву-Старому (1879-1941), який вже згадувався вище. Він відіграв винятково велику роль у становленні Наталени саме як **української** письменниці, був фактично її вчителем-мовником. Хоча й не гуманітарій за першим своїм лікарсько-ветеринарським фахом (за першим фахом І.Огієнко також був медиком), В.Королів-Старий став помітною постаттю в розвої української культури в еміграції. Він, як і І.Огієнко, був поборником єдиної української літературної мови без розподілу на наддніпрянський та наддністрянський різновиди, за що й був відзначений І.Огієнком в “Історії української літературної мови” [8, с.270]. Взагалі в Огієнковому журналі “Рідна мова” 30-х років Василь був активним і бажаним дописувачем [6, с.20], він разом із дружиною листувався з І.Огієнком [5, с.183]. На 1938 рік він був

автором 113 книжок і кількох тисяч статей [5, с.189]. В.Королів-Старий, очевидно, був під час нацистської окупації Чехословаччини нелояльним до гітлерівських властей, бо, за свідченням Наталени, вмер після допиту в гестапо [5, с.190]. Без такого вірного й сильного помічника Наталена Королева не стала б тією помітною постаттю української літератури XX століття, якою ми її знаємо й маємо знати ще більше.

Вже навіть коли митрополит Іларіон був важко хворим, він як редактор-видавець часопису “Віра й культура” не забував про творчий доробок Наталени та її чоловіка. Так, у 7-8 числі за 1967 р. було вміщено публікацію Олександри Чернової-Животко, присвячену світлій пам’яті Наталени Королевої та Василя Короліва-Старого [9, с.198]. В особистій бібліотеці митрополита Іларіона знайшли своє гідне місце праця В. Королева-Старого про Симона Петлюру (Київ-Прага, 1919) та його ж оповідання, видані 1923 року в Каліші [11, с.383].

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Поліщук Ярослава. Наталена Королева та митрополит Іларіон (спільність концепції віри) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія історична та філологічна. – Випуск ІV. – Кам’янець-Подільський, 2007.
3. Мишанич Олекса. Наталена Королева // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. – Книга перша. – Київ: Рось, 1994.
4. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.

5. Тюрменко Ірина. Наталена Королева та її сучасники: Іван Огієнко, Олександр Кошиць, Василь Королів-Старий // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам'янець-Подільський, 2006.
6. Опанасюк Олесь. Рідне слово на чужині: Іван Огієнко – редактор і видавець. – Житомир: Перевесло, 2004. – 48 с.
7. Качкан Володимир. Хай святиться ім'ятвоє. – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
8. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
9. Тимошик Микола. “Лишуть навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
10. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
11. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
12. Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.

“ЩОБ ЗОРЯ МОЯ ВИСОКА НЕ ЗГАСАЛА ВДАЛИНІ”

Сльота Іван. Нескінченна музика життя: вибрані твори в трьох книгах. – Книга перша: поезії. – Житомир: Полісся, 2007. – 412 с.

Коли у митця виникає потреба в трьохтомнику, – значить, є підстава підводити проміжні підсумки, є вже можливість осмислити зроблене, відсіяти сьогоденне від довгострокового, а довгострокове від вічного – й видати для спраглого й вимогливого читача *вибране* самим автором з уже створеного – те, що має підстави залишитися вічним. Це і зробив багатогранно талановитий митець, член Національної спілки письменників та Національної музичної спілки, народний артист України Іван Сльота і цим вельми порадував усіх шанувальників двох своїх муз.

Не ризикуючи оцінювати музичні твори, сконцентровані у другій та третій книгах (тим паче, що більшість пісень написані на слова інших поетів), скажемо лише дещо про поезії першої книжки. Власне, і цього можна було б не робити, бо книжка супроводжена передмовою відомого літератора Володимира П'янова “Поетове слово – від серця” та післямовою доктора філології Петра Білоуса “Як нема мелодіям кінця, так ото й словам немає краю” – і краще, об'ємніше про творчість І.Сльоти, мабуть, не скажеш. Але оскільки коло замикається (щоб прочитати ці статті, треба взяти до рук книжку, а щоб узяти книжку, треба нею зацікавити потенційного читача, а зацікавити його можна лише зі сторінок ЗМІ, то ми й ризикнули бодай декількома штрихами збудити цю зацікавленість.

Закоханий оспівувач Полісся, яке здавна стало для нього, народженого на Черкащині, рідним, І.Сльота не замикається межами регіона й відчуває себе сином цілої

України: “...Щоб у голови – Полісся, А у ноги – Крим-Азов...”. Його патріотизм – не стільки декларація, скільки душевна сповідь наодинці з Батьківщиною:

*Матінко-ненько,
Моя Україно,
Знаю: я син твій –
Якесь там коліно.
Сьоме, десяте
Чи `надцяте, може, –
Весь я ж собою
На тебе схожий.*

Повна злитість із живою природою, невідривність від неї – важливий мотив лірики І.Сльоти: “Щоб роса – мені під боки, А тумани – по мені...”. Природа в нього олюднена, людина ж – а тим паче людина творча! – оприроднена:

*Невже весна? – ще ж нею і не пахне! –
Дарма що в стріхах льоду бігуді.
Єдиний знак: десь курка кудкудакне,
Під Пасху знісишся в теплом гнізді.
Чи не з того, що був я в неї свідком,
Як та раділа, наче без ума?..
Душе моя, ти, скучивши за літком,
Нестись готова піснею й сама!..*

Болить поетові смерть, яку посіяв на благодатній українській землі біблійно передбачений Чорнобиль, завдяки якому живе і неживе помінялися місцями (“У мертвому селі”):

*Ніде ні душі. Тільки, знати,
З обличчям, пожовклим, як віск,
Зостався його вартувати
Тут вічно живий обеліск.*

Розділити у творчості Івана Сльоти власне поезію й пісню можна лише дуже й дуже умовно – скажімо, через

наявність чи відсутність нот. Ось поезія “Як ото колись” – тут і епіграф із народної пісні, і структура вірша прозоро пісенна:

*Вже не вийде батько мій
В той Степок з косою,
Не майне загінкою даль по колосках.
І не стане мати в ній,
Світячись росою,
На підмогу батькові з цуркою в руках.*

І образ Матері тут виник не випадково: він пронизує всю поетичну творчість І.Сльоти, причому у сув'язі з образом хліба. Програмовим у цьому плані є твір “Дума про матір”:

*...Тьма та голод гнали мене в спину,
Як ішов я з рідного села.
Пам'ятаєш? – репану хлібину
На дорогу ти мені дала.
Я дививсь на неї зі сльозою,
А вона ж здавалася мені
І крихкою, й чорною такою,
Наче доля наша по війні.
Де-е та доля?! – спомин пересію...
Горе – в казці, щастя – наяву!
І тепер – живеш ти хлібом-сіллю...
І тепер – піснями я живу...*

Споконвічна особливість справжнього мистецтва – бачити життя в усій його багатолітності, де смішне й сумне – поруч, де не просто розділити святе і грішне. Такою є поезія І.Сльоти – наприклад, “Пора березня”:

*Розхристано діти гасаять в дворах,
Собачі дратуючи тічки...
Їй-богу, цікаво-примітна пора –
Свої в неї правила й звички:
Під вікнами виють коти по ночах,*

*Блаженствують люди під постом –
Помітно міняється все на очах,
І все це теж, мабуть, не просто.*

З цієї ж причини один і той же поет може бути й найтоншим ліриком, і сатириком із батогом. Тому в тій самій збірці можна прочитати й таке:

*О мить моя, натхненна моя мить,
Що так терпка, прекрасна й неповторна!
Ти чуєш? – то мелодія щемить –
Душа ж вагітна... звуком, як валторна... –*

й таке:

*Людина стала чёрствою і злою,
Нажитись вдосталь – ось її мета.
Лишень грошей в суспільстві – наче гною! –
(В той час, як гною в ґрунті не хвата).*

Ця нерозривна єдність контрастів, з яких зіткано полотно життя, відчувається і свідомо декларується самим автором, ця контрастність цементує буття й мистецтво, тримаючи їх у постійній напрузі:

*Коли сонце ледве блима
Й гонить стужу сніжна мла –
Тільки ти, моя любима,
Додаєш мені тепла.
Коли садом квіт-пороша
Хлюпа в пору молоду –
Тільки ти, моя хороша,
Найгарніша в тім саду.
І коли в таким контрасті
Почуттів гудуть рої –
Ой як серце прагне впасти
В перса – пуп `янки твої!..*

Читач уже, мабуть, відчув на підставі цитованого, якого високого ґатунку словесна творчість Івана Сльоти. Ці

вірші заколисують чарівним злиттям мовного матеріалу з напруженими емоціями, вони ваблять своєю світлою чистотою, яка є свідченням незміримої глибини проникнення митця в мікрокосм Людини і в макрокосм Всесвіту; це схоже на кришталевість спокійного моря, коли все на дні видно й здається, що простягнеш руку – і торкнешся до нього, а насправді дістатися не можеш, бо ж – глибина... Як, скажімо, у ліричній мініатюрі “Весніє світ”:

*Весніє світ – кохана! – світ весніє,
Бо він – дивись? – весною вже стає...
Мабуть, від тебе щось у тій весні є
І щось від мене в світі тому є:
На нас вони похожими стають,
Як ми на них, напевно, чимсь похожі,
Єднаючись в одну-єдину суть
В терпкім теплі, мов у любовнім ложі.*

...Ми почали цей відгук з того, що автор вибрав із уже зробленого такі твори, які він вважає за спроможні претендувати на вічне життя. І він має підставу сподіватися на те, “Щоб зоря моя висока Не згасала вдалині”. Із цими оптимістичними словами перегукуються й такі – сказати б, дещо печально-оптимістичні:

*Життя ж (?) – спектакль (!) – в котрому суть моя
До власної прирівнювалась ролі.
Дасть Бог, помру – хай думають, що я...
В потойсвіт... відбуваю... на гастролі...*

А підстава для віри в непроминучість доробку – це повна єдність у поета життя і творчості, думки й почуття, голови й серця:

*Серце у слова, як слово у серця,
При сокровенні, йому лиш яснім,
Десть в ньому пульсом невидимим б`ється
Йї мисль, наче кров, розганяє по нім.*

Довкілля й безмір людської душі викликають у І.Сльоти захоплення й здивування, і читач уже, мабуть, звернув увагу на те, як полюбляє поет ставити знаки оклику й питання в таких конструкціях, де звичайна людина до такої пунктуації, здається, ніколи б не додумалася.

У якому віці постає перед нами поет – автор цих віршів-сповідей, віршів-перемог над буденністю, віршів-свят українського слова? Звісно ж, у юному, збагаченому житейською мудрістю, постійним дотиком до святого мистецтва – і все ж таки юному!.. І віриться, що таким юним Іван Сльота буде завжди, як завжди юним був і залишається античний бог мистецтв Аполлон, як завжди юними були й залишаються його помічниці Музи.

(“Місто”, 22 квітня 2010 р.)

Січень 2009 р. Михало Лецкін в конференц-залі ЖДУ імені Івана Франка на презентації книги доцента Володимира Єршова „Польська література Волині...”. Ліворуч - доктор географічних наук Микола Костиця.

ЩОБ ПРИХИЛИТИ НЕБО ДО ПОДВИГУ ЗВИТЯЖЦІВ (*Січ Тараса Бульби в Олевську*)

Другій світовій війні, що принесла людству стільки смертей, самій судилося безсмертя як невичерпній темі мистецтва. І якщо час документалістики та художньої творчості (в літературі – белетристики) в цьому тематичному полі, вочевидь, не скінчиться ніколи, то час мемуаристики на наших очах завершується, бо все менше й менше залишається тих, хто може поділитися своїми воєнними спогадами.

У цьому відношенні книжка відомого українського письменника, лауреата Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка, прозаїка Олексія Опанасюка, яка щойно прийшла до читача, вдало поєднує і те, що має ще чималу перспективу (документальну основу та її художнє осмислення), і те, що вже відходить і вичерпується (мемуари) – і все це добротнo й серйозно осмислюється авторською думкою, на яку ще впливають й особистісні емоції людини, що її дитинство було обпалене полум'ям тієї війни.

Книжка складається з двох творів, які мають і специфіку, і багато спільного. Перший твір являє собою документально-мемуарну епопею яскравої й досі ще мало відомої сторінки Другої світової – постановня та героїчного функціонування протягом серпня – листопада 1941 року на півночі Житомирщини незалежної Олевської козацької республіки, стрижнем якої було об'єднання Полісся січ на чолі з легендарною постаттю – отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем. О.Опанасюк розкриває свою тему притаманним йому методом, яким він уже досить давно користується і який добре прислужився йому, скажімо, в такій книжці, як “Трійця з передпілля Києва”. Це метод

ретельного вивчення й осмислення документів і спогадів, власних походів місцями описуваних подій та бесід із цікавими людьми, метод видимого “кружляння” навколо тематично-сюжетних вузлів, обривання фабульних ліній та повернення до одного й того ж, але все з нових і нових позицій, в нових і нових ракурсах. Інколи може здатися, що той чи той сюжетний фрагмент нібито й не зав’яжеться в цільну тему (скажімо, хвороба і смерть маленького синочка автора по двадцяти роках після війни в досить віддаленому від Олевська Брусилові), але це тільки здається... А в цілому все це виписується в одне полотно – яскраве, неповторне і просто цікаве.

Автор уміє поєднати найрізноманітніші аспекти, в нього знаходиться місце і для локальних подій на малому Олевському регіоні, і для глобальних явищ всесвітньо-історичного масштабу, де минуле (відносно війни) перетинається з сучасним (відносно неї ж) і майбутнім (тобто вже нашим незалежницьким сьогоденням), де на рівних фігурують і “фюрери” Гітлер та Сталін з їхніми поплічниками, і рядові вояки (козаки, червоноармійці, німці) та роботяги, люди різних світоглядів і без світоглядів. Із усього цього розмаїття проступає вельми непроста ситуація початку радянсько-нацистського бойовища й того, як знаходили в ньому своє місце українські патріоти, що жертовно, успішно й мужньо билися з обома монстрами, маючи одну мету – вільну українську Україну. Поліська січ не була знищена ні червоними, ні коричневими зайдами (а ще ж були спалахи ворожнечі поміж самими борцями за українську волю – трагічна традиція нашої історії) – вона у воєнних умовах передислокувалася... І яку душевну й духовну чистоту в далеких від чистоти умовах несли в собі і з собою ці лицарі нації – любов до Бога й до людини, повагу до прабатьківського коріння, потяг до мистецтва! Та й отаман

Тарас Боровець був людиною не лише військовою – він був і драматургом, і носієм високої культури, і дипломатом.

Непідробним теплом віс від описаних у документальній повісті “Січ Тараса Бульби-Боровця в Олевську” зустрічей О.Опанасюка з людьми, яким довелося багать чого пережити та перетерпіти – і при тому залишитися людьми. І не меншим теплом, настоящим на жалю, – в розповідях про тих, хто наклав головою, щоб ми могли будувати власну українську державу.

Другий твір у цій книжці – повість “Війна й вінець”. Хто знайомий із прозовим доробком Олексія Опанасюка, той упізнає в ній “Кров і фату” 1967 року. Впізнає – і не впізнає... Не зайвим буде нагадати, що писалася ця річ у радянську епоху, коли про події війни спочатку створювалися ідеологічні (компартійні) міфи з відповідними вузловими точками, а вже на базі міфу письменникам дозволялося розфарбовувати канву – в кого що як вийде, але обов’язково з радянським принципом: “Крок ліворуч, крок праворуч – розстріл”. Так було з “Молодою гвардією”, коли Олександр Фадєєв не задовільнив партію першим варіантом свого роману, бо там сама партія була зображена у вигляді “плачущого большевика”; так воно, до речі, й було (М.Хрущов розповідав на XX з’їзді КПРС, як плакався на початку війни деморалізований Сталін: “Розгубили ми все, що заповідав нам Ленін”), але так “не повинно було бути” – от і довелося маститому метрові літератури покірливо переробляти роман, вводити як основних персонажів героїчних комуністів...

І коли О.Опанасюк опублікував “Кров і фату”, на нього теж накиннулися: те не так і це не зовсім, а треба було б показати того й того героями... І коли письменник відмовлявся й казав: “Це була би брехня”, то чув у відповідь: “Но так нужно для правильного воспитания

молодежи” (про ці перипетії можна прочитати у книжці “Чи затишно пані провінції в Житомирі?”). Фадеєвським шляхом наш автор не пішов, переробляти нічого не став, але й оприлюднити все те, що він мав у виглядв документів, він тоді теж не міг. А були в цих документах знов-таки відомості про Поліську січ Т.Бульби-Боровця (хоч було цих відомостей, звісно, менше, ніж тепер, коли О.Опанасюк перелопатив гори архівів, привідкритих у роки незалежності України), і можна тільки дивуватися, як прогледіла тоді, в 60-х роках, пильна радянська цензура в опублікованій “Крові і фаті” оголошення на двох сторінках про Олевську козацьку республіку, вивішені в окупованому нацистами Малині...

Зрозуміло, що, готуючи до друку документальну повість “Поліська січ”, письменник не міг не подумати і про те, щоб надати й попередньому своєму дітищу про Малинське підпілля в тилу німців того звучання, яке не вдалося реалізувати більш як сорок років тому. Через це і пропонує він читачеві другу частину нової книжки – повість “Війна і вінець”.

Цей твір, значно наблизившись у теперішньому вигляді до “Поліської січі”, разом із тим помітно відрізняється від неї в жанровому відношенні, бо “Війна і вінець” – це не суто документальна, а документально-белетристична повість. Тому в ній натрапляємо на риси суто художнього твору – з короткими, необтяжливими, але яскравими пейзажними замальовками, інколи прямо-таки вражаючими через поєднання природи й людини (“Там, де вона впала, обнявши землю, ще довго тремтить самітня волошка. Тремтить, мов синя сльоза в повітрі”); з тонким і ніжним першим коханням і випадковими любовними зв’язками; з діалогами, яких автор не міг чути, але зобов’язаний був домислити на шляху літературної правди; з передачею думок і почуттів персонажів; з невласне

прямою мовою, коли автор ніби перевтілюється в персонажа й перелає його думи та емоції без спеціального традиційного оформлення (“Сину мій, як хочеться мені зараз тебе обняти...” – думка Павла Тарасенка); з деякими літературними алюзіями в дусі “блукаючих сюжетів” (мати вбиває сина-зрадника, як це робили батьки у творах М.Гоголя, Т.Шевченка, М.Горького); навіть з елементами авантюрно-пригодницького жанру (дві зустрічі Павла Тарасенка-Тараскіна та Лютера Зольца – на початку повісті під Полтавою й перед розстрілом підпільників біля Малина).

І не варто думати, що на догоду нинішній політичній кон'юктурі й “модності” незалежницької риторики О.Опанасюк “повернув на 180 градусів” і штучно зробив усіх малинських підпільників українськими націоналістами. Ні, він не пішов проти історичної правди, і серед персонажів “Війни і вінця” є й такі, хто перед розстрілом викрикує славу Україні її героям та історичним символам, а є й ті, хто очолював підпільний райком комсомолу (Ніна Сосніна) та ризикував життям заради врятування червоного прапора (Володя Хращевський), хто гинув із кличем “Слава Радянському Союзу!”. І коли автор пише про мужність схоплених і катованих гестапівцями підпільників “Людина і граніт мовчали однаково”, то він однаково схиляється перед мужністю всіх, хто жертвував собою в герці проти нацизму...

Взагалі письменник, який відзначив своє сімдесятиріччя, все творче життя йшов до нинішньої книжки. Варто пригадати його попередні тексти з воєнною тематикою (“Спитай у беріз при долині”, “Копище”, “Жайворонкова кладка” та ін.), аби переконатися в цьому. І Олевщина давно його вабила: їй присвячена книжка О.Опанасюка “Пристані на Уборті”. А якщо перечитати його публікації незалежницької пори (“Зникали у відомому

напрямку”, “Поки сонце сходить і калина цвіте...”), то там уже прямо йдеться про Поліську січ 1941 року (не кажучи вже про серію статей у газеті “Місто” кінця 90-х років, спеціально присвячену цій темі). А втім, читаючи в повісті “Війна і вінець” пасаж “Жита, жита... Стоять як літні думи”, пригадуєш першу збірку молодого Олексія Опанасика “Жита” 1966 року й розумієш, що коріння нинішньої книжки простягається ще глибше...

Читач одержав твір, який на часі, який збагачує нашу історичну пам'ять і національну свідомість, який дає нам можливість прихилити небо до місця подвигу, до могил тих звитяжців, щó, не знаючи нас, думали про нас і виборювали ціною своїх життів, інколи ледь розпочатих, наше право жити вільно на своїй землі, ім'я якій – Україна. Цим виданням Олексій Євменович підтримав гідність свого письменницького статусу й довів, що є порох у порохівницях, а від цього пороху можна чекати й нових творчих спалахів.

(“Житичі і світ”: літературно-мистецький альманах. – №9. – 2010. – С.38-42)

Липень 2009 р. Зліва направо: радіо журналіст і автор постійної передачі „Мистецька вітальня” Сергій Черев, Михайло Лецкін, літературознавець і поет Володимир Білобровець.

“СЛУХАЙ, ЧИТАЧУ!”

У наш час, коли накладу українських книжок мізерні, а їхня вартість має стійку тенденцію до закалювання, стало трюїзмом говорити про втрату масового читача – і це чистесенька правда. Тим паче відрадно констатувати, що з'явилася можливість зламати ситуацію і взаємно зблизити письменника й читача з одночасним переведенням останнього в ранг слухача.

Йдеться про колективну ініціативу житомирських обласних інституцій – організації Українського товариства сліпих, осередку Всеукраїнської молодіжної громадської організації інвалідів з вадами зору “Генерація успішної дії” та управління культури і туризму облдержадміністрації, під грифами яких у серії “Слухай, читачу!” вийшли у світ три випуски звукових книжок – аудіоваріанти зразків красного слова на компактдисках, причому репрезентовано тут зразки белетристики відомих письменників Житомирщини, добре знаних і за її межами (фундатор проекту – Сергій Черевко).

Ідеально портативний диск не йде ні в яке порівняння з громіздкими традиційними книжками для незрячих, виконаними шрифтом Брайля, – книжками, що друкуються на грубому папері картонного типу й зазвичай передбачають уповільнений темп читання порівняно зі “споживанням” друкованої продукції зрячими читачами. Комп'ютери, ноут-буки чи CD-плеєри нині не така вже дивина, отож прослуховування книжки – чи улюбленої, чи заданої викладачем згідно з програмою української літератури, чи просто нової й тому цікавої для того, хто звик стежити за сучасним белетристичним процесом – усе більше стає реальністю. До того ж фоноваріанти книжок можна перезаписувати для власного користування – і це, здається, не є інтелектуальним “піратством”, тобто

зазіханням на права авторів чи видавців – або переносити надиктовані тексти на більш зручні для когось звичайні аудіо касети, простіші з точки зору техніки прослуховування, хоча й менш місткі.

Оскільки ми відгукуємося на звукові варіанти книжок, тексти яких (за винятком одного) раніше вже були видані у традиційному друкованому форматі й мали свою пресу, то цей фактор звільняє від необхідності розлого розмірковувати над їхнім змістом та особливостями його реалізації. Тому обмежимося тут лише деякими зауваженнями, спрямованими на заохочення потенційного слухача до ознайомлення з компакт-дисками.

У першому випуску серії “Слухай, читачу!”, який було запропоновано зацікавленій аудиторії ще два роки тому, містився аудіозапис сатиричних поем члена НСПУ з Мирополя Романівського району Василя Дацюка “Біль”, “Пекліада”, “Блазєнія” та інших. Поетичну сатиру В.Дацюка високо поцінував свого часу Михайло Сидоржевський: «”Герої”... Василя Дацюка – талановитого письменника, людини високої громадянської мужності – не історичні персонажі з-поза океану, а наші сучасники, “землячки з циновими гудзиками”, наш рідний брат хохол»; “Він пише про час, в якому ми живемо, і про його нищих “героїв”. Пише правду, якою б гіркою вона не була. Його немилосердна сатира – крізь гіркі, їдкі сльози. Але це – сльози очищення”.

Другий випуск цієї серії (2009 рік, матеріали начитав Дмитро Шилюк, звукорежисер Кирило Ключков, музичний редактор Сергій Цимбалюк) містить повісті Шевченківського лауреата Валерія Шевчука “Свято неділі” та представника житомирської прозової школи В’ячеслава Шнайдера “Записки сільського єврея” (до останньої додано досі не друковане дещо на кшталт пародії-містифікації

“Записки сільського єврея”, і це “дещо” я не беруся оцінювати з особисто-естетичних міркувань).

Повість В.Шевчука – це багатовимірний психологічний твір, який живописує банальність повсякденного провінційного життя й палко протестує проти нього, показує його ефемерність (недарма тут так багато туману й дощу, які ні би не дають пробитися до осмислення сенсу життя, недарма тут так багато умовного способу: “Сказала б вона...”, “І було б...”), схильність усмоктувати в себе навіть творчі особистості, не кажучи вже про псевдотворчі, якими усіяне полотно повісті. І все ж таки автор не позбавляє і нас, і головного героя Сашка Раденького надії на вихід до певних вершин, бо ці дощ і туман – ознаки не осені, а весни, а те, що постійно здається примітивом, може заслуговувати й на розгляд у більш оптимістичному ракурсі...

В.Шнайдер давно зарекомендував себе як майстер іронічного письма, невідривного від сексуального підґрунтя людського існування. Залишився він вірним собі і в “Записках сільського єврея” (хоча, як зауважував хтось із критиків, це не так записки сільського єврея, як сільські записки єврея): його герой, представник згаданої нації, випускник педінституту, приїздить в українську сільську глибинку вчителем, але він не стільки вчителює, скільки займається, як сказала б Оксана Забужко, “польовими дослідженнями з українського сексу” й сам бере в ньому активну участь. А втім, як це й повинно бути в талановитого письменника, крізь іронію й розмножувальний інстинкт, у “Записках...” є й серйозні спостереження – скажімо, зі спогадів дитинства, коли мати говорить синові-школяреві: “Знаєш, чим відрізняються єврейський та український хлопчак? Єврейський, захворівши, залишиться вдома, а український і хворий піде до школи”.

Третій випуск (2009 рік, озвучення Володимира Білобровця, звукорежисер Олена Лаговська) цілком охоплює книжку прози Геннадія Шкляра “Під трьома стовпами”. Це зібрання творів, напрочуд теплих, залюблених у життя й людей (людей не однопланових, не схематичних, не розділених прямолінійно на “героїв” і “покидьків”). Це яскравий калейдоскоп сільських дядьків і партійних функціонерів, п’яниць і мудреців, українців та євреїв, чоловіків і жінок, прив’язаних до України і прагнучих “ісхода” – і все це об’єднано мікросвітом районного містечка Круглик, майданчиком “Під трьома стовпами”, все виглядає як один роман у новелах зі спільними персонажами...

І на завершення – знову про книжки на звукових дисках. Це явище – знахідка не лише для незрячих. Не кожен водій за кермом ладен годинами одурманювати себе безперервними “бух-бух-бух” – дехто може потягтися до мистецтва справжнього, не ерзацевого. І реалізувати цей шляхетний потяг можна саме за допомогою дисків чи касет із творами українських письменників. Та й у громадському транспорті часто можна побачити, як люди псують собі зір, намагаючись використати час “потрясаючої” поїздки для читання. Поза сумнівом, заміна читання в подібних випадках прослуховуванням не зіпсує слуху, а користь принесе чималу.

(Українська літературна газета, 28 травня 2010 р. – <http://podcaster.org.ua> – <http://pancherevo.at.ua>)

“Я ЖИВИЙ НА ВСІ 200 ВІДСОТКІВ”, або СИМФОНІЯ ГОЛУБИНОГО ПОЛЬОТУ *(Євген Концевич – письменник, людина, українець)*

“Завтра спартакіада - я зможу бігти?”

Теплим літнім днем 1952 року група юнаків прямувала зеленими вулицями Житомира до річки Тетерів – правої притоки Дніпра, яка недалеко від Житомира, в Чуднівському районі, й бере початок поруч із Південним Бугом. Був серед них і майже двохметровий атлет Євген Концевич – атлет не лише у фігуральному, а й у прямому розумінні слова: він віддавав вільний час спортивному бігові. Оскільки в подальшому саме він стане героєм нашої оповіді, торкнемося бодай побіжно його попереднього життя. Женько народився 5 червня 1935 року в селі Млинищі. Мати Марія Іванівна працювала на колгоспній тваринницькій фермі, де часто пропадав і син, бо дуже полюблив живність і навіть мріяв стати ветеринаром (про цю мрію мін розповідає й досі). Батько Василь Пилипович займався кравецькою справою. Свою малу батьківщину Євген любив усім серцем – навіть пізніше, вже письменником, переселився сюди з Житомира на кілька років і тепло згадає цей період свого буття.

1947 голодного року сім'я знялася з родинного гнізда й перебралася до обласного центру. Тут Концевичі придбали земельну ділянку в тихому провулку на тодішній околиці Житомира, спорудили спочатку землянку, потім звичайну – сільського типу – хату, в якій (після добулов-перебудов) Євген мешкає й нині. Хлопець продовжив здобуття освіти в 19-й, пізніше у 23-й школах Житомира. У ці роки затоваришував із чудовим однокласником

Васильком Хомичевським. Вони ходили один до одного в гості, знайшовши прихильність батьків.

...І от закінчено 9-й клас, настали канікули. Завтра треба взяти участь в обласній спартакіаді – бігти півтори тисячі метрів. А зараз – купатися. Ось і Тетерів, найбільш мальовнича його частина, де височать по берегах легендарні скелі – Голова Чацького, Три Брати.

Євген стрибає зі скелі, пірнає в глибину річки... Це останній самотійний рух в його житті: його непритомним витягають із води з пошкодженим хребтом. Опритомнівши вже в лікарні, він найперше спитав у лікаря: “Завтра спартакіада – я зможу бігти?” – “Бігатимеш”, – відповів лікар. Але 17-річний красень на все життя залишився нерухомим – точніше, неходячим, і численні нестерпні операції тут уже не змогли зарадити.

Усе було після цього: і відчай з відчуттям безвиході, і пекельні фізичні муки. Допомогли вижити, знайти гідне місце в житті безмежна відданість батьків, чуйність найкращих друзів, старання лікарів – і, перш за все, мужність, сила духу, життєлюбність самого Євгена: він спромігся і заочно середню школу закінчити, і навчатися на відділенні україністики Житомирського педінституту.

Особливу ж роль у становленні Євгена Концевича відіграло те, що батьком Василька Хомичевського був Микола Васильович Хомичевський – славетний Борис Тен, “український Гомер”, який своїм блискучим мистецтвом перекладу зробив “Іліаду”, “Одіссею” та ще чимало шедеврів античної літератури надбанням української культури. Саме Борис Тен, запримітивши творчий хист і тонке відчуття української мови у Євгена ще до трагедії на Тетереві, переконав юнака, що був віднині прикутий до ліжка й до візка, взятися за перо. Поет-перекладач подарував Україні нового прозаїка. Приклали до цього

руку і брати Шевчуки, Валерій та Анатолій, які теж у цей час торували дорогу до красного письменства.

Перші прозаїчні проби виявилися вдалим. Ось стан Євгена на початку 60-х років, зафіксований Іриною Жиленко: : “...зі здоров’ям у нього кепсько: страшні головні болі (до сліпоті). Іноді навіть нервові напади. І ці місцеві смердючі керівнички не можуть його покласти в пристойну лікарню. Вже було вирішили взяти його в Ліксанупр, але вчасно згадали, що він іще не член СПУ... І все ж, попри нездоров’я, Женько повен життя, задумів, енергії, яких мало”.

Євгена запримітили. І не лише в літературних колах: компартійна верхівка Житомирщини (оті самі “місцеві смердючі керівнички”), не бажаючи відставати від сусідніх областей у прагненні мати свою футбольну команду, свої організації творчих спілок для оспівування соціалістичних успіхів, збагнула, що може й переплюнути сусідів, якщо заведе в себе письменника-корчагінця, який вірно служитиме партії, а його оселя стане осередком ідеологічного ґартування підростаючого покоління, де прийматимуть у піонери, клястимуться у вірності – і т.п. А позаяк Євген виявив неабиякий талант гумориста, то саме в цьому напрямку його й підштовхували “розум, честь і совість нашої епохи”. Ще б пак: корчагінець-гуморист – це було б так оригінально! Його й до вступу в партію намовляли...

А яким був чи міг бути Євген Концевич гумористом, можна судити, – тепер з його “Тутешньої кави”, а колись (бо він спалив увесь свій гумористичний доробок) хоча б з листа, що його надіслав 21 березня 1958 року відомий перчанин Микола Білкун:

“Редколегія і колектив відділу фейлетонів ознайомилися з Вашими творами. Мені доручено викласти нашу спільну думку про них.

Ви, безперечно, талановитий гуморист, який даремно взяв перо в руки. Хороше знання мови, перчинки народного гумору, вдало розміщені приказки і жарти – все це справляє приємне враження. Вмієте Ви також знаходити смішні ситуації, знаходити дотепний зворот, будувати стрункий сюжет.

Проте мають Ваші твори одне “але”. Все добре, але тематика Ваших творів явно не влаштовує журнал.

Вам потрібно спрямувати вістря своєї сатири проти бюрократів, п’яниць, хапуг, хуліганів, чинуш і взагалі – проти всіх явищ, які заважають нам рухатися вперед”.

Тож швидко з’ясувалося, що шлях Концевича до літератури не співпадає з намірами ідеологічних начальників. По-перше, гумор у нього виявився “не той”, “з душком”: Євген до обласної колективної збірки “Перший сніп” (1956 р.) дав не гумореску, а сатиричну замальовку, де висміяв голову колгоспу, який їде до коханки верхи на колгоспниці... Цю крамолу зі збірки, звісно, викинули: мовляв, “на что он руку поднимал?”. Замахнувся на святая святих державно-суспільного ладу: адже від міських комуналок і аж до “союза нерушимого республик свободных” – усе було суцільним колгоспом! По-друге, Валерій Шевчук у досить гострій формі порадив другові не бавитися жартами, а зайнятися літературою серйозною. Найсерйозніша ж література України у той час “хрущовської відлиги” концентрувала увагу на проблемах національної самосвідомості аж до державотворення (традиція, що тяглася від часів УНР і ще давніших). І коли 1964 року вийшла перша прозова книжка Є.Концевича “Дві криниці” і його прийняли до Спілки письменників України, то влада почала виявляти до Євгена зацікавленість уже іншого гатунку. До того ж українська – переважно київська та львівська – творча інтелігенція, представники якої одержали назву “шістдесятників”, потягнулися до Євгена,

до його затишної житомирської оселі під грушами. Це були Ірина Жиленко, Алла Горська, родина Світличних, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Борис Мамайсур, Михайлина Коцюбинська, Євген Гуцало та інші.

ПРОНИКЛИВА ПРАВДА ЯК ПРОЯВ БОРОТЬБИ

Євгенові боліло, як поводитися влада з шістдесятниками: “Дрозда і Шевчука стрижуть у солдати! До чого ми дожилися! Очевидно, цвіт молодії української прози вирішено-таки всіма можливими засобами “зістригти”. Що за часи?” (з листа). Такі листи ставали відомими майстрам перлюстрацій... І от ці дві зацікавленості в Євгенові Концевичу – з боку влади і з боку свідомого українства – найбільш помітно перетнулися на початку червня 1965 року, коли до Концевича на його 30-річчя з'їхався цвіт України. Житомирські кадебісти зуміли підсунути в цей гурт підслуховуючий пристрій та добряче наслухатися ювілейних розмов. Але спостережливий і психологічно дуже чутливий Євген викрив таємницю недріманних вихованців залізного Фелікса, зламав цю іграшку і сховав її, чим вельми переполохав лицарів плаща й кинджала; він віддав їм технічний скарб лише після їхньої погрози рознести хату по цеглинці. Тоді вперше він відчув, що має владу більшу, ніж озброєні охоронці прогнилого режиму, – вони ж, зі свого боку, були спантеличені тим, що нерухома людина може так протистояти їм, які ламали черепи сотням і тисячам.

Не дивно, що Євгенові надовго було перекрито кисень, яким для письменника є можливість видавати книжки. Він, маючи жалюгідну інвалідську пенсію, мусив у заробітчанських цілях перебиватися перекладами з польської та російської й видав кілька таких книжок – втім,

і в них з приємністю натрапляємо на зразки добірної української мови, що свідчило: зброю Євген тримає в порядку до слухної пори.

А тим часом дружба його з тими, хто вже одержав титул дисидентів і друкувався переважно в “самвидаві”, міцніла, їхні візити до Євгена не припинялися; тож не дивно, що в КДБ увірвався терпець, і 1972 рік ознаменувався тим, що в оселі Концевичів відбувся обшук з виловом чималої кількості “криміналу”. Євгена мучили постійними допитами: звідкіля це в тебе, хто дав, для кого? Концевич тримався мужньо, нікого не “заклав”; це стало приводом для виникнення кадебістського дотепу: “Якби цей тип не лежав, він все одно не ходив би – він у нас би сидів”. Було організовано цькування й по письменницькій лінії: Євгена “розбирала” обласна організація СПУ, на зборах і з трибуни обласного партійного форуму лунало: “Геть антирадянщина зі Спілки письменників!”. Щоправда, можновладці в останній момент схаменулися й дали команду: “Не робіть із Концевича мученика і святого, попсували йому кров – і досить, хай залишається ізгоєм у Спілці”.

Лише 1985 року київське видавництво “Радянський письменник” насмілилося випустити у світ другу книжку новел опального житомирянина “Йдучи вулицею”, через п’ять років “Дніпро” публікує третю збірку зі знайомою назвою “Дві криниці”.

В усіх названих книжках, видрукованих радянськими видавництвами, немає, зрозуміло, випадів проти влади, немає проявів горезвісного “українського буржуазного націоналізму” – того, за що сиділи деякі друзі Євгена. Він і сам говорив: “Я ніколи себе не зараховував до борців”, – і тут же додавав: “Але й не полохався”... Та в цих книжках є найсильніший прояв боротьби – прониклива правда. Про таких письменників говорив Є.Свтушенко: “Ти – не з

борців? І хто таке сказав? Є боротьба хай в тихій, та правдивості”. Тож Олексій Опанасюк мав усі підстави сказати про Євгена Концевича: “Це громадський діяч, це мужня людина, це честь нашого Житомира”. А за словами Т.Даниленко, Концевич – “культова постать українського дисидентського руху”.

Досі йшлося про Євгенову белетристику. А в 2000 році до свого 65-річчя письменник випустив у Житомирі першу книгу публіцистики, літературної критики й мемуарів “Тутешня кава”. Євген Концевич, дочекавшись вибореної ним і його однодумцями незалежності України, нині повний творчих задумів.

ДАЛІ Я СТАВ ВИХОПЛЮВАТИ ДЕТАЛІ

Ім'я Євгена Концевича нерозривно зв'язане з поняттям житомирської прозової школи в сучасній українській літературі – як ім'я одного з її зачинателів і яскравих представників; та й за віком він у цій когорті, досить умовно представлений в антології “Вечеря на дванадцять персон” (1997 р.), є найстаршим – можна сказати, патріархом. У цьому контексті варто кинути бодай побіжний погляд на феномен житомирської прозової школи. Найбільш ґрунтовною спробою її осмислення є вступна стаття “Золота жила української прози” В.Даниленка до згаданої антології, що характеризує цю школу як “лабораторію сучасної української прози, де ведуться експерименти для протидії чужим культурним агресіям”. І якщо вперше словосполучення “житомирська прозова школа” було вжито критиком Наталкою Білоцерківець дещо іронічно, якщо деякий час спеціалістам вбачався “міф про житомирську прозову школу”, то нині згадане словосполучення перетворилося в термін і свідчить про явище, яке стає звичним у вжитку літературознавців.

Про це говорять такі об'єктивні фахівці, як учасники семінарів під орудою І.Лисяка-Рудницького при Києво-Могилянській академії (“...в епіцентрі сучасної української прози опинилися дві опозиційні літературні школи, які змагаються за вплив на літературний процес, – це житомирська і галицька...”) чи ведучий телеканалу “1+1” К.Родик (“...житомирська прозова школа на сьогодні має не регіональне, а загальнонаціональне значення...”).

Житомирська проза як літературний феномен твориться нині не обов'язково на Житомирщині: серед її представників поруч із житомирянами (в обласному розумінні) Євгеном Концевичем, Анатолієм Шевчуком, Геннадієм Шкляром, Юрком Гудзем, Василем Врублевським, Григорієм Цимбалюком є й кияни Валерій Шевчук, В'ячеслав Медвідь, Євген Пашковський, Микола Закусило, й одесит Володимир Янчук. Але, безумовно, ця школа не могла б виникнути, якби її витoki не були заземлені тут, на добродійному древлянському ґрунті, де виколисували свої таланти такі прозаїки, як Михайло Косач, Касян Гранат, Василь Земляк, Василь Кучер, Михайло Рубашов, Олександр Гученко, Михайло Степанюк, Наум Тихий, Павло Шпита, Микола Колесник, Анатолій Журавський... Без цього коріння, як і без “інтелектуальної тусовки” Бориса Тена (який, не будучи сам прозаїком, зумів згуртувати навколо себе братів Шевчуків і Є.Концевича й плекати їхні здібності за несприятливих умов), без творчості нині працюючих житомирських прозаїків Олексія Опанасюка, Миколи Ярмолюка та інших – без усього цього не пішло б у ріст пагіння житомирської прозової школи й не дало б такої найновішої бруньки, як Олександр Кулеш.

Звичайно, дослідникам іще доведеться добре – і не обов'язково в унісон – працювати, аби довести, по-перше, якими рисами представники житомирської прозової школи

відрізняються від інших українських прозаїків (хоча б від згаданих галицьких) і поєднуються поміж собою (бо без цього не може бути школи), а по-друге, завдяки яким рисам кожний із авторів є неповторною творчою особистістю (бо без таких особистостей жодна школа не варта уваги). Друге завдання для літературознавця є порівняно легким, і В.Даниленко з ним упорався, давши наприкінці антології кожному з представлених авторів коротку, містку, точну й яскраву характеристику. Більше часу й зусиль займе перше завдання: те, що зроблено відносно цього у статті В.Даниленка (стилістично ускладнене письмо, важка сугестія, середньовічна похмурість, своєрідний прояв зіткнення чужомовної експансії з українським традиціоналізмом, осмислення чорнобильського катаклізму як імпульсу для звернення до світу з шокуючими апеляціями, зіставлення сучасного реального життя з біблійними сюжетами й образами, локалізація художнього простору з відповідним мовно-діалектним оформленням тощо), – важливі, однак лише перші кроки, за ними мають бути зроблені наступні – від таких же глобальних до дрібниць, які часто-густо у словесному мистецтві важать чимало... Та в кожному разі можна вбачати інтегруючий стрижень житомирської прозової школи у больовому нерві, який був пов'язаний з відродженням віками притлумленого українського духу і, хоч сягав своїми “пологовими поштовхами” 60-70-х років, передвіщаючи злам соціально-політичних епох і режимів, в основному дався взнаки при наближенні зламу століть і тисячоліть.

Мабуть, марним було б з'ясовувати, чому такий і такий белетристи попали в “обойму” школи (скажімо, у “Вечері на дванадцять персон”), а такий і такий – ні, бо відповіді, переконливої для всіх і кожного, немає й бути не може: вибір у будь-якій сфері – справа важка, тонка й

делікатна, таланти не піддаються точному вимірові. Але відрадно, що серед творців житомирської прозової школи знаходимо членів як Національної спілки письменників України, так і альтернативної Асоціації письменників України, – свідчення того, що можна мирно співіснувати тим, хто вчора вбачав можливість лише конфронтації. І добре, що ця прозова школа пульсує й розвивається, – отже, має всі підстави для плідного майбуття.

Повертаючись до Євгена Концевича, слід зазначити, що проза його не проходила повз увагу критиків, побратимів по перу, читачів. У 60-ті роки перші ж його публікації – спочатку газетні, а потім журнальні – вітали Леонід Новиченко, Павло Загребельний, Юрій Мушкетик. Однак, вважаємо, було б незайвим оглянути доробок письменника – конкретніше, його авторські книжки – з позицій сьогодення.

У зв'язку з ім'ям Концевича часто можна знайти згадки про світло, сонячність. “За своє життя я не зустрічав світлішої особистості...” – писав Валерій Шевчук у післямові до “Двох криниць” 1990 року; Євген завжди був “людиною тонкою, делікатною, душевно світлою...”. За сім років по тому Володимир Даниленко зауважив: “Його проза така ж повна життя і сонця, як той реальний світ, що обертається навколо Євгена Концевича”.

Між тим, на наш погляд, якщо говорити про роки донезалежницькі, то слід дещо роз'єднати оцінки особистості Євгена та його прози. Світло, сонце – то сам Концевич. Що ж до його новел, то їх він, за словами того ж таки В.Шевчука, з першої ж книжки “почав творити по-серйозному”, “кров'ю серця”. Це цілком стосується першої збірки Євгена “Дві криниці” 1964 року. В редакційній анотації на “сонячності” акцентується спеціально – в дусі корчагінського підбадьорливого оптимізму: “Скутий страшною недугою, автор у своїх творах менше всього

говорить про людське страждання. В новелах багато світла...". Тут чимало – від прагнення видати бажане за дійсне. Бо насправді серед героїв книжки є й ті, що страждають у лікарнях ("Прийшла здалеку мати") і знаходяться на хиткій грані між життям і смертю – ближче то до першого ("Жити, жити, жити!"), то до другої ("А вона зраділа"), є й інваліди ("Що він там бачив"). Та й іншим персонажам дістається страждань по вінця: діда Юхима, аби не заважав "красиво" жити синові й невістці в добротній новій оселі ("в хоромах завжди тісно"), спихнули до будинку престарілих («Його повезли в синій-синій "Волзі"»), і він ковтає "перший біль незаслуженої образи"; школярочку Олю з бідної сім'ї ("Мама хотіла набрати їй на нове платтячко. Це лише сімдесят копійок за метр. Навіть у тьоті Каті заборгувати хотіла. Але перед получкою і в тьоті Каті грошей нема") гірко ображають і багатії (однокласник Юрко та його батьки), і вчителька Марія Петрівна, яка неспроможна побачити у скромному Олиному букетику з кульбабок більше краси й поваги, ніж в оранжерейному розкішному букеті Юрка, і навіть знесилена мати за двійку в щоденнику ("Квіти"). Невипадково з особливою симпатією автор живописує найбільш уразливих у суспільстві – дітлахів ("Дві криниці", "Квіти", "Чому вона мовчить?", "А вона зраділа") і старих ("Химерний обеліск", "Його повезли...").

Молодий автор побачив у тодішньому суспільстві й те, що додавало сумної характеристики цьому суспільству дефіцитів, – бацилу бездуховності, заземленості у культ речей, убогості та стихію черг: "Біля овочевої крамниці зібралась чимала черга. Якась жінка в строкатій блузці хотіла, очевидно, пролізти поза чергою... Збурилася вся черга" ("Кришталевий вечір"). Люди звикли за все платити й не вірять, якщо хтось щось віддає "за так" ("Химерний обеліск"). І автор, якого, як ми знаємо, з перших кроків

літературної творчості штовхали на “оригінальну” стезю “корчагінця-гумориста” (і він мав до цього хист), у “Двох криницях” не дав нам жодного приводу посміхнутися – хіба що, як виняток, оце: “Пухнастий кіт біг за нею повагом, оптимістично тримаючи хвіст” (“Кришталевий вечір”).

Інша справа, що і в умовах далеко не світлого існування Є.Концевич, раз уже ним обрано вектор “жити, жити, жити!”, намагається і вміє знаходити в житті шпаринки світла – хоча б пейзажного: “Там, на електричному дроті, знову заливалась веселим щебетом дзвінка грудочка. А вище неї було, як і вчора, багато ясної блакиті, променів сліпучого сонця...” (“Квіти”); “...по стовбуру стрибали діти. Щасливі й рухливі, як промінці” (“Химерний обеліск”).

Серед героїв (а всі вони до одного – українці) є, на щастя, ті, які зберегли найкращі риси національного характеру. Це, наприклад, добрий, справедливий дядько Кесар (“Дві криниці”), що захищає малого Льоньку від кривди, “він заспокоїливо проводить Льониній голові великою, затишною, як тютетейка, долонею”; це колектив лікарні (“Прийшла здалеку мати”), в якій “здавалось, що в коридорі хтось велетенський стримано дише, боячись дихнути на повні груди, аби не завдати болю хворим”. Великою людяністю, вродженою шляхетністю віє від дій і слів шкільної технічки тьоті Гані, яка зуміла побачити красу і в простих кульбабах, і в душевному пориві Олі (“Квіти”), від життєвої позиції діда Юхима, якому “приємно було, що люди зі всього кутка щоднини приходили до нього на подвір’я”, аби сказати: “Доброго здоров’я, діду Юхиме!” (“Його повезли...”). У таких людей ніколи не вичерпується запас ніжності: бабі Хотині “хочеться залишити плиту і, підбігши до колиски, нахилитися над розчервонілим зо сну онуком, припасти до

нього, тепленького, вдихнути вічний запах сонної дитини” (“Про сіль...”). І як не витравляла Система з душ людських виток доброти – християнство, але спогади про цей виток ще збереглися в тієї ж Хотини Марківни: “Давно вона вже не молилась. Дуже давно. Колись знала багато молитов. Молитов на будь-який випадок життя”. Тож оптимізм, притаманний цій новелістичній збірці, – це не казенне “бодрячество” за принципом “Әх, хорошо в стране советской жить”, а вистраждане право перетворити життя, яким би воно не склалося, навіть на межі зі смертю, з суто біологічного на осмислене й цілеспрямоване служіння, як це висловлено в яскраво автобіографічній мініатюрі “Жити, жити, жити!” (спочатку так планувалося назвати всю книжку): “Я можу боротися. В мене стільки ще сил. Приречений на загибель корінь навіть бетон пробиває, а таки пробивається до життя. Відчувати травневу зелень, пахощі лісових квітів, бачити це яскраве палахкотіння... Відчувати красу, жагу і боротьбу”.

Для авторського стилю Євгена Концевича у “Двох криницях” характерне вміння зіштовхувати між собою ті чи інші полюси. В нього час від часу стикаються дві стихії (на цьому стикові Євген і сформувався як людина і як письменник), – село й місто, і часто не на користь останнього. “От кугутка тупа”, – адресує “більш міський” Юрко поширену міщанську лайку “менш міській” Олі, хоча вона незмірно щиріша й людяніша за нього (“Квіти”). Оміщанена невістка сердито пояснює дідові Юхиму, що там, куди його повезуть, криниць із корбами не буває: “Кажуть вам уже стонадцятий раз – та є водопровід... Во-до-про-від, – повторює вона роздільно. – Це ж у го́бороді...” (“Його повезли...”). Особливо показова в цьому аспекті новела “Прийшла здалеку мати”: міському пацієнтові провінційної лікарні Віктору спочатку здається неприємним Яремчик: “Віктор навіть недолюблював цього

сільського телепня, як в думці називав його” – але саме Яоемчук прикрасив його вимушене “святкування” Нового року в лікарні, мотаючись між селом і містом і сам ризикуючи не встигнути на свято додому... Так само майстерно зіштовхує прозаїк доброту і брутальність, причому кожна з них спочатку здається своєю протилежністю (“Кришталевий вечір”): Юлія така “культурна”, вона говорить про картини Реріха й одержує від друга атестацію “надзвичайно тонкого інструмента”, “здатного вловлювати такі нюанси”, тоді як двірничка Домна полюбляє кричати у межах найбуденніших тем. А в підсумку “труба” Домна піклується про ліки для старої, самотньої (і зовсім їй чужої) Мотрі, тоді як “тонкій” Юлії, якій нічого не вартувало б дістати ці ліки, “не боліло те, що якась там стара, немічна Мотря потребує ліків. Їй більше шкода було надзвичайно ніжної і дорогої коштовності – дзвінкості кришталевого вечора”.

Євген Концевич, якому на момент виходу “Двох криниць” не було і тридцяти (а під час написання новел – і поготів), виявив себе тонким психологом, чутливим спостерігачем за порухами людської душі: “Образа не втамовувалась, а лише сховалася кудись вглиб і дає там про себе знати важкими струсами запізнілого схлипування” (“Дві криниці”); “І те бажання принести вчительці квітів так непереможно підступило до її дитячої жуші, що аж зволожено заблищали очі” (“Квіти”); “Він злився на нього за те, що той виписується, за те, що сам же заздрих йому, і, певно, найбільше – за те, що розумом добре усвідомлював безпідставність і безглуздість своєї злості” (“Прийшла здалеку мати”). Особливо вражає глибиною проникнення в дитячий внутрішній світ новела “Чому вона мовчить?”, де показано динаміку сприймання хлопчиком смерті матері від наївної радості (всі частують, гладять по голівці) до раптового розуміння нескінченності горя, його

непоправності... Саме глибинний психологізм у поєднанні з реалістичною манерою письма дав привід В.Даниленкові стверджувати, що Концевич продовжує традиції М.Коцюбинського, А.Тесленка, Г.Тютюнника.

Свєген не дарма каже, що при іншому збігові життєвих обставин він став би, можливо, ветеринаром, бо дуже любить тварин, у кожній істоті вбачає особистість. Світ його “Двох криниць” населений “меншими братами”: “Хлопчик часто бігає до дядька на кроленят подивитись” (“Дві криниці”); “На колінах ніжним теплом жеврів пухнастий клубок. Він тихо муркотів” (“Кришталевий вечір”). Інколи між твариною та людиною виникає настроєвий місток, обидва полюси видзвонюють одним камертоном: “То була перша ластівка. І вона заливалася таким нестримним, таким дзвінким щебетом, наче перша велика дитяча радість. Те щебетання мерехтіло веселими іскорками, пурхало у небесну вись, сипалося на шкільне подвір'я, шкільні вікна. І Оля мимоволі зупинилась і усміхнулась тій чорній дзвінкій грудочці, що приросла до електричного дроту” (“Квіти”). Тварина може стати alter ego – другим “я” людини, і тоді вони зливаються майже в один образ: “А собака там – як теля. І злий – як сама хазяйка. Гавкне, то й зомлієш... Он – весь час бреше. І Федорчишин голос не замовкає. Певне, все ще комусь скаржитися, а може й так – просто у повітря, як її ж пес” (“Дві криниці”).

Найяскравіше ж ця риса творчості Є.Концевича – в житті завзятого голубівника – виблискує в заключному циклі книжки з промовистою назвою “Голубині пастелі”, яка містить п'ять мініатюр: тут автор найбільше щирий і розкутий, тут він досконало знає матеріал, термінологію й кохається в них, тут і оповідь ведеться від першої особи (взагалі ж цей прийом не притаманний нашому прозаїкові й, окрім “Голубиних пастелей”, зустрічається лише в

новелах “Жити, жити, жити!” та “Що він там бачив”). Реальність переплітається в пастелях з легендою (“Народження легенди”), тут найбільше того світла, яке в інших оповіданнях лише зрідка пробивається: “Справжній феєрверк живих барв, аж рябіло в очах... І все гуло, ніжно воркувало, лопотіло крильми...” (“Замість передмови”); “Перший по-справжньому весняний день. У небі тремтять ніжні барви. Сонце аж шумує сліпучим світлом... Молоді голуби. Осінчаки. Це їхня перша зустріч з весною. І душі в них шумують, як те сонячне світло. Шумують ніжністю” (“Як то можна?!”). Тут знаходимо чи не найяскравіший приклад того настроєвого містка, який ми бачили у “Квітах”: “По землі біля будинку проходить юнка. Вона сьогодні вперше в цьому році одягла барвисту літню сукню. Зупинилась, зачудована рухливими квітами. Очі світліють. Усміхнулася. Кому? Можливо, сонцю. Можливо, блакитному небу... А скоріше – голубам, бо щось співзвучне тому воркуванню ворухнулося в її серці” (там само).

Голуби в Євгена Концевича є дуже прозорими символами людей, бо й тут мають місце саможертвна любов і вірність, що ведуть до перемоги над смертю (“Вітряний день”), протилежність небезпечної для спокою сміливості й так само небезпечної спокійної зажерливості (голубівник у “Дивній пристрасті” думає: “...вертуни не вмирають своєю смертю – вони розбиваються, кидаючись з неба... А навіщо кидаються? Хто зна... Може, щоб піднімати людські очі до неба... Хто зна... Дутиші теж не вмирають своєю смертю – гинуть від переїдання... Вище стріхи вони не літають...”), лицемірство грубої та аморальної фізичної сили (“Як то можна?!”). Голуби – настільки дивна стихія, що крізь призму спілкування з ними навіть проблема спадковості поколінь постає в

незвичному ракурсі, коли справа переходить не від батька до сина, а навпаки (“Замість передмови”).

У Концевича в оселі висить репродукція картини з зображенням льоту голубів. “То – симфонія”, – каже Євген про голубине дійство в небесах. Такою симфонією, перекладеною на слова, є й його “Голубині пастелі”. “Я снюся собі ходячим”, – говорить Євген. Ця нерозтрачена жага до руху піднята автором у “Голубиних пастелях” до висоти польоту.

Уміє Євген Концевич одухотворювати й рослини. Той, хто знає його обійстя, знає й те, що на цьому подвір’ї чимало груш, і вираз “у Концевича під грушами” став відомим в Україні – ледь не літературознавчим терміном. Тому стає зрозумілим те, чому так ніжно й гірко говорить автор про зламану вітром грушу: “Власне, вона лежала на весь свій велетенський зріст, мов розстріляна людина... Ні, не дерево. Антонів давній друг. З яким довелося прожити довгі роки. Змалечку... А дерево, спершись на дві не доломлені гілляки, ніби намагалося підвестись на ліктях. Але сил вже бракувало”.

Є у “Двох криницях” іще декілька наскрізних тем і образів, які можна вважати знаковими для автора. Тут на перше місце виходять криниці. У Концевича криниця не просто джерело питної води, а спосіб, яким добра людина намагається передати своє добро іншим. Ось як сказано про це у програмовому оповіданні “Дві криниці”: “...дядько Кесар удвох з сином викопав криницю в своєму подвір’ї. І з того часу всі стали ходити до нього по воду”, тоді як Федоренко “копав її тільки собі, поливати помідори, навіть пса біля цямрини прив’язав”. І наслідок не забарився: як каже той же Кесар, “там, Льоню, де воду з криниці не вибирають люди, вона завжди починає смердіти. І без здохлих щурів...”. І для діда Юхима з оповідання “Його повезли...” криниця зі скрипучою корбою є способом

спілкування з людьми: “Корба над старою криницею немилосердно скрипить... Дід Юхим сидить на східцях ганку, і йому за високим парканом не видно криниці. Але він безпомилково вгадує, хто прийшов по воду. Це стара Мотивилиха... І дід жадібно прислухається, чи не йде хто, бува, ще по воду, чи не обізветься знову корба... Хоч би ще раз почути голос рідної криниці”. На мить виринає спогад про криницю у Віктора в оповіданні “Прийшла здалеку мати”.

Молодому авторові явно не давав спокою образ матері – або недосяжної (“Прийшла здалеку мати”), або вмираючої (“А вона зраділа”), або вже померлої (“Чому вона мовчить?”). Євген палко й ніжно любив матір за її життя, він говорить: “Якщо в моїх творах є щирість, то це від неньки”. Ще далеко було до того часу, коли його матінка мала відійти, ще вона чимало допоможе синові в його житті та творчості, але мистецьким прозрінням він уже жахався тієї миті й фіксував її засобами художнього слова. І можна зрозуміти той глибокий щем, з яким він писав у листі до Івана Світличного 1990 року: “Цього року поховав маму, найсвітлішу і найсвятішу мені людину. Жахливо втомився...”.

Першими ж белетристичними виступами, а тим паче першою власною книжкою Євген Концевич заявив про себе як цілком зрілий український стиліст. Основа його художньої сили – джерельно чиста мова рідного народу, ніби з тих невичерпних криниць, які він так полюбає. В цьому переконаєшся, вхоплюючи зором і серцем такі фрази: “Але, нагледівши Сергія, що затягував у свою браму гілляку, аж зверетенулась на місці”; “Схоплюється на ноги, згинцем скрадається городами”; “Бо й за те, що яснами кутуляє, дорікають...”. Пригадується, як сам Євген передає свою розмову з матусею по виході книжки: “Сину, звідкіля ти береш усі ці слова?” – “Та від тебе ж, мамо...”.

Індивідуальність же авторського стилю Концевича (а без цього письменник не відбувся б) найяскравіше виявляється в тонких порівняннях: “А очі никають по зацементованому подвір’ю, такому чистому, хоч кашу їж на ньому”; На пилюці... лишилося безліч неглибоких борозенок, наче то проповзло хтознаскільки якихось дрібних плазунів”; “А китиці тої покрівлі були такі ж нерівні, почорнілі, такі ж похилені у всі боки, як ще недавно господареві зуби”.

Концевич не належить до тієї групи представників житомирської прозової школи, яким притаманний мовно-діалектний натуралізм. Навіть у мовленні Євгенових “простих” персонажів діалектизми – рідкість (“А його *тре* так, щоб юшка текла”), як і прояви українсько-російського покруча (“Я цього так не облишу – до *участкового* піду”; “От *наказаніє*...”). В цілому ж це – нормальне українське народне мовлення, підкріплене виразною емоційною лексикою (“Трухляве вже *доробало*”).

...Є у “Двох криницях” оповідання “Що він там бачив”. Твір нібито як твір: двоє спостерігають за танцмайданчиком. Дещо незвична тут хіба що оповідь від першої особи; як уже зазначалося, Концевич дуже рідко звертається до такої форми – лише тоді, коли щось особливо близьке йому, особистісне (а тут така ситуація наявна: один із персонажів має проблему з ногами). Але ось що цікаво: “Спочатку все це сприймалося мною, як щось одне ціле, що без кінця повторюється. Далі я став вихоплювати деталі. Це було схоже на орнамент китайської вази...”. Так це ж осмислення суті мистецтва (“орнамент китайської вази”), бо давно відомо, що воно перш за все полягає в умінні вихоплювати з життя чи й створювати своєю творчою волею саме деталі! А їх у книжці Концевича вистачає: дядько Кесар “вже за подвір’ям помічає в своїй руці ложку. Сплювує і кидає

зопалу об землю” (“Дві криниці”); окупант у спогадах Хотини Марківни “весело плескався у відрі волохатими литками. Задоволено тер ногу об ногу” (“Про сіль...”); баба Скалозубиха (“Химерний обеліск”) “ні з того ні з сього стала витирати фартухом зовсім сухі руки”. З таких деталей, виразних і різноманітних, зітканий світ Концевичевої книжки – строкатий, непростий, сумний і водночас ваблячий.

СВІТ, ДЕ НЕ БУВАЄ ОДНОЗНАЧНИХ РІШЕНЬ

Збірка прози “Йдучи вулицею” (1985 р.) стала черговим етапом письменницького зростання Євгена Концевича. Книжка органічно продовжує проблематику, стильову манеру та світоглядний пафос попередньої; це підтримується й тим, що чималий корпус новел із “Двох криниць” перейшов (інколи в нових редакціях чи зі зміненими назвами) до книги “Йдучи вулицею”: “Груша” (колишній “Химерний обеліск”), “Кришталевий вечір”, “І прийшла до нього здалеку мати...”, “Скрипіла корба” (попередня назва “Його повезли...”), “Квіти для вчительки” (раніше просто “Квіти”), більшість новел у циклі “Люди й голуби” (попередні “Голубині постелі”). Але і в передруках Євген Васильович постає перед читачем у новому, більш професійному вимірі.

З одного боку, письменник уточнює свою позицію й подекуди знімає метафоричність. Так, сама згадана зміна назви циклу “Голубині постелі” на “Люди й голуби” свідчить про те, що голуби не самі по собі цікавлять автора, а лише у зв’язку з людьми. Показова у цьому плані зміна фіналу “Дивної пристрасі”: якщо у “Двох криницях” текст завершувався фразою “І птахи не знали, що людина думає про них”, то у збірці “Йдучи вулицею” хай не голуби, але ми про це вже знаємо: “І ще думала людина,

дивлячись на цих двох птахів, що в їхньому світі так багато від людського”.

З іншого боку, прозаїк став бачити світ більш багатомірним, таким, в якому часто не буває однозначних рішень, тому Євген не поспішає ставити авторські крапки над життєвими “і”, надаючи змогу читачеві стати співтворцем і самому шукати можливі варіанти рішень.

Цікаво, зокрема, придивитися до новели з того ж таки голубиноного циклу, яка у першій книжці називалася “Вітряний день”, а в другій одержала назву “У негоду”. Це оповідання на вічну тему сили кохання й самовідданості: під час негоди всі голуби сидять на даху будинку і з тривогою спостерігають, як їхній побратим, якого буря застала високо в небі, бореться з вітром, але не може здолати його й повернутися до рідної домівки; тоді вгору злітає його вірна подруга, щоб або разом із коханим загинути, або надихнути його на переможне продовження боротьби. У першому варіанті автор подає нам красивий фінал із перемогою кохання: “Нарешті, знесилені, вони впали на рідний дах. А вгорі шаленіли вітри, штовхаючись, безвісти летіли розірвані хмари...”. Другий варіант позбавлений цієї однозначної красивості: обидві пташки “боролись проти стихії поруч, коли одній щастило вирватись трохи вперед, інша тягнулась за нею, і так по черзі... А проти них шаленіли вітри, вгорі, штовхаючись, безвісти летіли розірвані хмари...”. Читач має змогу замислитися над тим, чим може закінчитися цей двобій любові та стихії.

Тим же приваблюють і нові оповідання із книги “Йдучи вулицею” – “Суперниці”, “Замок”. Читач буде розмірковувати над адресованими Лідії словами жінки, в якої та “звела” чоловіка, – “я не боюся вас” (“Суперниці”), – і над сенсом акту викидання іншою

Лідією замка, який вона і всі її співробітниці перед цим так довго й драматично шукали (“Замок”).

Взагалі відчуваєш дослідницьке захоплення, маючи можливість спостерігати, як у Концевича з першої книжки виростала друга – як, наприклад, мимохідь обронена в “Химерному обеліску” репліка Сергія “Колись би гарні грушеві ложки вийшли. А тепер хто їх купить?..” виліється в оповідання “Ложки” обсягом у 35 сторінок (між іншим, “Химерний обеліск”, перероблений у “Грушу”, безпосередньо передує “Ложкам” у книзі “Йдучи вулицею”); як характерна для житомирської прозової школи внутріміська топоніміка, скромно розпочата у “Двох криницях” вулицею Садовою (є така в Житомирі), знайшла у книжці “Йдучи вулицею” продовження (Житній ринок, провулок Кривий – і вони є на мапі обласного центру); як тема людського – не голубиного – кохання, штрихами намічена у “Двох криницях” (“Жити, жити, жити!”, “Кришталевий вечір”), стає основою новел “Єдиний раз”, “Суперниці” (в останній – з глибоким проникненням у жіноче світосприйняття) у збірці “Йдучи вулицею”. Виразною константою Концевича-белетриста у другу книжку з першої перейшли співчуття людському стражданню і притлумленій гідності (“терпкий присмак образи і приниження”, “прагнучи вирватись назовні страшною чоловічою ганьбою – плачем” у “Ложках”), несприйняття культу речей і наживи (один із персонажів у “Пташиних торгах”, якому адресовано репліку “Подавися своїми грішми”), спроби деяких персонажів віднайти вихід із земних негараздів у зверненні до Бога (Серафимова Сянька в “Ложках”), зіткнення міської та сільської стихій (“Йдучи вулицею”), вміння побачити й показати, як перше поверхове уявлення про добро і зло змінюється вирішальним, глибинним – і протилежним – їх осмисленням... Так у новелі “Йдучи вулицею” цибатий

чорнявий хлопець, який спочатку здався сільській жінці, розгубленій у чужому великому місті, таким же байдужим, як і інші зустрічні, виявляється врешті-решт дуже чуйним: він знайшов розшукуваний провулок і “владним рухом взяв клунки з її заціпенілих рук”. Та найбільш показовими є в цьому ракурсі “Ложки”. Це твір досить гостро сюжетний, його головний герой Андрій – людина різнопланова, складна: заслужений фронтовик з непродажною пам’яттю про минуле (у сцені з Максимом він ні за що не погоджується позбутися своєї видатної сокири, яка йому з прагматичної точки зору вже ніколи не знадобиться, чи в іншій сцені – розмальованій тарілі), з умінням знайти своє трудове, а не споживацьке місце в нелегкому житті (він майстерно виготовляє спочатку щітки, а потім і дерев’яні ложки на продаж), з любов’ю до праці при своєму інвалідському стані (“Вибілені хворобою руки аж заходились-затремтіли, передчуваючи нарешті роботу”), з добрим серцем (позичає зовсім не зайві гроші сусідам) – і безпросипний п’яниця, який через це катується сам, катує дорослу, замордовану життям і самотністю дочку Павлину (“в неї копійки не виканючиш”; “ложки... ложки... злигали вони його з дочкою в нерівноправну й болючу супряж”), змушений спілкуватися з такими ж п’яницями типу Дмитра Халамида, і все ж він таки пропиває свою сокиру... І ось розв’язка: Павлина нібито постійно продавала на міському ринку виготовлені батьком ложки, щоб й давало йому можливість не бути утриманцем-інвалідом (“Павлина й так уторгує сьогодні на добрий могорич”) – і раптом виявляється, що ложки ці не продавалися, а склалися на горищі (згадаймо з “Химерного обеліска”: “А тепер хто їх купить?..”). «І коли раптом у тому потоці ложок до його ніг перед коляскою упав у чорній хустинці з квітчастими берегами той вузол, з яким його Павлина пішла сьогодні на торг, Андрій, вражений неймовірним відкриттям,

протверезів в одну мить, протверезів так, як ніколи в житті ще не тверезів, і весь затерп у німому змертвінні... Стискаючи долонями скроні, він слухав, як у його зболеній думками голові пульсує-б'ється одне-єдине, по-новому збагнуте слово: "Дочко! Дочко!.."». Яким емоційним змістом наповнилося це слово? Гадаємо, це означає, що Андрій зрозумів душевну глибину Павлини, яка не могла збувати батькові ложки, як неходовий товар (та й через власну гордість, як зазначає А.Савенець), і час від часу віддавала батькові свої гроші, аби не вбити в ньому почуття самодостатності. Невипадково Павлинове докірливо-сумне "Та-ату...", вимовлене перед від'їздом на ринок, так перегукується з отим прикінцевим Андрієвим "Дочко!".

Ось що про Євгена Концевича, зокрема про оповідання "Ложки", говорив Євген Гуцало:

"Прозаїк Є.Концевич уміє спостерігати й змалювати... Оповідання "Ложки" цікаве не тільки життєвістю характерів, не тільки мовно-стилістичною своєю палітрою, не тільки самотутністю колізій, не тільки безсумнівною своєю талановитістю, а ще й іншим. А саме: чому наша критика по нинішній день не помітила цей твір?! Тобто цікаве це оповідання ще й своєю безталанністю, в якій ні самé не винувате, ні автор не винуватий. А може, безталанність долі "Ложок" – цілком закономірна в нашій критиці?" (1985 р.).

Не зраджує Є.Концевича у другій його книжці тонкий психологізм ("Той жар, щó мить тому вливався в Лідію з його ледве стримуваного дихання, опинився тепер десь долі й підступно пішов на неї знизу, млосно плаваючи й розмиваючи твердь її ніг"). Так само рідко, як і у "Двох криницях", звертається письменник до авторського "я" ("Єдиний раз", "Голубко моя сиза..."), так само досконало володіє мовою та її виразними можливостями ("...урочисто

виголосила Зінька останні слова, і на них, мов на милиці, зіперлась млява тиша, яку за мить зіпхнуло вже не врочисте, а запопадливе завзяте Зіньчине ж цявкотіння...”), так само базує на ній свій неповторний стиль (“час зненацька затвердів і покотився по його ж голові кам’яним, як жорно, колесом”), так само вкраплені в мовлення персонажів суржик (“я по вулиці собі шагав”, “драсце”, “оце я понімаю”, “про таку мечтав?”) та елементи індивідуалізації (Максим Муц у “Ложках”: “Пардонт, о пардонт”, “симпозіум, колоквіум чи, може, випивон на найвищому рівні?”, “по-научному, так сказать, стимулятор”).

З іншого боку, маємо зустріч із новим Концевичем, який уже дозволяє собі невимушений гумор і тішить ним читача (“...все інше колгоспне начальство мало для виїзду персональний службовий транспорт не в одну Марцелинину упряжну силу”, “туалетно-поетичні, хулігансько-витончені рядки”, “розвертаючи у вузькій проймі варцабок свої тривісні габарити”). Він вражає знанням тонкощів промислового виробництва та його термінології (“Замók”). Якщо у першій книжці ідея руху матеріалізується переважно у голубиному льоті, то сама назва другої книжки та програмової новели “Йдучи вулицею” і динамічний сюжет її переносять цю ідею на землю, і разом із персонажами вулицею йде автор. Образ вулиці стає навіть наскрізним, бо на ньому фактично побудована й новела “Гості”, яка передує оповіданню “Йдучи вулицею”, будучи, так би мовити, сільським прологом міської фабули (“Чи не задумали посеред вулиці ямки копати й гайтусь ходити?”, “І поволеньки, але бадьоро перешкарбує вулицю”).

В ОДНОМУ ТВОРЧОМУ ДИХАННІ

Коли 1990 року видавництво “Дніпро” випустило книжку Євг. Концевича “Дві криниці”, в декого склалося враження, що це – просте перевидання його першої новелістичної збірки. Але то не зовсім правильно. Звісно, переважна більшість оповідань тут – це передрук, але, по-перше, не з однієї, а з двох попередніх книжок, а по-друге, деякі речі настільки ґрунтовно перероблені автором, що назвати їх передруками – значило б сказати неправду. Це стосується, наприклад, такого твору, як “Купила мама коника...”, в якому знаходимо новий, поглиблений варіант колишнього “Замка” із книжки “Йдучи вулицею”. Але особливо помітної переробки зазнали “Суперниці” з тієї же збірки, які завдяки вставці новели-спогаду в новелу-оповідь перетворилися в міні-повість “Колеги-колежанки, або “міжорна” мелодія з бомбליками”, де з попередньою серйозністю реалістично уживається комізм.

Однак, безумовно, найголовніше, що робить книжку 1990 року новою порівняно з “Двома криницями” 1964 року, – це спогади про Бориса Тена “Щедротний паростку могутнього коріння...”, які хоч і випали жанрово з белетристичної в цілому збірки, натомість уперше (принаймні під обкладинкою авторської книги) показали читачеві Євгена Концевича як блискучого мемуариста, есеїста, публіциста, який уміє поєднувати в одному творчому диханні ніжну лірику (“...людина то неймовірної доброти, ширості й людяності”), високий пафос (“Бо була велика людина своєї справи, велика людина нашої культури, нашої землі, нашого часу...”) і разючий сарказм (“...кажуть, що ота табличка на хвіртці до будинку Бориса Тена, прибита його ж рукою, ніколи не зірвана і не знесена (бережуть же сторожитності!), і чітко на ній можна прочитати: **“ОСТОРОЖНО, ВО ДВОРЕ ЗЛАЯ СОБАКА!”**... А це значить, що клопоту зі встановленням

меморіальної дошки на будинку славного перекладача власть імуші житомиряни не матимуть і далі”...). Після написання цих рядків ситуація змінилася: вулиця ХХІІ з'їзду КПРС стала вулицею Бориса Тена, а на його будинку з'явилася меморіальна дошка.

Окремо варто розповісти про долю новели, яка дала назву одній із наступних (Житомир, ПП М.Г.Косенко, 2002) збірок Є.Концевича, – “Вона йшла усміхнена...” (первісна назва “Сміх”)¹⁰. Ось що читаємо у Валерія Шевчука: “Відомий шістдесятник Є.Концевич, автор чудових оповідань, зібраних у збірці “Дві криниці”, описує мені історію твору, що його він зве “етюдом”, в листі від 6 січня 1999 року: “Історія його цікавіша, ніж він сам. Не можу сказати, коли точно я написав цю річ, десь приблизно в кінці 50-х. Старий (Борис Тен. – *В.Ш.*) не радив мені показувати його людям, я ж, підточений авторським хробачком оприлюднитися, коли якось зібралось в мене літоб'єднання, що кукувалося при редакції “Радянської Житомирщини”, – візьми та й прочитай його після своїх гуморесок. Стебун тоді (Ілля Стебун – відомий мракобіс свого часу. – *В.Ш.*) мене, корча гінця-гумориста, мало не з'їв – мовляв, це зовсім не та дорога, якою піде радянська література, так далеко можна зайти і т.д. і т.п. Він прочитав усім присутнім досить пристрасну лекцію застереження”...

Додам до цього, що я свого часу, бажаючи надрукувати перші новели Є.Концевича у Києві, заніс їх до Л.Новиченка, було це на початку шістдесятих, але новели “Сміх” тодішньому метрові завбачливо не показав; завдяки цьому кілька новел Є.Концевича з'явилося тоді в “Літературній Україні”.

Знову додам до цього: я тоді показав це оповідання Іванові Світличному, а той побажав, щоб воно залишилося

¹⁰ Збірка «Вона йшла усміхнена...» в даній статті не аналізується, бо написана стаття була до виходу в світ збірки.

у нього. Є.Концевич пише: “Як же цей етюд потрапив до Івана Світличного – не зовсім розумію, мабуть, від тебе, але ти мені про це ніколи не говорив. Льоля Іванова (дружина І.Світличного. – *В.Ш.*) передала мені папку з Іванового архіву, я не запитав якого: з того, що дома залишився, чи з повернутого Льолі кагебістами” – отам це оповідання й віднайшлося. Таким чином, перед нами не просто “етюд”, а вельми цікавий документ – зразок того, як починалася в Україні анти тоталітарна література”.

“...ТЕ РЯТІВНЕ ЄДИНЕ СЛОВО: НАДІЯ...”

Наступна авторська книга Євгена Концевича – це видана у 2000 році на 230 сторінок збірка “Тутешня кава” (Житомир: Бібліотека журналу “Авжеж!”, ч.26). Книжка ця – неординарна в усіх відношеннях. Почати хоч би з того, що каву як популярний тонізуючий напій вживають тут лише в одному сюжеті, вона лише згадується в епіграфіях (із Ірини Жиленко та В`Чеслава Медведя), їй присвячені деякі пасажі авторської передмови. Ось один із них: “Авторові ж найбільше сушиться душа тим, щоб збірка ця читалася легко й світло, як п`ється кава за невимушеної дружньої бесіди”. І своєї мети Євген Концевич досяг: його мемуарно-мистецтвознавчк творіння і сприймається в цілому як невимушена дружня бесіда, і читається легко і світло. Саме в цій книзі сфокусувалося й поєдналося сонячне випромінювання його особистості та творчості. Про це сказано упорядницею-редакторкою збірки Вандою Чайківською: “З Концевичем завжди сонячно і якимось затишно”. Світла тональність Концевичевого письма – це не легковажність пурхаю чого по поверхні метелика, а вистраждане розуміння того, що саме по собі життя є великим даром Божим, до якого людина має прикласти чимало власних зусиль. Як зазначає Є.Концевич,

характеризуючи твори живописця О.Макаренка: “...Є те одек-єдине слово, яке залишив нам автор у кожній з цих картин для нашого з вами, – та, певне, й свого, – порятунку, те рятівне єдине слово: надія... І воно проймає світлом усе, до чого доторкується пензель художника”.

Є.Концевич любить людей, і варто прочитати не лише його спогади про Бориса Тена (а ця книжка починається тим, чим закінчується попередня – саме спогадами про “житомирського Гомера”) чи про Івана Світличного, а й рекомендації декому із вступаючих до письменницької Спілки України, щоб у цьому переконатися, побачити прагнення уникати стандарту, офіційності, бо особистість завжди заслуговує на тепло та увагу. Найвищою ж чесною особистістю (мистецької поготів) є самоствердження: “У літературі на самопринизливому: “Не відмовте бідному каліці...” – нічого не допнеш, бо літературна праця – це ще й гідність людська високої проби...”. Ця якість дається нелегко: автор не відсторонює ні себе, ні читача від “щемного болю гідності людської”. Без цього очищуючого страждання не обійтися, бо “давно перевірено: краще відчувати який завгодно біль, ніж не відчувати ніякого”.

У Євгена “кава” вийшла справді “тутешня”, поліська, бо територія книжки (статті, есеї, спогади, світлини) густо заселена інтелектуальною (перш за все літературною) елітою Житомирщини. В.Даниленко справедливо називав Концевича “сучасним духовним символом Житомира”: до обійстя письменника протоптано чимало стежок, до нього тягнуться люди, як до незамуленої, оспіваної ним криниці. Тож не дивно, що в “Тутешній каві” читач зустрічається з тими, з ким зустрічався і Євген Васильович у своєму саду “під грушами”, – і з тими, хто вже відійшов (з Борисом Теном, Миколою Колесником), і з тими, хто й нині має потребу поспілкуватися з незламним українцем (йдеться

про Валерія та Анатолія Шевчуків, Олексія Опанасюка, Василя Врублевського, Андрія Савенця, усіх годі й перераховувати). Крім того, Іван Світличний та його рідні, Алла Горська, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, В'ячеслав Чорновіл та інші світлі постаті сучасної України виглядають на сторінках книги теж як “тутешні”, бо вони були в Концевича. Через це “Тутешня кава” може стати у пригоді усім, хто цікавиться новітньою українською літературою, культурою, і численні світлини теж слугуватимуть цій меті.

Читача-літературолюба збагатять і глибокі, афористично сформульовані міркування автора відносно мистецтва взагалі, словесного зокрема – як оце: “Літературна ж творчість – стихія не просто жорстка, вона – жорстока – і об’активно, і в самому суб’єкті – слабкою головою туди сторчака не пускаються, бо затопчують, тім’ячко розчавлять дужчі, або й сам себе розчавивши, не зоглядівшись навіть...”.

В цьому контексті варто згадати, що й сам Є.Концевич, і В.Чайківська наводять іще одне, менш відоме загальне українське народне слово *кава* – “галка, вовк, хо, пострах”; автор не розглядає свій твір як “замовляння чи оберіг від місцевих кав та лякал”, він моделює можливість ситуації, коли б “аж страхопудні кави перед очима попливли”. За часів “розвинутого соціалізму” Євгеном Концевичем і його однодумцями влада лякала письменницький молодняк: мовляв, дивіться, не ставайте такими “кавами”, такими українськими буржуазними націоналістами, бо сидітимете, як сидять його друзі і як сидів би він сам, якби не лежав... Та часи ті минули, “кава” Концевич витримав усе і всім своїм чесним життям, своєю творчістю довів, що його націоналізм – то здорове почуття гордості за причетність до великої культури великого

народу, і ця гордість органічно поєднується з потребою увібрати все найкраще зі здобутків уселюдської цивілізації. Тому так захоплюється Концевич своїм учителем Борисом Теном, бо “його титаніна праця – надбаєє не лише одного народу, і чи не найбільше саме в тому розумінні, що попри часові тенденції відчуження й недовіри Борис Тен робив усе для зближення людей, культур, цілих народів”.

І при всьому високому духовному потенціалі книга Євгена є суто земною, авторові ніщо людське не чуже. Народні бувальщини, солонуваті анекдоти й хохми (“теревені”, “хармани”, які автор включив на титульному аркуші до жанрової характеристики збірки) непоодинокі в “Тутешній каві” – і це також єднає Концевича з Борисом Теном. Стиль книжки, при всіх згаданих больових точках, автор обрав свідомо: “...тепер пиши – що хочеш, що заманулось, – і ніяких тобі обллів, ніяких цензур, ти вже ані слуга, ані боєць, ані державний вершитель, ти – просто письменник, зачухалось писати – можеш при цьому надуватися поважно, а можеш і пустувати собі...”. І наш “просто письменник” рішуче відкидає можливість “надутись поважно” – він вважає за краще де-не-де “пустувати”. Це “пустування” вельми майстерне. В Є.Концевича, за відомим мистецьким правилом, якщо вже десь з’явилася рушниця, то пізніше вона обов’язково стрільне. Ось чому, анонсувавши “три примірники на трьох”, Євген не кидає напризволяще цю тему, незабаром повідомляючи, що книжка вийшла “під патронатом Президента Академії оригінальних наук з пошуку ідей та винаходів на трьох”; ось чому двічі з’являється фраза “І ще на закінчення”; ось чому теща, згадана на титульному аркуші, надалі цементує книжку спочатку у вигляді позірного образу, а потім у вигляді цілком реальної (хоч, можливо, дещо белетризованої) тещі В.Врублевського; ось чому система специфічних обмовок-відступів, розпочата на

тому ж титульному аркуші (“Про земляків і не тільки, і не стільки, і не про всіх, і не про все...”), знайшла продовження у спогадах про Бориса Тена: “...з’явилося в Житомирі аж три пам’ятники Борису Тену. Перший... власне, це й не пам’ятник, і не Борису Тену...”.

У стилістику Концевичевої іронії входить і тонка гра слів: “...це заліплення чи, можливо, засліплення легко зійшло тоді за щирю монету”; “...в Житомирі під завісу відбулося ще одне незабутнє міро-приємство... великою мірою приємне міро-приємство...”. Нерідко ця іронія досягає такого розжарювання, що не знаєш, сміятися чи плакати: “...маю на оці оте далекоглядне, очевидно, для підняття додаткового престижу і всієї української культури, і української книги, і, зокрема, престижу українського письменства піклування про українське книгодрукування – найвищий у світі податок на додану вартість української книжкової продукції...”. Взявши на озброєння “пустування”, письменник аж ніяк не пустує, коли йдеться про те, що зачіпає долю рідного народу – тут Євгенове слово іскрить оголеним дротом під високою напругою: “...нам затято й люто, але неодмінно побратському, імперською сокирою затісували лоба, підганяючи його під правильне розуміння нашої історичної, релігійної, мовної і, найголовніше, кровної братської спорідненості з імперією старшого брата... кровна спорідненість з імперією зла – зовсім не братська, а кровна спорідненість жертви і вбивці – спорідненість пролитої крові, а якщо вже й братська, то – поки існуватиме лапчива до чужого, амбіційна старшобратством імперія, а не просто держава доброго сусіда, брата, – це буде завжди кровна спорідненість Авеля і Каїна...”.

...Відкидаючи в передмові можливість створити перекуплену знахабнілими спонсорами книжку, Євген Концевич вигукує: “Краще вже такої книжки ні людям, ні

авторові не бачити, – а випити собі в настрій філіжанку кави натуральної...”. На відміну від кави розчинної, яка не лишає по собі нічого, кава натуральна завжди залишає осад. “Тутешня кава” Євгена Концевича – кава, поза сумнівом, натуральна, гаряча й зі своїм неповторним смаковим букетом, вона не розчиниться в бурхливому сучасному літературному процесі, а залишить у ньому помітний осад.

“УМІЙМО СВОЄЧАСНО ШАНУВАТИ СВОЇХ ТВОРЧИХ ПРАЦІВНИКІВ!” (Іван Огієнко)

Валерій Шевчук у передмові до “Двох криниць” 1990 року писав: “Я не раз говорив Євгенові: “Маєш обов’язково написати книгу свого життя. Отак як є: без прикрас і утаювання”. Він загадково всміхнувся й відмахнувся, але я вірю, що той час прийде”... Гадаємо, що нині є підстави стверджувати: Євген Концевич усе життя й пише книгу усього свого життя. Книгу єдину й безперервну. Тому й переходять зі збірки до збірки ті ж самі новели чи спогади – та не зовсім ті ж самі, бо автор уперто працює над ними. Тому з цих творів (не кажучи вже про “Тутешню каву” й особливо про спогади) приходять до нас сторінки Євгенового життя: тілесна драма й подолання її (“Жити, жити, жити!”), намагання властей зробити з нього символ радянської епохи з тимурівсько-піонерським антуражем (“Ложки”), неубивна пристрасть до голубиноного царства (“Голубині постелі”, “Люди і голуби”). А що ця єдина книга не є суцільною, послідовною автобіографією, то це органічно випливає з Шевчукового ж зауваження про те, що Концевич – це людина, яка “із власної мужності не творила міфу, а вперто жила наперекір усім нещастям, гризотам, нестаткам, а то й відвертому цькуванню”. Хочеться лише підкорегувати твердження про те, що

“писати Євгенові в його становищі – це Сізіфова праця”: праця міфологічного Сізіфа була не лише важкою, а й безрезультатною, безперспективною, праця ж Євгена Концевича на кожному кроці була і є підмурком для майбутнього, вона передрікає й наближає його.

1999 року Є.Концевич разом із Валерієм Шевчуком і Володимиром Даниленком був удостоєний всеукраїнської (в масштабах навіть не України, а всесвітнього українства) премії імені Івана Огієнка – світоча національного духу, професора й митрополита (за що він, звісно ж, прожив 50 років у вигнанні й там же відійшов у пам'ять). У концентрованому вигляді творчість лауреатів репрезентована у згаданій вже книзі “Вечеря на дванадцять персон” (Київ: Генеза, 1997), де Є.Концевич представлений двома новелами: “Чому вона мовчить?” із першої збірки та “Голубко моя сиза...” із другої. Але не лише двома новелами – усією творчістю Євген гідно несе прапор житомирської прозової школи. За справедливими словами В.Врублевського, “як письменник Євген Концевич – дуже тонкий стиліст, і я переконаний, що його оповідання залишаться в українській літературі як явище непересічне і неповторне”.

Лауреатство такого рангу – дуже почесне (хоча фінансово – суто символічне), воно схвилювало Євгена Васильовича. У своїй проникливій промові при врученні Огієнківських клейнодів він говорив не лише про це хвилювання, а й про житомирську прозову школу, про те, що її особовий склад не обмежується дванадцятьма персонами. І ось що ще сказав лауреат: “...я не належу до тих саморобних прокурорів і суддів свого народу, що з втіхою самоїдів доводять, які ми, українці, – недолюбий, важкомисельний, нещасливий, вічно заторможений народ; мене по-справжньому дивує в моєму народі інше – де він бере сили, щоб після такої – не десятилітньої, навіть не

столітньої, віками диявольської суспільної селекції, коли все шире, мудре, добре, шляхетне, свідоме гідності й обов'язку перед своїм народом – методично вилучалось, відстрілювалось, винищувалося чи підступно підкуплювалося чинами й теплими містечками... мене дивує, де мій народ бере сили, щоб за таких умов знову й знову народжувати в собі таких Іванів – як Огієнко, Світличний, Дзюба, Євгенів – як Сверстюк, таких Василів – як Стус...” (журнал “Косень” – 1999. – №1. – С.41).

Концевичеві новели, статті, мемуари багатьма параметрами перегукуються з поглядами й настановами Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Порівняймо хоча б оце: “Люби усе своє рідне українське, і будеш щасливим у цьому житті” (І.Огієнко) – “Я... вижив завдяки щирій любові до України, вірі у її майбутнє... Україна житиме!” (Є.Концевич); “Хто відкидає Христа – той відкидає і віковічну українську культуру!” (І.Огієнко) – “Треба радіти, що Господь Бог дав сили, і здоров'я, і змогу жити у своїй державі” (Є.Концевич). І навіть перегук у такій деталі, як голубіне захоплення Концевич і слова І.Огієнка: “Погляньмо на пташок, коли вони гнізда кладуть собі, – навчимося від них терпеливості в праці!”.

І – ще раз у цьому зв'язку – про матеріальний стан письменника, чийми людськими й мистецькими чеснотами ми захоплюємося. Чи красить незалежну Українську державу таке “скромне” поціновування одного з творців її культури, одного з борців за її ствердження? Тим паче що той же Іван Огієнко закликав: “Уміймо своєчасно шанувати своїх творчих працівників!”.

ОСЕРЕДОК ДУХУ Й ОПТИМІЗМУ

А тим часом тече життя Євгена Концевича – людини дуже цікавої, дотепної та водночас серйозної. Він радо зустрічає гостей, лежачи і спираючись на лікоть. У подвір'ї Концевичів майже завжди хтось є: це люди, що приходять і приїждять сюди за порадою, за зарядом життєвої енергії та душевного здоров'я – навіть за рецептами від недуг. Це зрозуміло, бо “в Україні його знають як людину, що стала символом моральної непоступливості та нескореності” (П.Білоус). Відомий правозахисник В.Овсієнко висловився про це так: “...в Житомирі є цей острів стабільності, осередок духу й оптимізму, назва якому – Євген Концевич”. А ось – враження Ірини Жиленко: “Він чудесний. Він залікував нам душі і вселив мужність”; “Яка мужність і безмежна доброта! Та яке право ми маємо скиглити, коли на світі є Женько Концевич!”.

Євген любить усе живе, і часто можна спостерігати, як він розмовляє з кішкою, чи з голубами, чи з собакою, уважно стежачи за їхніми потребами, проблемами й поведінкою.

Тому так добре з ним кожному, в кого не зчерствіла душа. Тому й не зачинається хвіртка до садиби у затишному Другому Шевченківському провулку Житомира. “Бог, мабуть, дивиться за цим домом”, – душевно сказав якимось доктор філології Степан Пінчук. А Світлана Божко образно й дуже влучно назвала домівку Концевичів Ноевим Ковчегом: “Ноїв Ковчег Євгена Концевича пливе хвилями життя, і двері в ньому завжди відчинені. Хочеш – заходь, торкнися душею вільного слова, вільної думки, стань і ти вільною людиною від брехні і облуди, рабської покірливості й конформізму”.

“Живу вже тисячу літ!” – писав у листі до Івана Світличного Євген Концевич... Тисячу літ! Пригадаймо

“Тисячолітнього Миколая” у Павла Загребельного. Це – самовідчуття України, персоніфіковане в найкращих її особистостях. І ще – з того ж листа: “...я живий на всі 200 відсотків”¹¹.

(Концевич Євген. Клекіт глухоти: зібране. – Житомир: Рута, 2010. – С.538-578)

Липень 2009 р. Справа наліво: журналіст і автор політичних романів Яків Зайко, Михайло Лецкін, перший демократичний мер м. Житомира часів „політичної весни” Віталій Мельничук. На другому плані: політична діячка та авторка мемуаристичних і документальних книг Алла Ярошинська, літературознавець і поет Володимир Білобровець.

¹¹ На жаль, 21 липня 2010 р. Євген Васильович Концевич відійшов від нас.

ДЕЩО ПРО АВТОРА ТА ЙОГО ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ

(з публікацій та приватних листів)

xxx

Михайло ЛЕЦКІН

Лецькін Михайло Олександрович народився 27 липня 1932 року в м.Орша на Вітебщині (Білорусь). 1955 року закінчив з відзнакою філологічний факультет Московського університету ім. М.Ломоносова, 1968 року там же захистив кандидатську дисертацію. Жив і видавався в Тюмені (1955-1972), працюючи вчителем, журналістом, викладачем педінституту. З 1972 року – доцент Житомирського державного університету (раніше – педінститут), викладач філологічних дисциплін.

Автор ряду книжок, присвячених творчості письменників Житомирщини.

(“Море”: літературно-художній та громадсько-політичний журнал Одеської обласної організації Національної Спілки письменників України. – №4 (17). – 2008. – С.197)

xxx

СВІЙ ТАЛАНТ ПРИСВЯТИВ ЛЮДЯМ

У Михайла Лецькіна, знаної у Житомирі людини, яка весь час у праці, у пошуках виваженого слова про письменників-земляків, 75-літній ювілей.

Важко було б у зв'язку з такою поважною датою вихопити найважливіше з життя та доробку Михайла Олександровича, якби не підмога: видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка щойно випустило у світ присвячене ювілярові добре ілюстроване видання.

Багато корисного можна почерпнути з цієї насиченої публікації. Під час свого 17-річного перебування в Сибіру М.Лецькін ніколи не поривав зв'язків з Україною. Листувався з відомим дитячим поетом Грицьком Бойком (листи Грицька Пилиповича вміщені в ювілейній збірці), перекладав його вірші російською та публікував. Тюмень і досі не забула нашого талановитого земляка. На офіційному сервері адміністрації обласного центру можна й сьогодні прочитати вірш Михайла Лецькіна початку 60-років минулого століття, що став своєрідною поетичною візитівкою нафтової столиці...

3 червня 1997 року Михайло Лецькін уперше виступив на шпальтах “Житомирщини” з репортажем про творчий вечір письменника Анатолія Журавського. Відтоді регулярно друкував у нашій газеті матеріали про майстрів красного письменства поліського краю. Про численні публікації у всеукраїнських і регіональних медіа – годі й говорити, їх набереться добра сотня...

Мало знайдеться на Житомирщині письменників, чий творчий доробок не привернув би до себе принципово-доброзичливої уваги критика-літературознавця – як у статтях-персоналіях, так і в оглядово-узагальнюючих матеріалах. Із 2003 року Михайло Олександрович почав об'єднувати такі матеріали в книжки, п'ять вз яких згодом побачили світ у Житомирі. Ними залюбки користуються студенти та аспіранти-філологи у своїх літературно-краєзнавчих дослідженнях.

Сьогодні ювіляр (кандидат філології, доцент) викладає латину. Випустив уже два посібники з цієї премудрої науки. Поважний вік не заважає подальшій плідній діяльності на ниві відродження національної духовності. Таланту та мудрості Михайлу Лецькіну не позичати...

Лесь Дубрівка (“Житомирщина”, 28 серпня 2007 р.)

Уважаемый Михаил Александрович, здравствуйте!

Мне захотелось чем-нибудь ответить на Ваше такое лестное письмо, а поскольку напечатанного у меня пока ничего нет (нового), я решила послать Вам весьма сомнительного качества венок сонетов..., хотя, вообще говоря, жанр этот не люблю, как всё искусственное! Ну вот, я и пошлю Вам, а Вы мне напишете, ладно?

Дело в том, что Ваша критика «Филфака»¹², по-моему, наиболее конструктивная (из всего, что у меня есть). Но поскольку я имею ряд отзывов, и ни один не похож на другой, я немного растерялась... Спасибо за лестный отзыв о моих книжках!.. А что, разве в украинской литературе меньше халтуры, чем в российской? Только не ищите здесь колкости моей: я, в самом деле, не знаю так хорошо украинскую литературу, хотя язык выучить успела (я ведь из Питера). Училась я уже в Харькове, но в те годы, когда от нас знание *укрмови* не требовалось, а скорей наоборот... ну, Вы понимаете! Если получится, пришлю и немножко новых стихов.

Будьте здоровы!

Марлена Рахлина, Хпрьков. 19 апреля 02 г.

P.S. А мой внук Борис пишет по-украински тексты песен. Которые великолепно исполняет уже его жена. Вот у нас как!

Здравствуйте, Михаил Александрович!

Спасибо Вам за письмо, переоценивающее – я в том уверена – достоинства данных стихов. (Посылала ли я Вам, естати, книгу «Другу в поколение»?) ...Я Вам страшно благодарна за дотошность (никто не заметил, а Вы

¹² Рукописного віршованого роману.

заметили) и посылаю Вам всё снова в переделанном виде (за исключением того, с чем я не соглашаюсь). Кроме того, у меня есть много новых стихов, из которых немногие я Вам пошлю тоже. Если что-то напечатается, обещаю прислать Вам тоже. Вообще же я рада, что мы познакомились... А главное, Вы «читатель стиха», что в моих глазах имеет огромное значение!

Марлена Рахлина. 14.6.02 г.

xxx

В нашем журнале выступают и солидные, известные литературоведы-критики. Так, в одном номере мы напечатали обзорную статью Михаила Лецкина об авторах и публикациях нескольких номеров «Ковчега» с основательной, доброжелательно-критической оценкой.

*Сергій Дунєв, редактор часопису “Ковчег”
(Житомирське обласне радіо, 21 червня 2007 р.)*

xxx

Моя перша книжка – “Ціна печалі” – побачила світ 2003 року, її напутив теплим переднім словом Михайло Лецкін.

*Григорій Цимбалюк, член Національної спілки
письменників України (“Мистецька світлиця”
Житомирського обласного радіо, 20 липня 2007 р.)*

xxx

22.X.'07 р.

Шановний пане Михайле!

Надсилаю наш Огієнківський зб-к з Вашим чудовим матеріалом¹³. Дякувати ректорові, вийшоа вчасно. До того

¹³ Йдеться про статтю “Іван Огієнко й письменники землі житомирської”..

ж уже **ВАКівський**. Прошу звернути увагу. Чекаю Вашого матеріалу до V-го вип.. Буде ювілейним!

З повагою *Є.Сохацька* (голова Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)

xxx

Вперше в українській поезії Володимир Савченко, за висловом літературознавця Михайла Лесікіна, “засвітився” 2002 року збіркою поем “На розп’ятті віків”.

Стецюк Раїса, ведуча мистецької вітальні Житомирського обласного радіо. – 28 липня 2008 р.

xxx

11/XII`08

Вельмишановний Михайле Олександровичу!

Передусім широко дякую за надіслану статтю¹⁴. Це наша перша ластівка. Одержали від чоловіка – значить, все буде добре! Будемо сподіватися!

Висилаю Вам I і II вип. збірників¹⁵, хай буде у Вас повний комплект! Додаю ще свою книгу. I остання наша новинка – бібліограф. покажчик праць викладачів нашого¹⁶ ун-ву про І.Огієнка. Так що Ваша Огієнкіана значно поповниться.

З повагою *Є.Сохацька*.

P.S. Стаття Ваша чудова! Вітаю!

¹⁴ “Та дороги розійшлися...” (Іван Огієнко й Дем’ян Бедний)”.

¹⁵ “Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна)”.

¹⁶ Кам’янець-Подільського..

Дорогий друже Михайле!

Від душі дякую за щире слово в багатому на творчі відкриття твоєму листі. Які нюанси має комп'ютерний варіант написаного – вже наче й не душею виплоджене слово...

А й справді: які тонкощі! Відчув не сам, а завдяки найтоншому твоєму сприйняттю різниці між написаним від руки і надрукованим на машинці чи комп'ютері. Досі я не звертав на це жодної уваги, головне – лист, щирий, душевний, а не телефонна розмова чи ще сучасніший вид спілкування – електронне поштове повідомлення.

Останнім часом я зосереджувався саме на листуванні літературних героїв одного з моїх творів: лист – яке багатство безпосереднього контакту двох! Це неабияка цінність сьогодні. Здебільшого уже не пишуть листів, майже не пишуть. Епістолярний жанр белетристики зникає з горизонту літературної творчості...

Ще один нюанс, друже: вибач, але до друзів, які були і залишаються для мене незмінно такими, не вмію звертатися на “Ви”. Ще раз вибач за щирість: у мене, саме в мене з цього “Ви” якийсь бар'єр виростає. В своєму щирому слові ти гарно обіграв це “Ви”. Та я все ж прошу твого дозволу і з тобою бути таким..., яким я є насправді в моєму невмінні використовувати дуже гарне “Ви”.

Боюсь бути занадто радикальним, але просив би так само і мене не підносити до рівня “Ви”. Який же я “Ви”? Я... простіший, без спроби закидати будь-які зауваги такому тонкому знавцеві душі людини, як ти; я не вартий такого Ви-ставлення до мене. В журналістику і політику я прийшов з вулиці, де всі всіх називають на “ти”...

Михайле, чи могли б ми щиро поговорити з тобою про явні мінуси і можливі деякі плюси мого “нетрадиційного стилю словесної творчості”? Це справа чмсто

внутрішнього “за” чи “проти”: мені безваріантно було б корисно поспілкуватися щиро зі знавцем не лише традиційно класичної літератури, а й нетрадиційно написаних життям кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. історично сфокусованих опусів.

Було б не просто цікаво, а й корисно спільно зчитати з написаного тим часом хоча б кілька етюдів. Саме з тогочасної натури. Саме в площині нашої співпраці в нетрадиційному “Голосі громадянина”. Саме написане не творчою уявою прозаїка, а самим плином унікальної миті на зламі двох епох – советської, яка відходила в небуття, та української, яка народжувалася (якщо не зароджувалася) не просто пісенно та шароварно, а здебільшого страшенно важко, про що на повен голос заговорило українське сьогодення... Як безпосередні учасники цього історичного процесу (водночас і літератори): ти – досвідчений літературознавець, своєрідний поет, я – журналюга, такий собі автор політичної белетристики) ми могли би досить цікаво пройти по лезу часу (кожен із висотки своїх життєвих і творчих напрацювань), хоча б проговорити стан не лише особистих очікувань в роки нашої співпраці, а й сьогоденної реальності на всіх рівнях не тільки обвального невміння нинішніх владців цементувати життєвий твір, яким є Українська реальність, а й у контексті особистісних амбіцій керівників держави, які на чисто людському рівні показують негативи своїх бідових душ.

...Головне, Михайле, твої думки, твоя дружня щирість за торкнули найглибше, що є в мене в душі: ми гарно співпрацювали в “Голосі громадянина”, якому знайшлося гідне місце в бібліотеці конгресу Сполучених Штатів Америки. Чи вдасться нам повернутися не до тривалої, а хоч епізодичної співпраці в цей знову ж таки критичний час можливого оновлення стану українського суспільства?..

Спасибі, друже за листа. Радий буду продовжити наше спілкування. Моє вітання дружині – пані Валентині.

20 грудня 2008 року. *Яків Зайко (народний депутат Верховної Ради України I скликання, журналіст і письменник, політичний белетрист)*

xxx

Дорогий друже!

Дякую Вам за книги, я їх відразу прочитав. Для мене вони – драматична історія творчої особистості, яка має дар Божий, яка закінчила найпрестижніший вуз держави і там захистилась, яка так стрімко вривалась у літературу, яка, мабуть, не вступала в конфлікт з системою, але і не прислужувала їй, а система таких не берегла.

А Житомир – острів не для порятунку митців.

А Ви, Михайле Олександровичу, і надалі творіть, творіть, творіть... На радість усім!

Щире вітання пані Валентині. Бажаю Вам, Вашій родині Божої благодаті в усіх діяннях.

З повагою *Микола Яненко (прозаїк, член НСПУ, смт. Попільня)*

12.01.09 р.

xxx

Шановний Михайле Олександровичу!

Ще й досі (разом з ректором) перебуваємо під враженням Житомирського свята¹⁷. Правда, більше б ми такого чули від Держави...

Вчора одержала Вашу книжечку. Вітаю. Напевне, матеріалів є у Вас значно більше¹⁸. Рекомендую видати все

¹⁷ Йдеться про вручення Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка за 2009 рік в актовій залі Житомирського державного університету імені Івана Франка.

¹⁸ З теми "Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка".

заразом. “Поклала око” на статтю про І.Ог<ієнка> і В.Сам<ійленка> Можна дати нам до наступного збірника нашого. З великою цікавістю прочитала про “Музику, танці і Бердичів”. Тут відбувся справжній науковий пошук. Бажаю Вам нових наукових відкриттів! Дякую за згадку.

З повагою *Є.Сохацька*.

25.IV.09.

xxx

11/V`09

Вельмишановний Михайле Олександровичу!

Тішуся за обіцяну статтю до наступного (2010 р.) зб-ка “І.Ог<ієнка> і Драй-Хмара”... Рада налагодженню співробітництва з Вами, прошу передати дружині подяку за добрі слова...

Є.Сохацька.

xxx

22/X`09 р.

Шановний Михайле Олександровичу!

Надсилаю Вам зб-к. Слава Богу, вийшов вчасно. Не без допомоги нашого ректора.

Рада співробітництву з Вами. Сподіваюся, що Ваш матеріал буде і у VII вип. (число яке буде!).

З повагою

Є.Снохацька.

xxx

Найвідомішими серед викладачів-філологів кінця 40-70-х років слід назвати... доцентів Є.Кудрицького, Н.Титаренко, Л.Пивоварського, Г.Кисельова, М.Леєцькіна, Л.Підлужну, І.Федорівську й ін. ...1991 року на базі кафедри російської мови, яку в різний час очолювали... доценти Є.Сидельников, А.Папіна, М.Леєцькін, створено

кафедру слов'янських та германських мов (завідувач – доцент Н.Місяць).

Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Київ: Логос України, 2009. – С.53.

xxx

Наша газета продовжує друкувати список українців, які переказують кошти на діяльність Всеукраїнського Об'єднання “Свобода”.

Щиро дякуємо таким українцям: В.В.Гримря (м.Біла Церква), ...Михайло Лецькін (м.Житомир), ...Сергій Мазуркевич (м.Біла Церква).

“Свобода”, грудень 2009 р., №53.

xxx

“ОБЕРЕГИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (письменники Житомирщини у всеукраїнському контексті)”. Таку назву має книжка кандидата філології, доцента Житомирського університету імені Івана Франка Михайла Лецькіна. Видана вона у видавництві університету. Пропонована читачам збірка літературно-критичних та історико-літературних статей є продовженням його попередніх книжок “Відблиск одвічного неспокою (з творчого доробку житомирських прозаїків)”, “Я інших не сповідаю знамен! (миттєвості поетичного життя Житомирщини)”, “З глибоких і чистих витоків (літературне життя Житомирщини)”, “На берегах вічності (літературно-мистецькі розвідки)”.

Нове видання витримане в ключі попередніх, тобто головним чином висвітлює літературне життя Житомирщини в сучасному та історичному аспектах, хоча інколи і виходить за ці обрії.

Марія Антонова (“Інтерес”, №1, 6 січня 2010 р.)

xxx

24/II 10 р.

Вельмишановний Михайле Олександровичу!

...Дякую за надісланий до VII вип. матеріал. Як завжди, елегантно і професійно.

З повагою *Є. Сохацька*.

P.S. Щойно дізналася, що наш Огієнк<івський> зб-к пройшов перереєстрацію у ВАК`у і одержав ВАК`івський статус у серії “Філологічні науки”.

xxx

А тепер про пам`ятники; зачитую відомого в житомирських літературних колах Михайла Лещкіна: “Житомир, нівроку, поступово збагачується пам`ятниками і погруддями визначних своїх синів, у тому числі й велетнів національного духу, тих, хто так чи інакше причетний до багатой історії старовинного міста. Але якщо запитати себе чи когось, чому пам`ятники Шевченку чи Сергію Корольову поставили саме в цьому місці, а не десь в іншому, то ніхто переконливо цього не обґрунтує. Так вирішило начальство...”.

Концевич Євген. Клекіт глухоти: зібране. – Житомир: Рута, 2010. – С.406.

xxx

ПІДПИСИ НА РУШНИКОВІ ЄВГЕНА КОНЦЕВИЧА

214. 09.05.2000. ЛЕЩКІН МИХАЙЛО
ОЛЕКСАНДРОВИЧ – кандидат філологічних наук, доцент,
літератор.

“У нас з дружиною у генах,
Мабуть, закладено оце –
Живим побачити Євгена,
Його просвітлене лице.

І щоб у травні чи у маї
(Бо люди кажуть так і так)
Здобути ласки в пані Маї
До нас – смиренних неборак”.

215. 09.05.2000. ВАЛЕНТИНА ЛЕЦКІНА – дружина
М.Лецкіна.

Там само. – С.591,606-607.

xxx

Літературознавець М.Лецкін у статті “Ні, не заснула притьмом Україна!” відзначає, що Анатолій Шевчук у “Чорному човні неволі”, як і завше, майстер зі своїм особним стилем. Йому притаманне чутливе ставлення до слова і фрази.

Карагедова О.Г. Орач житомирської прозової школи Анатолій Шевчук // Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції “Проблеми українського державотворення: історія і сучасність” (збірник “Велика Волинь: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. – Випуск 35.

Липень 2009 р. Зліва направо: журналіст і автор політичних романів Яків Зайко, Михайло Лецкін, прозаїк і видавець Валерій Косенко.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

(якщо псевдонімом є не лише прізвище, а й ім'я, то саме ім'я йде в алфавітному порядку)

- Анисимов Ю.: 8
Антонова М.: 135
- Безушко В.: 66
Беленький М.: 9-10
Біднов В.: 42
Білецький Л.: 42
Білкун М.: 91
Білобровець В.: 88
Білоус П.: 51, 52, 73, 124
Білоцерківець Н.: 95
Богданович М.: 48
Бодуен де Куртене І.: 44
Божко С.: 124
Бойко Г.: 127
Борис Тен: 90, 96, 114-115, 117-120
Брайль: 85
Бульба-Боровець Т.: 79, 81, 82
- Винниченко В.: 38
Волиняк (Чечет) П.: 53-61
Воротняк Т.: 41
Врублевський В.: 96, 118, 120, 122
- Гай-Головка О.: 60-61
Галаган П.: 43, 44
Галятовський І.: 37, 44
- Герус О.: 61
Гітлер А.: 25, 80
Гоголь М.: 83
Гомер: 90, 117
Горбачов М.: 3, 11
Горська А.: 92, 118
Гранат К.: 96
Гримря В.: 134
Грушевський М.: 38
Гудзь Ю.: 21, 96
Гуцало Є.: 92, 118
Губенко О.: 96
Гуцало Є.: 112
- Даниленко В.: 72, 97, 98, 103, 117, 122
Даниленко Т.: 95
Дацюк В.: 28, 86
Дем'ян Бедний (Придворов Ю.): 32-42
Дзюба І.: 92, 118, 123
Донець М.: 32-33, 35
Драгоманов М.: 26, 27, 54
Драй-Хмара М.: 42-53, 134
Дрозд В.: 93, 118
Дружний В.: 6-7
Дубрівка Л.: див.
Опанасик О.
Дунєв С.: 129

Дунін-Борковський: 64
Дячук П.: 18

Евентов І.: 41

Свтушенко Є.: 95
Сфремов С.: 44

Жиленко І.: 91, 92, 116,
124

Журавський А.: 96, 127
Забужко О.: 87
Завальнюк О.: 51
Загребельний П.: 98, 125
Заїкін В.: 61
Зайко Я.: 3-23, 132
Закусило М.: 96
Заславський І.: 51
Земляк В.: 96
Зеров М.: 48
Зощенко М.: 40

Іванисенко В.: 51
Івашко В.: 22
Ігамбердієв О.: 22
Ільєнко І.: 51

Каплан Ф.: 38
Карабанов О.: 6
Карагедова О.: 137
Катерина II: 37
Качіч-Міюшич А.: 44
Качкан В.: 71
Качуровський І.: 58

Кисельов Г.: 134
Клочков К.: 86
Колесник М.: 96, 118
Концевич В.: 89
Концевич Є.: 28, 29, 89-
125, 136
Концевич М.: 89, 136
Коровай А.: 43
Королева Н.: 62-72
Короленко В.: 25
Королів-Старий В.: 65, 70
Корольов С.: 136
Косач М.: 54, 96
Косачі: 26
Костенко В.: 5
Костянтин: 37
Коцюбинська М.: 92, 103,
118
Кошиць О.: 71
Кримський А.: 47
Кудрицький Є.: 134
Кулеш О.: 96
Кучер В.: 96

Лавров П.: 45
Лаговська О.: 88
Лачерда: 64
Ленін (Ульянов) В.: 14-17,
25-27, 38, 39, 81
Леся Українка (Косач Л.):
26, 47, 53, 54, 56
Лецькін М.: 4, 8-9, 12, 15-
16, 19, 61, 126
Лецькіна В.: 132, 133, 136

Лисяк-Рудницький І.: 96
Ломоносов М.: 126
Ляхоцький В.: 41, 52, 61,
62, 72

Мазуркевич С.: 134
Макаренко О.: 117
Максим Горький: 25, 83
Маллярме С.: 49
Мамайсур Б.: 92
Маркс К.: 8
Медвідь В.: 96, 116
Мельничук В.: 3, 21
Мефодій: 37
Мещеряк М.: 21
Михальченко В. – див.
Лецькін М.
Мишанич О.: 71
Місяць Н.: 134
Молотов В.: 12
Мошак М.І.: 52
Мулик-Луцик Ю.: 61
Мушкетик Ю.: 98

Наєнко М.: 47, 51, 52
Негалецький В.: 37
Новиченко Л.: 98, 115
Носенко М.: 14-17

Овсієнко В.: 124
Огієнко І. (Іларіон): 32-71,
79, 121-124, 129-130, 133-
135

Олена Пчілка
(Драгоманова-Косач О.):
54
Опанасюк О.: 41, 53, 54,
57, 60, 61, 71, 79-84, 95,
96, 118, 127
Остап Вишня (Губенко
П.): 35
Осьмачка Т.: 52

Павлюк П.: 8
Папіна А.: 134
Пашковський Є.: 28, 96
Пащенко О.: 42
Перетц В.: 44
Петлюра С.: 71
Пивоварський Л.: 134
Підлужна Л.: 134
Пінчук С.: 124
Поліщук Я.: 62, 71
Приходько В.: 42
П'янов В.: 73

Рахліна М.: 128-129
Рильський М.: 48, 49, 51,
60
Рихлюк О.: 23
Ріббентроп Й.: 12
Родик К.: 96
Ростовський Д.: 37
Рубашов М.: 96
Рябоконт В.: 17

Савенець А.: 112, 118

Савченко В.: 130
Самійленко В.: 133
Сахаров А.: 23
Сверстюк Є.: 92, 118, 123
Світличний І.: 106, 116-118, 123, 125
Світличні: 92, 116, 118
Сидельников Є.: 134
Сидоржевський М.: 21, 86
Сидоров І.: 13-14
Скорина Ф.: 36
Скоропадський П.: 42
Скорський М.: 52
Сльота І.: 73-79
Соколовський Ю.: 7
Сосніна Н.: 83
Сохацька Є.: 52, 129-130, 134, 135
Сталін Й.: 25, 39, 80, 81
Стебун І.: 115
Степанюк М.: 96
Стецюк Р.: 130
Стус В.: 61, 123
Сугоняко О.: 3, 21

Тан-Богораз В.: 26-27
Теліга О.: 41-42, 52, 62, 72
Тесленко А.: 103
Тимошик М.: 41, 52, 62, 71
Титаренко Н.: 134
Тихий Н.: 96
Тихонов: 44
Тичина П.: 46

Тіменик З.: 41, 51
Топінко В.: 7
Тюрменко І.: 71
Тютюнник Г.: 103
Устименко М.: 11-12

Фадєєв О.: 81, 82
Федорівська І.: 134
Филипович П.: 43, 48
Фігус-Ралько А.: 61
Фіоль: 36
Франко І.: 61, 126, 133-135

Харков М.: 17
Хведорович І.: 36
Хома Брут: 18
Хомичевський В.: 90
Хомичевський М. — див. Борис Тен
Хрущов М.: 81, 92

Цимбалюк Г.: 28, 29, 96
Цимбалюк С.: 86, 129

Чайківська В.: 116, 118
Черевко С.: 28, 85
Чернова-Животко О.: 70
Чорновіл В.: 92, 118

Шайдецький Ф.: 20
Шахматов О.: 44, 45
Шевченко Т.: 53-56, 83, 86, 136

Шевчук А.: 28, 91, 96,
118, 136-137
Шевчук В.: 28, 86-87, 91-
93, 96, 98, 115, 118, 121-
122
Шерех Ю.: 49, 51
Шилюк Д.: 86
Шинкарук В.: 41
Шкляр Г.: 28, 88, 96
Шнайдер В.: 86-87
Шпита П.: 96,

Юрій Клен (Бургард О.):
48

Яненко М.: 133
Янчук В.: 96
Яр В.: 28
Ярмолук М.: 96
Ярмусь С.: 61
Ярошинська А.: 3, 10, 21

ЗМІСТ

Як я був літературним редактором “Голосу громадянина” (житомирська політична весна)	3
Писав таки “дедушка” Ленін про наших визначних краян...	25
Відданість справі української духовності: виступ на презентації 10 числа журналу “Світло спілкування” 10 вересня 2009 р. в Житомирському обласному прес-клубі	28
Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка	32
1. “Та дороги розійшлися...” (Іван Огієнко та Дем`ян Бєдний)	32
2. “Я з землею зрісся – не вирну...” (Іван Огієнко та Михайло Драй-Хмара)	42
3. Талант, заповіданий духом Тараса й Лесі (Іван Огієнко та Петро Волиняк)	53
4. Життя, суголосне історичним і суспільним катаклізмам (Іван Огієнко та Наталена Королева)	62
“Щоб зоря моя висока не згасала вдалині”: Іван Сльота. Нескінченна музика життя: вибрані твори в Трьох книгах. – Книга перша: поезії. – Житомир: Полісся, 2007. – 412 с.	73
Щоб прихилити небо до подвигу звияжців (Січ Тараса Бульби в Олевську)	79
Слухай, читачу!	85
“Я живий на всі 200 відсотків”, або Симфонія голубиноного польоту (Євген Концевич – письменник, людина, українець)	89
Дещо про автора та його творчі зв`язки (з публікацій та приватних листів Іменний покажчик	126 138

Літературно-критичне видання

Михайло Олександрович Лецкін
ПРОЙТИСЯ ПО ЛЕЗУ ЧАСУ (ЖИТОМИРЩИНА В
ПИСЬМЕННИЦЬКОМУ ВИМІРІ)

Надруковано з оригінал-макетів автора

Редактор – Валентина Кравцова
Коректор – Микола Лихинець
Комп'ютерна верстка – Людмила Макарчук

Підписано до друку 27.07.2010. Формат 60х90/16. Ум. друк. арк.. 6,8
Обл.-вид. арк..11,2. Друк різнографічний.
Гарнітура Time New Roman. Наклад 50.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
ЖТ № 10 від 07.12.04 р.
м.Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua